

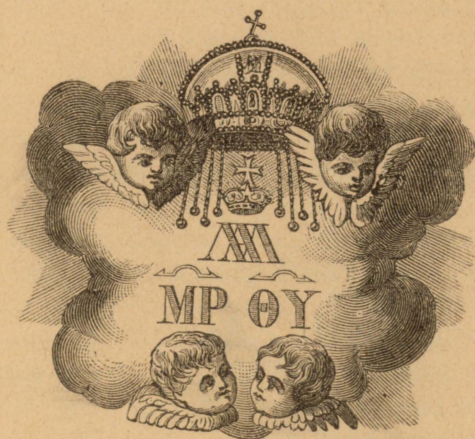
40

TUDÓSÍTVÁNY

A KEGYES TANÍTÓRENDIEK

BUDA-PESTI FŐGYMNASIUMÁRÓL

AZ 1883-84-iki TANÉVBEN.

BUDAPEST, 1884.

NYOMTATOTT A „HUNYADI MÁTYÁS” INTÉZETBEN.

T A R T A L O M.

- I. Görög régiségek Goethe „Iphigénie auf Tauris“ című drámájában.
- II. A tanári kar.
- III. Tučósítás a tanodáról.
- IV. Tanterv.
- V. Írásbeli feladványok.
- VI. Az ifjuság érdemsorozata.
- VII. A sorozatban használt rövidítések magyarázata.
- VIII. Statistikai kimutatás a tanulókról.
- IX. Az érettségi vizsgálat eredményének áttekintése az 1883–84-ki tanév végén.
- X. Figyelmeztetés.

Görög régiségek Goethe „Iphigenie auf Tauris“ című drámájában.

A hatás, melyet a görög nép az emberiség művelődésére gyakorolt, világtörténelmi nevezetességű. Már akkor is, midőn e nép még a földön járt, egész élete a költőiség dicsfényével volt körülövezve, melyet csodálattal és tisztelettel nézett nem ritkán még a műveletlen nem-görög is. A nép bámulatos tettei még a barbarokat is lelkesedéssel töltötték el; csodás nyelve elterjedt az egész ismert világon; fönkelt szellemének műveit olvasták mindenütt, a hol a magasabb művelődés utáni vágy gyökeret vert az emberek szívében. És midőn később ez a nép letűnt a föld színéről, szelleme, mely műveiben él, még akkor is megtartotta jótékony hatását és gyakorolta nemes uralmát a népek ezrei fölött. Miként „Roma aeterna“, úgy van „Graecia aeterna“ is. A szépnek, a főségesnek hatása nincs térhez vagy időhöz kötve; az elévülhetlen és egyeseknél épúgy érvényesül mint egész nemzeteknél, ha szivők érzékeny és fogékony ezen hatás iránt.

A hellenismus üdvös befolyásának legfényesebb példáját szolgáltatja éppen Európa művelődésének története a középkor vége felé, midőn a klasszikus görög szellemnek újból feltűnő ragyogó napja oszlatta el a barbarismusnak sötét éjét, mely egész Európa fölé nehezedett. Az új fény új életet öntött az elmékbe, s mindenfelé megindult az élénk szellemi mozgalom, mely annyi remekművet hozott létre az emberiség gyönyörére. Nem is képzelhető lélekemelőbb látvány, mint az antik görög szellem a kereszténység magaslatán. Ezt a fölséges képet tárja elénk Goethe „Iphigeniá“-ja.

Goethe antik szellemének ez a páratlan szépségű alkotása, a mint egyrészt kétségbe nem vonható tanujele amaz éltető, nemesítő behatásnak, melyet az ókori klasszicizmus Németország irodalmára a XVIII. században gyakorolt, úgy másrészt fényes bizonyítéka Goethe alapos görög tanulmányainak, és annak, mily mélyen tudott behatolni a görög klasszicizmus szellemébe és azt sajátjává tenni. A lángelméjű költőnek drámája kidolgozásában folyton az ókori remekművek lebegtek szemei előtt; mindazáltal Iphigenia nem annyira utánzása, mint inkább önálló reproductiója az ókori klasszicizmusnak. A finom, művészi tapintat, melylyel a költő tárgyat felfogta, teljes önállóságot biztosított neki úgy a dráma szerkezetében, mint a jellemek szabad megalkotásában. A tárgyat antik nagyságának megóvásáival a modern felfogáshoz kellett alkalmaznia, s azért meilözve abban mindazt, a mi csupán csak a régi kornak és népnek képezte sajátját, a maradandó becsüt s örök érvényűt tartotta meg s azt saját kora s népe

felfogásához mért vonásokkal egészítette ki. Innen van, hogy Iphigeniában nem ókori, hanem modern kulturánk színvonalán álló görögöt vélünk hallani. Forma tekintetében pedig oly tökélyt mutat a dráma s oly plasztikai szépségű, hogy méltán sorakozhatik az ókor legremekebb alkotásaihoz.

Igy sikerült a modern költőnek az ókori klasszicismus geniusának kalauzolása mellett egy oly művet létesíteni, melyben az egyes szép részletek harmonikus szép egészsze olvadnak össze. Természetes azonban, hogy a gyönyörű öszhang átérzése s kellő méltánylása az olvasó vagy szemlélő részéről is föltételezi az erre szükséges előismereteket és alapos tanulmányokat; azért, miként Goethének egyéb művei, úgy e remek költemény sincs a nagy közönség számára írva, mely ezen föltételekkel nem rendelkezik. Nem egyszer szólt erről a költő leveleiben; mindazonáltal ez a körülmény szerencsére nem birta őt arra, hogy a tárgynak magasztos conceptióján, noha háromszor dolgozta azt át, bármit is változtasson a nagy közönség érdekében. A hatás, melyet Iphigenia megjelenésekor keltett, nem is felelt meg sem a költő várakozásának, sem a dicső költemény érdemének; még Goethe barátai is, kik tőle valami „Götz-félét“ vártak, némi hidegséggel fogadták az új darabot; de csakhamar csodálat váltotta fel a hidegséget, és a XVIII. század vége felé az Iphigeniának magas becse és nagy jelentősége már általánosan el volt ismerve. Említésre méltók e részben Schiller szavai, ki, noha több tekintetben kifogást tesz Iphigenia ellen, mégis így ír Körnerhez intézett egyik levelében: „Indessen ist dieses Product in dem Zeitmoment, wo es entstand, ein wahres Meteor gewesen, das Zeitalter selbst, die Majorität der Stimmen kann es auch jetzt noch nicht übersehen; auch wird es durch die allgemeinen hohen poetischen Eigenschaften, die ihm ohne Rücksicht auf seine dramatische Form zukommen, bloss als poetisches Geisteswerk betrachtet in allen Zeiten unschätzbar bleiben.“ (1802. jan. 21).

A tárgy, melyet Goethe az Iphigeniában feldolgozott, a régi görög tragoedia-íróknak kedvencz themája volt. Az ókori feldolgozások közül mégis Euripides „Taurisi Iphigeniá“-jával áll a német költő drámája legközelebbi rokonságban; de ez a rokonság csak külső; Goethe ugyanis a tárgy feldolgozásában nem mintának, hanem csupán forrásnak használta Euripides drámáját Bizonyára érdekes tanulmány tárgyát képezné a két lángelméjű költőnek műveit egymás mellé állítva összehasonlítani; mindazonáltal nem ez a célja jelen soroknak. Az ez iránt érdeklődőket elég legyen itt Hegedüs Istvánnak nem rég megjelent ily irányú munkájára figyelmeztetni. ¹⁾ A mi célunk szerényebb; mi csak a dráma tartalmának s alakjának görög vonásait akarjuk bizonyos szempontok szerint csoportosítva bemutatni, és folytonos hivatkozással az eredeti forrásokra feltüntetni egyuttal Goethe görög tanulmányainak alaposágát s nagy terjedelmét. Továbbá, tekintettel Iphigeniára mint iskolai olvasmányra, a görög régiségekhez kommentárt is akarunk nyújtani, nagyobb terjedelemben, mint

¹⁾ Hegedüs István. Két Iphigenia. Kolozsvár, 1884

azt az iskolai használatra szánt jegyzetes kiadástól kívánhatni, és így az örök szépségű költői műnek megértését és élvezhetését ez oldalról is némileg elősegíteni.

Áttérhetünk már most tulajdonképeni tárgyunkra,

I. A TARTALOM

görög régiségeinek fejtegetésére.

Itt első sorban az egész dráma alapját képező **mythos** jó tekintetbe, melyet behatóbban kell tárgyalnunk.

A Tantalidák mondája egyike volt az ókor legismertebb s legkedveltebb mondáinak, melyet sokféleképen dolgoztak fel úgy a drámai mint a lyrai költők. Goethe ezeknek, egymástól gyakran nagyon is eltérő előadásaival szemben egyikhez sem ragaszkodik kizárólag; nagyban és egészben mégis úgy alkalmazza a mythost, mint azt Hyginus ¹⁾ művében följegyezve találta, a mi azonban nem gátolja őt abban, hogy egyes vonásokat, a hol czélszerűnek látta, a tragikusoktól ne kölcsönözzön. Fejtegetésünkben ezekre is ki fogunk' terjeszkedni.

A következőkben összehasonlítás kedvéért adjuk a dráma mythosát Hyginus szerint.

LXXXII. T a n t a l o s.

„Tantalos, Zeus és Pluto (*Πλοῦτώ*, nympha) fia, Dionéval Pelopsot nemzé. — Zeus Tantalossal közölni szokta terveit, s őt az istenek asztalához is hocsátá; de Tantalos mindezeket elbeszélte az embereknek. Ezért, a mint mondják, az alvilágban egészen vízben áll és mindig szomjazik; mert valahányszor inni akar, a víz eltávozik. Gyümölcs is lóg a feje fölött; de midőn ebből szakítani akar, a szél elkapja az ágat. Ezenkívül egy roppant szikladarab is ott függ a feje fölött, melytől mindig fél, hogy rászakad.“

LXXX. P e l o p s.

„Pelops Tantalosnak és Dionének, Atlas leányának fia; ezt Tantalos az istenek lakomájára levágta s Ceres evett is annak felső kárjából; azonban az istenek határozata folytán visszanyerte életét. És midőn többi tagjai mind úgy állottak össze, a mint annakelőtte voltak, Ceres a válnak hiányzó részét elefántcsonttal pótolta.“

Állapodjunk meg itt egy kissé és vizsgáljuk a Tantalosra vonatkozó mythost Goethénél. Szerzőnk szerint Tantalos a Titanoktól származik (I. 3. 109.) s így rokonságban állott a Párkákkal. (IV. 5. 34.) Kiváló kegyeltje volt az isteneknek, kik őt társaságukra méltatták (III. 2. 47.) s asztalukhoz is meghívták (I. 3. 89. köv.) De csakhamar elveszté az istenek kegyét s büneért szörnyen lakol a Hadesben. Mi volt a büne, azt Goethe

¹⁾ Hygini fabulae, ed Maur. Schmidt. Jenae 1872. Az idézetek ezen kiadás szerint valók. Lásd a 82. l.

nem mondja meg világosan. A régiek is többfelét emlitenek; két különböző módon olvashatjuk már Hyginusnak idézett soraiban is; az egyik szerint az istenek titkait árulta el; a másik szerint pedig az égietek próbára akarván tenni, fiát Pelopsot találta fel nekik. Ez utóbbi felfogás ellen már az istenfélő Pindaros is tiltakozott, mert „az embernek csak szép dolgokat szabad beszélni az istenek felől“ (Ol. I. 36.); azért ő szerinte abban állott Tantalos büne, hogy nektart és ambrosiát csent az istenek asztaláról, s azt halandó társainak osztogatta. (u. o. 62. köv.) A büntény minősítésére nézve Goethe egy nézetten van Pindarossal, mert nem gonoszságnak, hanem csak emberi gyarlóságnak tulajdonítja Tantalos bűnét (I. 3. 103.), s Iphigenia minden jámborsága mellett is kimondja, hogy az isteneknek nem kellett volna a szegény halandót oly magasra emelni, a honnan okvetlenül leszédül. (I. 3. 96. köv.)

Miként Tantalos bűnét, úgy bűnhődését is különféleképp adják elő a költők. Homeros szerint (Od. XI. 582. köv.) örökös éhség és szomjúság gyötri, míg a tragikusok és lyrikusok leginkább a feje fölött függő szikláról szeretnek beszélni; ezek szerint tehát örökös félelem kinozza. (V. ö. Eurip. Orest. 5. köv. — Pind. Ol. I. 59.) Drámánkban Tantalos bűnhődésének neme egészen mellékes dolog; azért Goethe csak általában szól a borzasztó szenvedésről, melyet „a világbiró erősek haragja hős mellére rakott s érczlánczczal zárt keményen.“¹⁾ (III. 2. 50. köv.)

Az ókornak általános hite szerint az istenek átka apáról fiúra szállott és még a késő unokák is bűnhődtek őseik vétkeiért. Bizonyítja ezt éppen Tantalos ivadékainak története, mely az isteni átok következtében szakadatlan lánczolatát mutatja a legborzasztóbb iszonyatosságoknak. Mint már említettük, Tantalosnak fia volt Pelops, kinek történetét a következőkben adja Hyginus:

I. XXXIII. O e n o m a o s.

„Oenomaos, Marsnak és Asteropénak, Atlas leányának fia, feleségül vette Euaretét, Acrisius leányát, ki neki a kiváló szépségű Hippodamiát szülte. Ezt nem adta férjhez azon okból, mert a jóslat szerint saját veje fogja őt megölni. Midőn pedig többen kérték leányát, ő kikötötte, hogy annak fogja odaadni, ki vele kocsiversenyre vállalkozik s őt legyőzi, (neki ugyanis az Aquilonál gyorsabb lovai voltak) a vesztes azonban megöletik. Miután már sokan vesztették életüket, végre eljött Pelops, Tantalos fia. Ez, midőn az emberfejeket, Hippodamia kérőinek fejét meglátta az ajtó fölé szegezve, kezdte a dolgot bánni, mert félt a király kegyetlenségétől. Ennélfogva megvesztegette annak Myrtilos nevű kocsisát és az ország felét ígérte neki, ha segédkezet nyujt. Miután létrejött köztük az egyesség, Myrtilos összeállította a szekeret, de a szegeket nem illesztette a kerekbe; midőn tehát megindultak, Oenomaosnak hiányosan felszerelt kocsiját a lovak összezuzták. A mint Pelops Hippodamiával s Myrtilossal diadal-

¹⁾ Kis János fordítása szerint. (Olcso könyvtár 25. sz.)

masan hazatért, gondolván, hogy a dolog nem fog becsületére válni, nem akarta Myrtilosnak adott szavát beváltani, és őt a tengerbe dobta, mely róla Myrtoínak neveztetett. Hippodamiát hazájába vitte, melynek neve Peloponnesos (= Pelops szigete); itt Hippodamiától három fia született, Hippalkos, Atreus és Thyestes.“

Pelops mythosának elbeszélésében is teljesen az idézett szerzőhöz tartja magát Goethe, csak hogy nem mondja el a történetet ily részletességgel. Nem is az volt a célja, hogy az átoksújtotta nemzedék egyes tagjainak minden istentelen tettetét elősorolja, hanem csak általában akarta kimutatni, miként szállott az átok nemzedékről nemzedékre. Jellemző e részben az a néhány sor, melylyel Pelops mythosát bevezeti. „A nagy tettekre kész szívet s Titánok erőhatalmát (Tantalos) minden származéki öröklötték tagadhatatlanúl; de homlokukra ércz kötöt koholt az isten, és komor szemök elől rejté a józan bölcsesség szerint menő tanácsot, mérséklést s türeést; kényök hamar dühös vadság leve, s dühök határtalan szilajkodék.“ (I. 3. 109. köv.) Előrebocsátván így Tantalos ivadékainak általános jellemvonásait, csak négy sorban szól Pelopsról, s a gonosz ármányt, melylyel feleségét szerezte, t. i. Myrtilos megvesztegetését s ennek, valamint Oenomaosnak megölését hatásos rövidséggel csak két szóba (Verrat und Mord, I. 3. 119.) foglalja össze.

Innen áttér a költő Pelops fiainak, a Pelopidáknak történetére, kik közül, forrásától eltérőleg, csak kettőt nevez, Atreust és Thyestest.¹⁾ Ez a szabadság megengedhető a költőnek oly dologban, hol a régi szerzők adatai is annyira elütők egymástól. Pindaros szerint pl. hat fia volt Pelopsnak. (Ol. I. 95.) Egyébiránt még más ok is vezérelte a költőt, hogy Hippodamiának csak ezt a két fiát említse, az, hogy a Pelopidák történetében előforduló nevezetesebb események mind Atreus és Thyestes nevéhez fűződnek. Pelopsnak drámánk szerint is volt még egy harmadik fia, Chrysippos; ez azonban más anyától, Axioche nymphától származott. Goethe ezt a fiut nem nevezi meg és csak mellékesen szól felőle, mint ki testvérei ármányainak először esett áldozatul. (I. 3. 123. köv.) Chrysipposról különben a következőket olvassuk Hyginusnál a 85. fejezetben: „Ezt Atreus és Thyestes, anyjuknak Hippodamiának biztatására megölték. Midőn Pelops Hippodamiát gyanúsította, ez öngyilkossá lett.“

Itt ismét némi eltérést vehetünk észre a forrás és a dráma elbeszélése közt. Hyginus ugyanis úgy, miként a régi monda is, határozottan Hippodamiát mondja a gyilkosság értelmi szerzőjének, kit ezért Pelops el is üzött. Öngyilkosságáról a régibb monda mitsem tud. Goethe éppen ellenkezőleg, hallgat arról, hogy Hippodamia lett volna a bünszerző, s mégis öngyilkosnak mondja. Vajjon mi vihette a költőt a monda ilyenét megváltoztatására? Bizonyára az, hogy a mythos ily alakban sokkal hatásosabb az isteni átok borzasztó következményeinek illusztrálására, minthogy

¹⁾ Megfordított rendben állnak e nevek I. 3. 122. Itt Thyestes van első helyre téve, noha ő volt a fiatalabbik

részeséivé lesznek még azok is, kik az átkozottal bármiképen érintkeznek. habár saját vétkök által nem is vonták magukra az égiek haragját. Ugyan-
ezt a gondolatot fejezi ki Goethe a következő remek hasonlatban is: „Az
én bajom fősúlya ez, — úgymond Orestes — hogy én mint dögvészes
zarándok, mindenütt kint és halált keblemben hordozok, s akármi szép s
egészséges hely is, miattam a virágzó arcokat lassú halál színével vonja
be.“ (II. 1. 96. köv.)

Innen kezdve szélesebb mederben foly a mythosi előadás. A Pelopidák
története nagyobb részletességgel van elmondva, minek oka egyrészt abban
keresendő, hogy a görög tragikusok is nagyobb fontosságot tulajdonítanak
a mythos ezen részének, sőt vannak, kik egyenesen a Pelopidák szörnyű
tetteiben találják a családra súlyosodó átok első forrását; másrészt pedig
Goethének éppen a Pelopidák mythosával külön céljai is voltak; Iphigenia
ugyanis e család borzalmasságainak minél részletesebb s élénkebb elbe-
szélése által remélte Thoast házassági szándékától elriaszthatni. Ezért a
költő Hyginus előadásából is főleg az e célra alkalmas részleteket emeli
ki és bővíti néhány szerencsés vonással. Hyginus hosszabb elbeszéléséből
itt csak azon részleteket közöljük, melyeket Goethe is felvett a drámába;
ezek a következők:

LXXXVI. A Pelopidák.

„Thyestes, Pelops és Hippodamia fia, közeledett Atreus feleségéhez,
Aëropéhez, a miért őt bátyja Atreus az országból kiűzte. Thyestes azonban
Atreus fiát, Plisthenest, kít saját fia gyanánt nevelt, elküldi Atreushoz azon
meghagyással, hogy ölje meg őt. Atreus azon hiszemben, hogy öcscsének
fia, tévedésből saját fiát végezteti ki.“

LXXXVIII. A t r e u s.

„Atreus, Pelops és Hippodamia fia, öcscsén Thyestesén a szenvedett
sérelemekért bosszút akarván állani, kibékült vele, visszahívta az országba,
és két kis fiát, Tantalost és Plisthenest megölvén az ebédnél föladataj neki.
Évélközben Atreus behozatja a gyermekeknek karjait és fejét. Ezen rémes
tett láttára a nap is visszafordította szekerét.“

Ez utóbbi pontnak csak egy csekély részét közöltük, mert csak ennyi
az, a mit Goethe a mondának e részéből felhasználni jónak látott. (I. 3
140—177.) Itt is több, bár lényegtelen módosítást tett a mythoson. Hogy
Atreus és Thyestes közösen uralkodtak, az a forrásban nincs megemlítve;
ez Goethe toldása, ki bizonyára Eteokles és Polyneikes, Oedipus fiainak
közös uralmára gondolt Ezenkívül több tulajdonnevet elhagyott. Mint fen-
tebb Axioche és Chrysispos nevét, úgy elhallgatta itt is Aëropét, Pli-
sthenest, valamint Thyestes fiainak, Tantalosnak és Plisthenesnek neveit.
Helyes tapintattal tette ezt a költő, mert a sok tulajdonnév nem hogy
élénkítene a drámai előadást, hanem inkább zavarólag hat és fárasztja a
figyelmet. Elhagyta továbbá a Pelopidák többi iszonyatosságait, melyek
Hyginusnál részletesen vannak leírva; ezeket Goethe csak sejteti. ekÉz,

valának papnőd ősei; s boldogtalan sorsuk s zavart eszök sok más bizonyosságát az éj takarja szárnyával s csak homályosan mutatja,“ így szól Iphigenia (I. 3. 175.), leginkább Thyestes vérbünére czélozván. (V. ö. Hygin. 87. és 88. §§.)

Egyébiránt mindezen változtatások csak mellékes dolgokat érintenek; egy tekintet a forrásra és annak földolgozására meggyőzhet bennünket arról, hogy Goethe a tárgy lényegét illetőleg itt is hű maradt Hyginushoz. De mily óriási a különbség a két előadás közt! A száraz tényt, hogy Atreus megöli s feltalálja Thyestesnek saját fiait, s mikor már jóllakott saját husából, akkor veti az apa lábai elé gyermekeinek karjait s fejét, mindezt hogyan szemlélteti, mennyire részletezi s mily drámai elevenséggel adja elő a német költő! Atreus gyönyörködése az elfogott merénylő kínzásában (I. 3. 155. köv.), Thyestesnek, a szerencsétlen apának fájó sejtelve s vágyódása fiai után, kiknek már lépteiket s vidám csevegésöket véli az ajtóban hallani, — mind igen hatásos és szerencsés vonások, melyekkel Goethe forrásának száraz elbeszélését kibővíti s drámai életet önt belé. A nap szekerének megfordulása is találóan, mintegy eszmetársítás folytán van megemlítve, midőn Iphigenia látja, hogy Thoas ily embertelenségek hallatára borzadva fordítja el arczát.

A dráma további menetében szintén főleg Atreus és Thyestes kegyetlenségeire utal a költő, midőn az átok iszonyatos következményeiről beszél; ezek lebegtek szemei előtt ama felséges képben, melyben a család tagjainak egymás elleni örült dühöngéseit a házat pusztító tűzvészhez (III. 1. 226.), az ijesztő módon növekedő borzalmakat a buján tenyésző s gyorsan elszaporodó gazhoz hasonlítja. (u. o. 42.) Hatásosan hivatkozik a testvérgyilkosság hagyományos szokására Orestes, midőn ő is áldozat gyanánt áll testvére előtt (u. o. 304.) s mintegy öngazolására némi keserű gúnynyal mutat Atreusnak, „a művelt görögnek“ embertelenségére Thoas, „a vad skytha“, midőn Iphigenia emberieiséget kíván tőle. (V. 3. 133.)

Iphigenia ősei történetének elbeszélésében már az Atridákig jutott. A király felszólítására tovább folytatja; beszél Agamemnonról s elmondja mindazt, a mit atyjáról tud, úgyszintén saját életét is azon időpontig, midőn őt az istennő Taurisba hozta. A monda eme részének sokféle, egymásnak gyakran ellenmondó változata közt Goethe ismét csak Hyginust követi, ki így beszéli el a történeteket:

XCVIII. Iphigenia.

„Midőn Agamemnon öcscsével Menelaossal s válogatott seregekkel Trójába indult, hogy visszakövetelje Menelaos feleségét Helenát, kit Alexander-Paris elrabolt, Aulisban ellenkező szelek által visszatartotta őt Diana, mert megharagudott, hogy Agamemnon egy szarvastehenét megsebesítette és sértőleg nyilatkozott az istennő felől. Midőn erre a jósokat egybehívta s Kalchas kijelentette, hogy a sérelmet csakis leányának, Iphigeniának feláldozásával teheti jóvá, Agamemnon erről mitsem akart

hallani. Utóbb Ulysses tanácsaival szépen rávette a dologra. Ugyancsak Ulysses-t és Diomedest küldötték Iphigeniáért. A mint ezek a leány anyjához, Klytaemnestrához értek, Ulysses azt hazudta, hogy a leányt Achilleushoz fogják feleségül adni. Miután azonban a leányt Aulisba hozták és atyja fel akarta áldozni, Diana megszánta a szüzet, és homályt borítván a jelenlevők szeméire, egy szarvastehenet tett helyébe, Iphigeniát pedig a felhőkön keresztül Tauris földjére vitte és ott szentélyének papnőjévé tette.“

Igy van mindez elbeszelve a drámában is (I. 3. 181—213.), mindazonáltal némely egészen lényegtelen dolgok elhallgatásával. Fölöslegesnek tartja a költő Diana haragjának okát kutatni, annyival inkább, mert a görög tragikusok is mind másképp adják elő ezt az okot. Sophokles,¹⁾ kit Hyginus is követett, azt mondja (Elektr. 565. köv.), hogy Agamemnon egy szent szarvas megölése s kérkedő beszéde miatt vonta magára az istennő haragját; Euripides szerint (Iph. Taur. 20. köv.) Agamemnon szózszegése volt az ok, mert fogadását, melyet Iphigenia születésekor tett, nem tartotta meg; Aeschylus pedig (Agam. 135.) azt hozza okul, hogy két keselyű, melyeket Agamemnon még elindulása előtt elbocsátott, szétépett egy fias nyulat, s ezért neheztelt volna meg az istennő. Ily körülmények közt, de főleg mivel az istennő haragjának indokolása a drámában éppen nem szükséges, Goethe legjobbnak tartotta erről nem is szólani; szintígy el van hallgatva az ürügy is, mely alatt Iphigeniát az aulisi táborba csalták

A mythos ezen részében említést tesz Goethe Agamemnon gyermekeiről is. Homeros szerint (Il. IX. 144.) három leánya volt: Chrysothemis, Laodike és Iphianassa; ezzel a számra nézve megegyez Euripides, de a nevekre nézve nem; nála Agamemnon leányai: Chrysothemis, Iphigenia és Elektra. (Orest. 23.) Sophokles négy leányt nevez meg s az Euripidesnél előforduló háromhoz negyediknek Iphianassát sorolja (Elektr. 157.); Aeschylus pedig (Choeph. 335.) csak kettőt ismer, Iphigeniát és Elektrát. Goethe is csak ezt a kettőt említi.

Ennyiről értesülünk a mythosból a dráma első felvonásában; Iphigeniának csak ennyiről lehetett tudomása. A monda további részleteivel, az Atridák családjának történetével a második és harmadik felvonásban ismerkedünk meg Pylades és Orestes elbeszéléséből.

Agamemnonnak hosszú távolléte alatt felesége Klytaemnestra megfeledkezett a férjének tartozó hűségéről s Aegisthoshoz vonzódott, miről már Homerosnál is olvashatunk. (Od. III. 263. köv.) A bűnös lépésnek következménye első sorban az volt, hogy az anya szíve meghidegült, sőt gyűlöletet táplált gyermekei iránt, kik nem jó szemmel nézték anyjuk életét. (II. 1. 55. köv.) Elektra kezdetben magába fojtotta ugyan haragját (u. o. 60. „still“), de később ugyancsak ő volt az, ki Orestes keblében szította a harag és gyűlölet lángját. (III. 1. 105.) Midőn végre Agamemnon

¹⁾ A görög tragikusok a következő kiadás szerint vannak idézve: Poetae scenici Graeci, ex recensione Guilelmi Dindorfii. Lipsiae, Teubner, 1869.

diadalmasan visszatért Mykenaebe, a gonosz asszonyt őt büntársá, Aegisthos segítségével meggyilkolta.

Igy beszéli el Pylades a megrendült papnőnek a Tantalos-nemzetségre nehezedeő átoknak ez újabb jelenségét. A gonosz tett részleteinek előadásában a régi írónál a legnagyobb eltérések láthatók. Homerosnál Aegisthos a bűnös, ki húsz erős ember segítségével lakoma közben öli meg Agamemnon, „mint a barmot a jászolnál“ (Od. IV. 529. köv.); de ugyancsak az Odysseia egy más helyén Aegisthos már nem maga, hanem „a gonosz feleséggel“ hajtja végre a véres tettet. (Od. XI. 410). A tragikusoknál maga Klytaemnestra a főbűnös; így Pindarosnál is. (Pyth. XI. 17. köv.). Goethe a részletekre nézve itt nem Hyginust követte, kinek előadása teljesen elütő (V. ö. 117. §.), hanem Aeschylot, ki Agamemnonjában úgy adja elő a történetet, mint azt drámánkban (II. 2. 94—103.) olvashatjuk, azon különbséggel mégis, hogy Aeschylosnál maga Klytaemnestra öli meg Agamemnon három fejszecsapással. (Aesch. Agam. 1384.) A gonosz tett indokaira nézve szintén különféle kép vélekednek a régiek. Pindaros (Pyth. XI. 22.) kétféle okot hoz fel; vagy boszút akart állani Klytaemnestra leányának Iphigeniának föláldozásaért, vagy Aegisthossal való bűnös életvitte rá ezen kegyetlenségre. Aeschylos (Agam. 1417.) csak az előbbi okot fogadja el és ehhez csatlakozik Goethe is. (II. 2. 109. köv.)

Agamemnon erőszakos és méltatlan halálára a dráma folyamán gyakran utal a költő; így II. 1. 14. köv. V. 6. 14. köv. s többször.

Minél közelebb jut a mythosai elbeszélés a dráma tulajdonképeni tárgyhöz, annál terjedelmesebbé, részletesebbé lesz az előadás. Ezt látjuk főleg Orestes mythosánál. Mig a mondának eddig közölt részei a drámának mintegy történelmi előzményeit képezik s annak háttéréül szolgálnak, addig Orestes mythosa már a drámai cselekvénynyel a legszorosabb összefüggésben van; azért a költő ennek kellő kidomborítására s a részletek pontos kidolgozására kiváló gondot fordított. Orestes mythosára vonatkozólag a következő adatokat találta Hyginusnál:

CXVII. Klytaemnestra.

E fejezetből csak az utolsó néhány sor vonatkozik az Agamemnon halála után történetekre, azért csupán ezeket közöljük. Midőn Klytaemnestra zinkostársával Aegisthossal Agamemnon meggyilkolta, akkor „Elektra, Agamemnon leánya, öcscsét Orestest titkon eltávolította, és átadta Strophiosnak Phokisban, kinek Agamemnon testvére, Astyochea volt a felesége“.

CXIX. Orestes.

„Miután Orestes, Agamemnon s Klytaemnestra fia fölserdült, megakarta boszulni atyjának halálát. Ennélfogva Pyladessel megállapítja a tervet és Mykenaebe jő anyjához Klytaemnestrához, a hol magát aeoli vendégbarátnak mondja s hirül hozza Orestes halálát Nem sokára Pylades, Strophios fia jön Klytaemnestrához és egy urnát hoz magával

állítólag Orestes hamvaival. Aegisthos mindkettőt örömet befogadta házába. Alkalmom adtán Orestes Pylades segítségével éjnek idején megöli anyját Klytaemnestrát és Aegisthost. Midőn Tyndareus ezért bevádolta, a Mykenaebeliek Orestest — tekintettel atyjára — elbocsátották. Utóbb azonban anyjának boszuló szellemei üldözték.⁴

Drámánk ide vágó részének (III. 1. 84—145) összehasonlítása Hyginus följegyzésével első tekintetre mutatja, hogy Goethe itt is — némely mellékes dolgokat leszámítva — hű maradt forrásához. Orestes elrejtése Strophiósnál, benső barátsága Pyladessel, égő vágya, hogy atyját megboszulja és ezen vágyának végrehajtása Pylades segítségével, a német drámában is pontosan fel vannak sorolva. Azonban Goethe a boszú művének kivitelében Elektrának is fontos szerepet juttat, mi által alkalmá nyílik ennek jellemét is néhány erőteljes vonással rajzolni. Fentebb érintettük már, hogy Elektra rossz szemmel és elfojtott haraggal nézte Klytaemnestra bűnös életét. Midőn tehát anyjának láttára felébred Orestes lelkében a gyermeki érzelem (V. ö. II. 1. 148.) s ingadozni kezd szörnyű elhatározásában, Elektra nyomja kezébe a végzetes törst, ő bírja rá gyújtó szavaival a tett végrehajtására. Ez a módosítás Goetheé, de teljesen hozzá illik az antik felfogáshoz, és Elektrának ellenszenvével indokolható, mely Sophoklesnél is keserű szemrehányásokban nyilatkozik a „mostohává lett“ anya irányában. (Soph. El. 558. köv.) „Végzetes törstől“ sem szól a forrás ez esetben; ez a vonás is Goethétől való, noha van rá példa a régi tragikusoknál is. (V. ö. Sophokl. Aias 658. köv. — Eurip. Phoen. 1455.)

A felhozottakon kívül még egy változtatást tett Goethe az eredeti mondán. Sophokles és utána Hyginus előadása szerint ugyanis nemcsak Klytaemnestra lakolt bűneért, hanem büntársát, a gonosz tettnek értelmi szerzőjét Aegisthost is utolérte a Nemesis; ő is elvérzett Orestes kardja alatt. Vajjon miért hallgatja el ezt Goethe? Miért nem szolgáltat a megsértett erkölcsi rendnek e részben is igazságot? Szerzőnk ezen eltérése a művészet szabályai által kellőképp indokolva van. Orestes egy gonosz tettet még gonoszabbal torolt meg s gyilkosa lón férjgyilkos anyjának, miért őt a furiák, mint „az ebek a fölvert vadat“ szünet nélkül üldözik. E rémes tettnek gondolata minden egyebet háttérbe szorít, és ennek iszonyatossága egy másik, kevesebb súlyos büntény fölemlítése által sokat vesztené hatásából. Különbben is megjegyeztük már, hogy Goethének korántsem volt szándéka a Tantalidák minden borzalmait történetirői pontossággal regisztrálni. Miként a többi módosítást, melyekről eddig szólottunk, úgy ezt is finom tapintata s műérzéke sugalta, és ez az eltérés a régi hagyománytól a költői műnek határozottan előnyére válik.

Hátra van még a mythosnak befejező része, mely Hyginusnál így hangzik :

CXX. Iphigenia Taurisban.

„Midőn Orestest a furiák üldözték, Delphibe utazott, hogy megtudja, mi módon szabadulhatna nyomorától. Itt azon választ kapta, hogy menjen

Tauris földjére Thoas királyhoz, Hypsipyle atyjához, és hozza el onnan a szentélyből Dianának szobrát Argosba; akkor véget érnek szenvedései. Megértvén a jóslatot bajtársával Pyladessel, Strophios fiával, hajóra száll és csakhamar elérkezik a Taurokhoz, kiknél az a szokás dívott, hogy minden idegent, ki az ő határaikba jött, Diana templomában feláldoztak. Itt Orestest és Pyladest, kik egy barlangban vonván meg magukat várták a kedvező alkalmat, elfogták a pásztorok és Thoas király elé vitték. Thoas szokás szerint megbilincselve vitette őket áldozatul Diana templomába, hol Iphigenia, Orestes néneje, volt a papnő. Ez, miután jelekből s bizonyítékokból megtudta, hogy kik és mi czélből jöttek, eltávolítá a szolgálóleányt és maga fogott hozzá, hogy Diana szobrát helyéről leemelje. Midőn az eközben odaérkező király kérdezte tőle, hogy miért teszi ezt, Iphigenia hazudott és azt mondá, hogy azok a bűnnel bemocskolt emberek megszejtelenítették a képet, minthogy az istentelen gonoszokat a templomba vezették; most tehát a tengerhez kell vinnie a szent jelvényt és ott újra szentelnie; a király pedig tiltsa meg, hogy ezalatt a polgárok közül bárki is kimenjen a városból. A király szót fogadott a papnőnek. Iphigenia jó alkalmat nyervén elvitte a szent képet, öcscsével Orestessel és Pyladessel hajóra szállt, és kedvező széllel Sminthe szigetére, Chryseshez, Apollo papjához, érkeztek.

Ily alakban képezi a mondának ez a része az Euripides-féle „Taurisi Iphigeniának“ cselekvényét. Goethe csak itt tett lényegesebb és kiváló fontosságú változtatást az eredeti mythoson. Fontos ez a változtatás, mert éppen ezen alapszik a tárgy antik és modern feldolgozásának sarkalatos különbsége. A görög drámában az istennő szobrának elhozatala a barbarok rideg országából képezi a feladatot, melyet a hősnek meg kell oldani, (Eur. Iph. T. 976), mert isteni nyilatkozat által e képhez volt fűzve az átoksujtotta Tantalos-család kiengesztelése s Orestes megszabadulása a furiák üldözésétől. A modern, nem-görög emberre nézve a Diana-szobor elhozatala egészen közönyös dolog; a megengesztelésnek ily külső, mondhatni önkényes módja a mi érzelmünket nem elégíti ki; azért Goethénél Iphigenia lép az istenkép helyébe; az ő bűnnel be nem szennyezett lelkéből árad mindazon áldás, melyet az antik világ emberei az istennő képéhez fűztek.

Goethe drámájának cselekvénye tehát Iphigeniának megszabadítása a barbarok kietlen földjéről, hol, miként mindjárt a dráma bevezető magánbeszédében kijelenti, csak kénytelenül tartózkodik. Igen, de a hazája után oly epedve vágyó Iphigeniának megmentése magában véve még nem kelt elég érdeket s így nem alkalmas drámai tárgy; az érdek fokozására nagyfontosságú czélokot kellett a költőnek kitűzni, melyeknek megvalósulása éppen a drámai hős nő hazatérésétől van függővé téve. Goethénél magas sztos feladat teljesítése vár Iphigeniára; ő van hivatva lelkének szeplőtlen tisztasága által megszabadítani anyagyilkos testvérét a furiák üldözésétől, megszüntetni a Tantalidák családjára súlyosodó isteni átkot, hogy így a sokat zaklatott nemzetség belső békéje helyreállván, egyuttal külső fénye és hatalma is újra felvirágozzék. A magas cél elérése a monda eredeti

alakjának megtartásával lehetetlen ; Goethének ezen szükségképen változtatni kellett. Euripidesnél Iphigenia hazugság és csalás által jut az istennő szobrának birtokába ; Goethe Iphigeniájának ilyen eszközökhöz nem volt szabad folyamodni ; ő megóvja lelkének szeplőtlenységét és békés úton, az emberileg érző király beleegyezésének megnyerésével oldja meg a drámai bonyodalmat.

A mily nagyfontosságú a német drámában a mythoson tett ezen változtatás, ép oly egyszerű az eszköz, mely azt lehetővé tette. A jóslatban, mint azt Hyginusnál olvassuk, határozottan ki van mondva, hogy Orestes Apollonak testvérét hozza el Taurisból. Goethe, kinél nem az istenkép elhozatala a főcél, a jóslatot sem tarthatta meg ily alakban ; nála csak egyszerűen a testvér elhozatala van Orestesnek az istentől megparancsolva. Valóban szerencsés módosítás, mely megadja az isteni nyilatkozatnak a régi jóslatok jellemző vonását, a kétértelműséget, lehetőségessé teszi a drámai bonyodalom békés megoldását és alkalmas eszköz gyanánt szolgál annak szembetűnő kimutatására, hogy Orestes tiszta lelkű testvérének közelében tökéletesen visszanyerte lelkének nyugalmát és higgadt gondolkozását, mert ő vele találta ki Goethe az isteni szónak tulajdonképeni jelentményét. „A kép ne támaszson pört oh király ! Mi látjuk már minémü tévedést kötött egy isten fátyolként szemünkre, midőn hazánkból e tájakra küld. Tanácsot kértem én s megválhatást a furiáktól ; ő ekkép felelt : Ha a hugot, ki Tauris partjain a szent helyen nem önkényt tartalakást, honodba elhozod, kimúl az átok. Apollo, úgy véltük, hogy szól hugáról, s ő téged értett,“ úgymond Orestes (V. 6. 81. köv.) Iphigeniához fordulva. Most már nyugodtan ott hagyhatja Apollo testvérét, Diana képét a barbarok közt, csak saját testvérét, Iphigeniát vihesse magával.

Vannak ezen lényeges változtatáson kívül még csekélyebb módosítások, illetőleg bővítések a mythosnak e részében, melyek szintén figyelemre méltók.

Midőn Iphigenia Pyladessel szóba ered, ez kérdésére mesébe burkolva mondja el neki származásukat s idejövetelők okát. (II. 2. 25. köv.) Ennek nyomát nem találjuk sem Euripidesnél sem Hyginusnál ; ez a toldás Goetheé. Noha ezt a titkolózást a dráma belső szükségletei nem követelik, az új vonás művészi szempontból mégis nagyon szerencsésnek mondható. A költő ez által egyrészt hatásosabbá teszi a későbbi felismerési jelenetet, másrészt mindjárt tetteleg mutatja meg Pylades hasonlóságát választott előképéhez, Ulysseshez (II. 1. 202. köv.) ki az Odysseiában szintén krétainak mondja magát, valahányszor ismeretlen akar maradni. (Od. XIII. 256. — XIV. 199. — XIX. 172.) Pylades elbeszélésében a nevek, (Adrastos, Kephalos, Laodamas) görögök ugyan, de ezeket Goethe egészen kénye szerint választotta.

Hyginus továbbá csak általában szól bizonyos jegyekről, melyek Iphigeniát meggyőzték arról, hogy az idegen, ki előtte áll, valóban öcsöce

Orestes. Euripides után Goethe is felvette ezt a vonást. Az ismertető jegy Euripidesnél (Elektra 573.) egy forradás Orestes szeme fölött, mely még gyermekkorából való, midőn „atyja házában Elektrával egy őzet kergetvén elesett és megsebezte magát.“ A forradás Goethénél is szerepel, ki, hogy nagyobb bizonyító erőt kölcsönözzön a jegynek, határozottabban adja elő annak eredetét; szerinte Elektra „a milyen szeles és vigyázatlan volt“, elejtette a kisdéd Orestest, ki egy tripusba ütköztvén elhasította szemöldökét. (V. 6. 60.) Ezen kívül Iphigenia, hogy minden kétséget kizárjon, még egy anyajegyre is hivatkozik Orestes jobb kezén, melyből a jós már a gyermek születésekor megjövendölte a kéznek szörnyű tettét. (u. o. 56.)

Ha már most végig tekintünk a mythoson, a mint azt Hyginus előadásából ismerjük és Goethénél alkalmazva látjuk, meggyőződhetünk, hogy költőnk a teljesen modern szellemben átalakított befejezésen kívül minden lényeges dologban híven megtartotta a mythosnak eredeti alakját, s csak itt-ott engedett meg magának némi lényegtelen változtatásokat, egyes részletek megrövidítését, vagy némely jellemző vonások teljesebb kidomborítását. Hatásosan kimutatta a mythosban az antik világnak azon általános hitét, hogy az ősöknek úgy jó, mint rossz tulajdonai, jó vagy bal sorsa az utódoknak biztos öröksége; Orestes atyjának külsejével (V. 6. 66.) és vitézségével (u. o. 15. köv.) együtt az átkot is örökölte, mely a családban már oly rémesen dühöngött s őt magát is oly iszonyatos tettekre készítette. De szintoly hatásosan sikerült neki kimutatni — persze már nem ókori görög felfogás szerint — az isteni átok megszűnését és Orestes megszabadulását a furiák gyötrő kiséretétől. Mindez nem természetfölötti módon, isteni parancsszóra történik, hanem egyedül és egészen Iphigenia műve. Az ő „tisztá emberisége“ megneemesíti egész környezetét s „kiengesztel minden emberi gyarlóságot.“ Szent közelsége Orestes beteg lelkére sem lehetett behatás nélkül. Ő volt az, ki a kétségbeesett anyagyilkost nyájas modora s gyöngéd részvéte által vallomásra bírta. Orestes irtózatossá tette elbeszélése közben újra végig szenvedni a furiák legborzasztóbb kínzásait. Szemtanui vagyunk a lelki gyötrelém fokozatos növekedésének, legmagasabb fokán pedig a vétkezt, bűnös öntudatának sulya alatt összeroskadni látjuk. Ime a bűnös vezeklése! A tisztulási processus után visszatér sokat zaklatott keblébe a régóta nélkülözött béke, új életre ébred, ki eddig csak a halálban látott menekülést.

Igy, az ember kedélyvilágának mélyreható ismerete által egészen természetes módon sikerült a költőnek Orestes lelki gyógyulását végbevinni; a bűnnek töredelmes beismerése és őszinte megbánása előzte meg a bűnbocsánatot. Ily magas álláspontra persze csak a keresztény Goethe emelkedhetett s éppen a keresztény szempont követelte a görög mythosnak és a szereplők jellemének olyatén lényeges átalakítását, mely egyuttal a bonyodalom megoldását is békés, természetes módon lehetővé tette.

A dráma alapját képező mythoson kívül Goethe még egyes régiebb mondákat is szőtt előadásába és a történelem előtti kornak több eseményét érinti, melyeket mindjárt a mythossal kapcsolatban akarunk röviden tárgyalni.

A praehistorikus kornak egyik legnevezetesebb eseménye a trójai háború, melyet Goethének szintén meg kellett említeni, minthogy a dráma mythosával is szoros összefüggésben van. Az ide tartozó részletek egészen a régi írók, főleg Homeros elbeszélése nyomán vannak közölve. A drámának e tárgyra vonatkozó elszórt helyeit a következőkben csoportosítjuk: A háborúra okot szolgáltatott Helenának, „a legszebb nőnek“ elrablása; egész Görögország fegyverkezik a sérelem megtorlására, és Agamemnon, Mykenae királya, vezeti a sereget. Azonban az összegyűlt görög hajóhadnak Aulis kikötőjében vesztegelni kellett, mert Diana a fővezérre megharagudván, ellenkező szelekkel (II. 2. 113. vagy szélcsenddel I. 3. 200.) akadályozta a kiindulást. Kalchas jó tanácsára Agamemnon kész saját leányát is feláldozni a haragvó istennő megengesztelésére; ez azonban nem kívánja a szüz életét és felhőbe burkolva Taurisba viszi.

Ennyit tud a háborúról Iphigenia (I. 3. 195. köv.); a további részletekről Pylades elbeszéléséből értesülünk. (II. 2. 61. köv.) E szerint Tróját, „a magas várost,“ csak tíz évi ostrom után sikerült a görögöknek bevenni, de számos jelesök életébe került ez a győzelem. Trója előtt esett el Achilles és barátja Patroklos; itt lelte halálát Palamedes és Telamon fia, Ajax. Odysseus és Diomedes kalandjáról is értesülünk (V. 3. 95. köv.), kik éjnek idején a trójaiak táborába lopózva sok ellenséget megölnek s végre Rhesos, thrák király kitűnő lovain menekülnek. A hazatérő hősök szenvedéseit (pl. Odysseus) is sejteti a költő, midőn ezeknek sorsával szemben boldogoknak mondja azokat, kik Trója falainál haltak meg.

Az itt közölt adatok nagy részben Homerosból vannak merítve. Patroklos halála részletesen van leírva II. XVI. 786. köv.; Achilles halála az Ilias keretén kívül esik ugyan, de több helyen van hivatkozás a hős közeli halálára; így XIX. 416. köv., hol lova Xanthos, és XXII. 359. hol a haldokló Hektor jövendöli meg azt neki; XVIII. 329. köv. pedig Achilles maga mondja, hogy itt kell meghalnia, Trója előtt, mert így határozta ezt végzete. És ez be is teljesedett. (V. ö. Od. XXIV. 37.) — Palamedesről az Ilias mitsem tud. Vergilius szerint (Aen. II. 80. köv.) ő is a Trója ellen harczoló görögök között volt. (V. ö. Heyne excursusát Vergilius idézett helyéhez, valamint Hyginus 105. §. a 96. lapon.) Gyászos halála igen hálás tárgyat szolgáltatott a görög tragikusoknak. Aeschylos, Sophokles és Euripides „Palamedes“ című drámáinak egyes töredékei még megvannak. — Telamoni Ajaxra vonatkozólag v. ö. Od. XI. 543. köv. Itz és Palamedes nem a csatában estek el, mint Achilles és Patroklos. Goethének nem állott érdekében ily mellékes dolgok terjedelmes elbeszélése; de úgy látszik a különböző halálnemet mégis jelezni akarta; míg ugyanis a harczban elesettekről az mondja: „Achillieg dort mit seinem schönen Freunde“ Homeros módjára használván az igét a háborúban meg-

öltekről (V. ö. *ζεῖται Πάρολος* II. XVIII. 20.), addig a másik kettő méltatlan halálának jelentésére egészen más, gyöngédebb kifejezést használ: „Sie sahn des Vaterlandes Tag nicht wieder.“ Ily finom megkülönböztetések a drámában nem ritkák. — Odysseus és Diomedes kalandja szintén az Iliasból való, hol X. 465—531. van előadva. A drámában való felemlítése, legalább Iphigenia beszédében, egy kis anachronismus, mert Iphigenia nem ismerhette a háború részleteit s csak annyit tud felőle, a mennyit Pylades elmondott. Erről beszélgetésökben nem volt szó. Egyébiránt a pontosság hiányát ily lényegtelen dologban a költői szabadság is eléggé menti.

Teljesség okáért fel kell még említenünk azokat a régiebb mondásokat, melyekre a szereplő személyek több alkalommal hivatkoznak. Itt is szerencsésen reprodukálja Goethe az ókori nézetet, midőn a hajdanna embereit és azoknak tetteit a dicsőség fényével körveve mutatja be, míg emberi gyöngeségeiket s fáradságos küzdelmeik nyomait eltakarja a messze multnak ködös homálya. Már Homeros embereinél is föllelhető ez az idealizáló hajlam és Nestor a megelőző nemzedék embereit is sokkal vitézbebeknek s tökéletesebbeknek rajzolja. (V. ö. II. I. 262. köv. — V. 302. köv.) Így mondja Iphigenia is „erlauchte Vorwelt“ (III. 1. 37.), melynek dicső alakjaihoz hasonlítja a Trója ellen induló görög hősöket. Különösen szépek és figyelemre méltók e tekintetben Pyladesnek szavai II. 1. 120. köv. Ily kimagasló alak első sorban Herkules, ki deréksége által az Olymposra küzdötte fel magát; az ő példája lebegett a tette vágyó görög ifjak szeme előtt. (II. 1. 203.) Halála is a régi mondával megegyezőleg van előadva. (III. 1. 253. V. ö. Hyginus 36. § a 67. lapon.) — Ilyen továbbá Theseus, ki az Athenbe vezető utat megtisztította a rablóktól és szörnyektől. (V. 3. 101.) Jeles tetteit terjedelmesen írja le Plutarchos. (Vit. Thes. 7—12. §§.) — Szó van a drámában az Amazonokról is, kik a monda szerint Tauris átellenében, Themiskyra körül laktak; van tehát némi alapja s valószínűsége Pylades föltevésének, hogy Iphigenia szintén Amazon. (II. 1. 217.) Harczias természetök, melyről már Homerosnál is nevezetesek az „*Αυαῖός τις ἀνιδρείται*“ (II. III. 189.), drámánkban is ki van emelve. (V. 3. 107.) — Kreusa menyasszonyi ruhája is meg van említve egy találó hasonlatban. (III. 1. 251.) Miként ennek gyilkos lángja nemcsak magát Kreusát, hanem atyját, Kreont is megemésztette: úgy emészti a pusztító tűz nem csupán Orestest, hanem — állítása szerint — mindazokat, kik vele érintkezésbe jönnek. A hasonlat különben Euripidesből való. (V. ö. Med. 1156. köv.) — Célzást találunk még az Argonautákra, kik tudvalevőleg az arany gyapjuért indultak Kolchisba, továbbá Medea és Europa elrablására. (V. 6. 78.) Az utóbbi eseményt, mint a kelet és nyugat (Görögország) közötti viszálykodásnak kútfejét, már Herodotos is felhozza. (I. 2.) A dráma fentebb idézett helyén még elrablott lovakról is van szó; ezek vagy Rhesos híres lovai, melyekről az imént szólottunk, vagy Laomedonéi, melyekért egykor Herakles Tróját is bevette. a mint azt az Iliasban (V. 639. köv.) olvashatjuk.

Itt a dráma történelmi vonatkozásainak megbeszélésénél helyén valónak tartjuk megemlékezni a taurisi skythák ról is, kiknek földjén drámánk cselekvénye lefoly. Vizsgáljuk tehát, mennyiben egyeznek meg Goethe előadása és az ókornak nézete ezen nép felől. Herodotos előtt a görögöknek vajmi hiányos ismeretök volt az északra lakó népekről; ő volt az első, ki részben autopsia alapján szolgáltatta ezekről a legkimerítőbb s legHITELESEBB adatokat úgy ethnographiai mint topographiai tekintetben. Szerinte Taurikét harczias, vad nép lakja, mely királyi uralom alatt áli (IV. 102. 119.), különben pedig rablásból és harczból él. (u. o. 103. végén). Az itt dívó emberáldozatokról, melyeknek Goethe drámájában oly fontos szerep jutott, hadd szóljon Herodotos maga. „A Tauroknál a következő szokások divnak: A hajótörötteket, és a kiket csak az ide vetődött hellének közül elfognak, egy szüz istennőnek áldozzák fel a következő módon: Miután őket az istennőnek szentelték, egy bunkóval fejbe ütik. N. melyek azt állítják, hogy a testet a meredélyről lelökik — mert meredek helyen van a templom építve — a fejet pedig magas karóra tüzik; mások ugyan a fejet illetőleg egy nézeten vannak ezekkel, a testre vonatkozólag azonban azt állítják, hogy nem vetik le a meredélyről, hanem a földbe ássák; az istennő pedig, a kinek áldoznak, a Taurok saját állítása szerint Iphigenia, Agamemnon leánya.“ (IV. 103.)

A mit Goethe a népről és szokásairól mond, az Herodotos előadásával teljesen összevág. Nem értjük itt Thoast és Arkast, mert ezeknek gondolkozásmódja s egész jelleme, valamint egymáshoz való viszonyuk teljesen modern felfogás szerint van rajzolva. A nép vad (IV. 2. 59.) és harczias (V. 1. 16.); a király korlátlanul uralkodik (V. 2. 5.) és csak parancsolni szokott. (I. 2. 112.) Mint a skytha általában, úgy ő is kevés beszédű¹⁾ (I. 2. 111.) és alattvalóitól hallgatag engedelmességet kíván. (u. o. 84.) A személye iránti tisztelet külső jelekben is nyilvánul, és kivont karddal előtte megjelenni tilos. (V. 4. 6.) Mindezen vonások, melyekkel Goethe Thoast, mint királyt rajzolja, részben a korlátlan uralkodó fogalmából erednek, részben az ógörög felfogásban gyökereznek, mely szerint a királyok közvetlenül Zeustól nyerték hatalmukat. *Ἐξ δὲ Διὸς βασιλῆες*; ezért Homerosnál a királyok jelzője rendszeren *διογενής, διοτρεφής, Διὶ φίλος* (V. ö. II. II. 203. köv. I. 279. — XVII. 251. s egyebütt.) Innen az a sokféle tisztelet és kitüntetés, melyben a görög hőskor királyai részesülnek. (V. ö. Hom. II. XII 310. köv.)

Diana véres kultusát illetőleg költőnk a főbb vonásokban szintén a hagyományhoz ragaszkodott. Az idegenek áldozatul vitetnek az istennő oltárához (I. 2. 50. u. o. 69. — I. 3. 290. és sokszor), kinek temploma szintén magaslaton épült, honnan az áldozatok tetemeit a tengerbe dobták. (III. 1. 164.) Megtudjuk az embertelen szokásnak okát is. A szükség parancsolta a tauroknak e kegyetlenséget (I. 3. 39.), hogy ily módon országukat

¹⁾ A skythák kevés beszéde közmondásos volt a görögöknél: *Ἡ ἀπὸ Σαυθῶν ὀλιγίσις*. A mondás eredetét I. Suidasnál s. v.

az idegenek betolakodásától megóvják; hiszen „a görög szem megszerette gyakorta a vad népnek kincseit, aranygyapját, lovát, szép lányait.“ (V. 6. 76.)

Az utóbbi idézet kapcsán vizsgáljuk kissé behatóbban azt az álláspontot, melyet a görög ember a külföldiekkel szemben elfoglalt; ennek ismerete nélkül a drámának több helye érhetetlen s Pylades jellemének egyik főbb vonása helyesen meg nem ítélnélhető.

A görög minden külföldit, nem görög nyelven beszélőt a *βάρβαρος* közös elnevezés alá foglalt össze. Ily értelemben mondja drámánk Tróját is „das Ufer der Barbaren.“ (II. 2. 65.) Strabon szerint (XIV. 662). ez az elnevezés hangutánzó, és a görög ember a külföldieknek kemény hangzású, darabos nyelvét — szerinte var tyogását — akarta vele gúnyolni. (V. ö. Curtius Grundz. d. griech. Etym. IV. kiad. 291. lap). Utóbb a „barbar“ szónak jelentményét a műveltségre is kiterjesztették s rendszeren a nyereség, szolgálalkúság fogalmát kapcsolták hozzá, főleg miután a görög is nemzeti nagyságának, magas fokú műveltségének világosabb tudatára ébredvén, büszke megvetéssel tekintett „a földnek vad szülőiteire“. (I. 3. 282.) Még az ókornak egyik első rangú bölcsésze, Aristoteles is, idézvén Euripidesnek eme szavait: „Jogos, hogy a hellének a barbarok fölött uralkodjanak“ (Iphig. Aul. 1400.) hozzátartozja: „mert barbar és rabszolga egyjelentésű“. (Polit. I. 1. 5.) Platon az egész emberiséget két igen egyenlőtlen részre osztja, görögökre s barbarokra (Politic. 262. d.); ezek pedig „született ellenségek“. (Plut. vit. Cim. XVIII.) Mi természetesebb tehát, mint, hogy a görög ember ezen álláspontról egészen jogtalanak tekintse a barbárt s magát vele szemben semmiféle törvény által kötelezve ne érezze? A drámában Pylades ennek az álláspontnak képviselője, mit főleg eme szavai mutatnak: „So schaff uns Luft, dass wir aufs eiligste, den heiligen Schatz dem r a u h u n w ü r d g e n Volk entwendend, fliehn“. (IV. 4. 70). Nekünk is erre az álláspontra kell tehát helyezkednünk és görög szempontból kell megítélnünk Pyladesnek fentebbi szavait, valamint egyáltalában egész jellemét, mely a szereplő személyek között még a legtöbb ógörög vonást mutatja.

* * *

Miután az eddigiekben úgy a dráma mythosát mint a történelmi előzményeket az eredeti görög forrásokra visszavezettük, térjünk már át a **magánrégiségekre**. Noha a dráma a nyilvánosságban játszik és tárgya is a nyilvános életből van merítve, mégis nem egy jellemző sajátosságával találkozzunk az ógörög magánéletnek. Ezeket akarjuk tehát a következőkben csoportosítani, és az eredeti forrásokból vett bizonyító adatokkal kimutatni, mily behatók és alaposak voltak azon tanulmányok, melyeket Goethe a görög ókornak e részében is tett.

Itt első sorban a családi élet jő tekintetbe. Thoasnak e szavai: „Legboldogabb az, akár király, akár koldus legyen, kit házi boldogság öröme gyujt“ (I. 3. 9.), híven tükröztetik vissza a régi görögök felfogását.

Mily nagyra becsülték ezek is a családi élet boldogságát, kitűnik Odysseusnak Nausikaához intézett szavaiból: „Nincs jobb és dicsőbb, úgymond, mint ha boldog egyetértésben lakja házát férj és feleség“. (Hom. Od. VI 182.) Míg a görög családfő életének legnagyobb részét a nyilvánosságban töltötte és az állam ügyeinek intézésében gyakorolta legszebb polgári jogait, addig a nő a ház belső ügyeinek vezetésére utalva, a nyilvánossággal minél kevesebbet jött érintkezésbe. A férj volt a családnak képviselője a törvény előtt, mert az asszony jogi szempontból mindig kiskorúnak tekintett. Mindazáltal a nő a legrégebb időktől fogva mindig az őt megillető tiszteletben és becsülésben részesült, és férjével szemben sohasem jött ama lealacsonyító, jóformán rabszolgai viszonyba, melyet a kelet népeinél még manap is tapasztalhatunk. Csak a férfiak ügyeibe nem volt szabad avatkoznia, — egészen helyesen, — hogy annál buzgóbban foglalkozhassék a háztartással, a szövással és fonással, a cselédség felügyeletével és a gyermekek nevelésével. A nő működési körének meghatározásánál az volt tehát a régieknek dicséretes intentiója, hogy a nő jó gazdasszony és gondos családanya legyen. Homerosnál leggyakrabban házi, a nőhöz leginkább illő foglalkozásban találjuk az asszonyt.

„Menj el azért teremidbe, szokott munkáidat üzzed,
Szátyvát és guzalyat s dolgukhoz látni parancsold
Nőidet: ám a harcz és háboru Trója körében
Minden férfiakat, de kiváltkép engemet illet.“¹⁾

Igy szól Hektor feleségéhez, Andromachéhez ama megragadó szépségű bucsújelenetben II. VI. 490. köv. Későbbben is a szövőszéknél, szolgálói közt találjuk Andromachét (II. XXII. 440.) úgyszintén Helenét is. (II. VI. 323.)

A nőnek ezen korlátozott társadalmi helyzete az, melylyel Goethe Iphigeniája nem tud megbarátkozni. „De asszonyoknak rossz osztály jutott. A férfi úr honában s hadban is, s külföldön is magán segíteni képes, szerez s örül, harczol s víg győzedelmet vagy harczmezőn dicső halált arat. Mi keskeny és szűk körben él az asszony!“ (I. 1. 24. köv.). A mint a fentebbiekkel való összehasonlításból láthatjuk, a nő társadalmi helyzetének eme vázolója megegyezik az ókori állapottal; ha azonban Iphigenia ez ellen panaszkodik, ha nincs megelégedve a sorssal, mely őt a szélesebb körben való működéstől eltiltva tétlenségre kárhoztatja, ha szerinte „az élet csak halál, ha haszna nincs, s az asszonyé e sors, kivált enyém“ (I. 2. 62.), vagy ha azt mondja, hogy „férfi durva s kemény parancsa kényén meghajolni otthon sem és azóta sem tanultam“ (V. 3. 25.), vagy éppenséggel, ha azt kérdi „vajjon jussok hallatlan tételekre csupán a férfi hősöknek van-e?“ (V. 3. 89.) és nem egyuttal a „gyöngye asszonynak“: akkor mindezen vonások csak Goethe Iphigeniájának sajátjai, és azon elvekből, melyek szerint a költő a dráma hősnőjének jellemét megalkotta, teljesen megmagyarázhatók ugyan, de az antik világ felfogásával homlokegyenest ellenkeznek.

¹⁾ Homeros Iliása, fordította Szabó István.

A nőnek társadalmi helyzetéről szólván megemlíthetjük még azt, hogy a görög ókorban még a női hadi foglyokat sem szokták megölni, hanem rabszolgákkul adták el, míg a férfiakat kardélre hányták. Az Ilias több helyéből ez világosan kitűnik. (V. ö. VI. 455. köv. — Od. VIII. 523.—IX. 40.) Drámánkban is két helyen van megérintve a nők rabszolgasága; V. 6. 50. köv., továbbá I. 1. 34., hol Iphigenia panaszkodik, hogy „szent rabszolgák” fűzik őt Taurishoz.

Vessünk már most egy pillantást a régiek belső, házi életére, melynek néhány vonásával a drámában szintén találkozunk.

A görög háznak középpontját képezte a tűzhely, mely, mint az állandó letelepedésnek jelképe, kiváló tiszteletben tartatott. A házi és családi istenek (*θεοὶ ἐγέσπιοι, μύχοι, πατρῶοι*) itt voltak felállítva (IV. 4. 80.), a régi patriarchalis időben itt szokott összejönni az egész ház népe, még az utolsó szolgát sem véve ki, közös áldozatra. E szép szokásra czéloz Goethe III. 1. 16. A tűzhely környéke volt kedvencz tartózkodási helye a családnak. Midőn Nausikaa azt tanácsolja Odysseusnak, hogy először is anyját keresse föl, megmondja neki, hogy a tűzhelynél találhatja meg, hol a tűz fényében csodálatos szép biborszövetet készít, az oszlopnak támaszkodva; ott vannak a szolgálók, ott van atyja is, ki kényelmesen pihenve szürcsöli borát. (Od. VI. 305.) Penelope szintén a tűzhelyhez hozatja magának a széket és egy másikat a jövevény Odysseus számára. (Od. XIX. 55. 97.) Az ókori családiasságnak e kedves vonásai a drámában is megvannak. Elektra ott szokott ülni a tűzhely mellett „in der tiefen Halle“ (II. 1. 61. V. ö. Hom. *ἐν μυχῷ δόμου*, II. XXII. 440.); Iphigenia pedig, midőn vendégbarátságot ajánl Thoasnak, és elmondja, mily szívélyesen fogja fogadni még a legszegényebb skythát is, különösen hangsúlyozza, hogy a tűzhely mellé fogja ültetni, vagyis a család tagjának fogja tekinteni. E helynél kétségen kívül az Odysseia XIX. énekének fentebb érintett helyei lebegtek Goethe szeméi előtt.

A görög háznak egyik legközönségesebb eszköze volt a tripus, vagyis háromláb. Használata sokféle volt. Eredetileg — mint még manap is — a tűzhelyen erre állították a különféle lábatlan edényeket (*τρίπους ἐμπυρσίτης*, Hom. II. XXIII. 702.) Ez a használata később is megmaradt ugyan, de e mellett kiválóan díszes és művészi kivitelű tripusokat is készítettek, melyeket azután dísztárgyak gyanánt állítottak fel a házban (II. XVIII. 373.) esetleg székek vagy asztalkák gyanánt is használtak. A tripusnak ez a sokféle alkalmazása igen valószínűvé teszi Goethe állítását, hogy ilyenbe ütődött Orestes, midőn kisdéd korában Elektra karjáról leesett. (V. 6. 65.)

Költőnk a gyermek születésénél divó szokásokat is érinti a drámában. Iphigenia elbocsáttatását kéri Thoastól, „hogy szüleim pitvarában körülem úgy, mint újjászült körül a szép vigság az ősi oszlopokra repkényt kerítgessen megtértemért.” (I. 3. 238.) A vonatkoztatás nem egészen pontos Hesychiosnál ezen szó alatt *στέφανον ἐκφέρειν* azt olvaszuk e tárgyról, hogy az attikaiak férfigyermekek születésénél olajoszorút,

leánygyermeknél pedig gyapjút szoktak a ház kapujára kifüggeszteni. célozván ezzel a leánynak jövődi házi foglalatosságára, a fonásra és szövésre. A háznak ünnepélyes díszítése és fölkoszorúzása tehát ezen alkalommal nem volt szokásban. Ez a gyermek születése után ötöd (Suidas szerint, s. v. *ἀμφιδρόμια*), vagy Hesychios szerint (s. v. *δρομίδιον ἵμαρ*) heted napra történt, a mikor is egyuttal öröm- és hálaáldozatokat mutatnak be, és megtisztították a szülés által tisztátalanná vált házat. A kisedet ekkor a házi tüzhely körül vitték, — honnan az ünnepély neve is *ἀμφιδρόμια* — s mintegy bemutatták a család új tagját a tüzhelynél felállított családi és házi isteneknek. Ez alkalommal történhetett, hogy Orestes „jobb kezén a hármás csillagból, mely születésekor látszék rajta már, e kéz nehéz s nagy tetteit jövődié a pap.“ (V. 6. 56.)

A gyermekek nevelésében rendszeres paedagogiai szabályokról, vagy a mi fogalmaink szerinti magasabb szellemi kiművelésről a kultura azon korszakában, melyben a dráma cselekvénye játszik, természetesen még szó nem lehetett. A hőskori görög ember arra törekedett, hogy észszerű, gyakorlati módon fejleszse ki a gyermekben azon tehetségeket, melyekre későbbi életében leginkább szüksége lesz. A nevelésnek fő tárgyát képezte tehát a test- és fegyvergyakorlat. A vadászat és az ellenségek és rablók elleni harcz volt ezen korban az ifjak főfoglalkozása. minek bizonyítására néhány példát idézünk a sok közül. Herakles munkái és a szörnyek elleni harczai mindenki előtt ismeretesek; Meleagros, a szenvedélyes vadász (*ὃ μέλει ἄγρα*) megöli az Artemis küldötte óriási vadkánt (Hom. II. IX. 543); Theseus harczait a rablók ellen már fentebb említettük; Pindaros szerint „a szöke Achilleus Cheiron házában már mint gyermek nagy tettekkel játszott, midőn sűrűen vetette az érczhegyü dardát, viharos harczban halált hozott a vad oroszlánokra, s vadkanokat terített le, melyeknek testeit lihegve vonszolta a kentaurhoz, először hat éves korában, de később is mindig.“ (Nem. IV. 43.)

Ámbár tehát kiváló fontosságot tulajdonítottak eme nyersebb foglalkozásoknak, mégsem kell gondolnunk, hogy az aesthetikai képzést teljesen elhanyagolták. A testgyakorláshoz nemesítő tényezőül járult a zene.¹⁾ Achilleus, a görög hőskor ezen kiváló alakja, minden harcziasága mellett a művészetnek is hódolt, s lantkisérettel énekelte a hősök dicsőségét, midőn Agamemnon követei hozzá érkeztek. (Hom. II. IX. 186.)

Mindezen hőskori vonásokat igen ügyesen alkalmazta Goethe a drámában. Nemcsak a hősök vannak megemlítve, kik „járt utat megvetve, vakmerőn bejárnak hegyet völgyet, hogy egy vidéket rabló zsványoktól megtisztogassanak“ (V. 3. 101. köv.), hanem Orestes és Pylades is buzogánnyal s karddal, a mythosi hősök fegyvereivel ellátva, üzték hol a

¹⁾ A historikus korban is a *γυμναστική* és *μουσική* képezte a nevelésnek két ágát (V. ö. Plat. Krit. XII. D.); csakhogy itt persze a *μουσική* alatt nemcsak a zenét, hanem a szellemi művelődésnek minden eszközt kell értenünk.

vadat, hol a rablókat. (II. 1. 111.) Orestesnek a harc „des Lebens erste, letzte Lust“ (u. o. 146.) s így természetes, hogy a csatateren való halált tartja a legdicsőbbnek. (U. o. 14. — V. ö. I. 1. 28.) Ezek mellett azonban nem feledkezik meg a költő a szívképzésre oly nagy fontosságú zenéről sem. „Mily szépek és dicsők az ősi tettek, ha csendes esti lantverés között az ifjunak fülébe zengenek,“ mondja Pylades II. 1. 125.; és az „immer wiederholender Erzähler“, kiről V. 3. 93. szó van, sem egyéb, mint a hősök dicsőségét zengő rhapsód.

A családi életnek kapcsán még az ókornak egy igen humanus, és kihatásában végtelen nagy horderejű intézményéről kell szólanunk; ez a *ve n d é g b a r á t s á g*. A legrégebbi időkben Görögország népei politikai tekintetben még annyira el voltak egymástól különítve, hogy a polgár csak saját államában számíthatott a jog és törvény védelmére, idegen országban ezekre igényt semmiképp sem tarthatott; mert itt betolakodónak tartatván, teljesen törvényen kívül állónak tekintetett, kit bárki is a legnagyobb sérelmekkel illethetett, vagy akár meg is ölhetett — büntetlenül. Ily körülmények közt az ókori ember csakis saját hazájának határain belül érezhette személyét és vagyonát biztonságban, minék szükségképeni következménye, hogy a népek közötti barátságos érintkezés, kereskedelmi összeköttetés, valamint az eszmék terjesztése is teljesen lehetetlen lett volna, ha nem találkozik eszköz, mely a népek közötti válaszfalat lerontván az idegeneknek is némi biztonságot nyújt. Ezt az eszközt megtalálták a vendégbarátságban, mely a görög nép vallási érzületében gyökerezvén, az idegeneket és jövevényeket a legfőbb isten ótalma alá helyezte, és így az isteni joggal pótolta az emberi jognak hiányát. Homerosnak ez a mondása: „*Πρὸς γὰρ Διὸς εἰσὶν ἅπαντες ξείνοί τε πτωχοὶ τε*“ (Od. VI. 207.) a görög ókor általános hitének tekinthető (V. ö. még Od. IX. 270.); az idegent, az ótalomkeresőt durván elutasítani vagy éppen bántalmazni Zeus parancsa tiltá, ki mint a vendégjog legfőbb védője keményen szokta megbüntetni az ily vétséget. Homeros költeményei ezt számos példával igazolják. (V. ö. II. XIII. 623. — Od. XIV. 57. 283. és igen sok más helyen.) Az idegenek nála gyakran egyenesen *ἀδούϊα* (tiszteletre méltó) névvel vannak jelezve (Od. IX. 271.—XV. 373.), és az ezek iránti jóindulatot és előzékenységet tartja már ő is a műveltség és isteni félelem ismertető jelének. (Od. VIII. 575.)

Az idegenekkel egyenlően védte az isteni jog a könyörgőket, ótalomkeresőket is (*ἰκέτης*; v. ö. II. XXIV. 158. Od. IX. 270. és gyakran), kik vagy mint száműzöttek új hazát, vagy mint a hajótörött Odysseus ruházatot (Od. VI. 178) vagy általában bármily kegyelmet vagy szivességet kértek. A *ἰκέτης* rendesen gyapjuval körülcsavart olajágot vitt kezében, jelentvén ez által, hogy az istenségnek ótalma alatt áll. (V. ö. Plut. Thes. c. 18. Sophokl. Oed. Tyr. 3.) Így jött Chryses, Apollo papja a görögök táborába „*στέμματα ἔχων ἐν χερσίν*“ (II. I. 14), hogy visszakérje leányát; és midőn őt Agamemnon durván elutasítá, a *ἰκέτης* iránt tanúsított eme tisztelenségért az egész görög tábor lakolt Apollo nyilaival.

Az ókornak ezen emberies intézményeit drámánkban is több helyen hangsúlyozza az emberileg érző s nemesen gondolkozó Iphigenia. Midőn a barbar Thoas a régi törvényre hivatkozva sürgeti az emberáldozatokat a görög Iphigenia így felel neki: „Engem parancsod ellen tenni régibb s olyan törvény int, mely minden jövevényt megsérthetetlenül szentnek nevez.“ (V. 3. 31.) Ugyanazon emberies érzelem vezérli Orestest, midőn nemcsak a maga, hanem általában az idegenek érdekében párbajt¹⁾ ajánl Thoasnak. „Engedj — ugymond — ne csak mentésgünkért, hanem külföldinek vivnom külföldiért. Ha én esendem el, reám s ezekre lesz mondva kárhozat; de hogyha én leszek szerencsés győzni, úgy ne lépjen e parta senki, kit baráti szív segíteni nem sietne, s háladással hagyhassa itt e tájt akárki is.“ (V. 6. 24. köv.) Iphigenia mint *ἰκέτης* ótalmat és nyugalmat keresett Thoasnál, a mit meg is talált. (I. 3. 33.) Még a könyörgőknek olajága is meg van a drámában említve. (V. 3. 77.) Végül pedig, egészen görög szellemben, vendégbarátság kötésére szólítja fel Iphigenia Thoast, a köztük létező szívelyes viszony további fenntartására s biztosítására. (V. 6. 127. köv.) Iphigeniának bucsúszavai, főleg pedig jó kívánatai emlékeztetnek Odysseus bucsúzására a Phaeakok vendégszerető királyától. (Od. XIII. 38. köv. és 59. köv.)

Miként az idegenek és ótalomkeresők bántalmazására, úgy a szándékos vagy esetleges emberölésre sem volt a görög őskorban törvényes büntetés szabva. Az akkori fogalmak szerint az ilyen vétségek nem az emberi, hanem az isteni törvényekbe ütköztek, s azoknak megtorlása az istenekre, nevezetesen Zeusra és a furiákra, mint az erkölcsi világrend őreire volt bízva. (Aeschyl. Choeph. 646. köv.) Ez mindazáltal nem zárta ki a meggyilkolt hozzátartozóinak azt a jogát, hogy a gyilkoson elégtételt vehettek (u. o. 306. köv.), sőt ez bizonyos tekintetben még köteleességökké is volt téve (u. o. 400. köv.) és a *vérboszt* mintegy a meggyilkolt iránti pietas látszott követelni. A tettes megérdemlett büntetésétől kétféle módon menekülhetett meg. Az első volt az önkénytes számkivetés (Hom. Od. XXIII. 118.) és az idegen földön való egy évi tartózkodás. (V. ö. Hesychios s. v. *ἀπειραιτισμός*.) A homerosi korban ugyan még itt is utolérhette a boszuló kéz (Hom. Od. XV. 272. köv.); de a későbbi törvény szerint, ha mint tisztátalan és mételyező bűnös a nyilvánosságot és az emberekkel való érintkezést kerülte, teljesen biztonságban volt. (V. ö. Télfy, Corp. Jur. Att. Nro. 1129.) A büntetésből való menekülés másik módja volt a kiegyezés, a mikor is a gyilkos illő váltságdíjt (*ποινί'*) fizetett a meggyilkolt rokonainak. (Hom. Il. IX. 632. V. ö. továbbá az e miatti pereskedést Il. XVIII. 497.)

Goethe drámája e tekintetben is híven fejezi ki a régi felfogást. Midőn Klytaemnestra a férjgyilkosság bünténye által megsértette az erkölcsi

¹⁾ A párbaj (*μονομαχία* = magánharcz) már Homerosnál is előfordul. Így viaskodnak Páris és Menelaos (Il. III.), Hektor és Aias. (Il. VII.) A párbaj tehát szintén ógörög szokás, melyet azonban a költő általánosít és a barbarokra is kiterjeszt. (V. 6. 15. köv.)

törvényt, maga az istenség teszi Orestesnek kötelességévé atyja halálának megtorlását. (II. 1. 11. és u. o. 147.) Utóbb Iphigenia Orestes felől kérdezősködően, a többi közt ezeket mondja: „Der Sohn, bestimmt des Vaters Rächer dereinst zu sein“ (III. 1. 52.), mi által még a nemesen gondolkozó és érző papnő is, korának nézetével megegyezőleg nemcsak hogy elismerte a vérboszú jogosultságát, hanem azt mintegy Orestes rendeltetésének is tekintette. Magát Orestest ezen kötelességének teljesítésében még az anya iránti tisztelet sem volt képes meggátolni (II. 1. 148. — III. 1. 99.); a büntény iszonyatossága, a meggyilkolt atya iránti kegyelet követelte a megtorlást, és kizárta a megbocsátás vagy békés kiegyezés lehetőségét. Tehát Orestes is vérrel mocskolta be kezeit, s ezért őt a boszuló istennők gyötrik most irgalmatlanul. — Az is megegyezik a régi felfogással, a mit Goethe a gyilkosnak mételyező tisztátalanságáról mond. Orestes bélpokloshoz hasonlítja magát, kiről a kór a vele érintkezőkre is elragad (II. 1. 97. — V. ö. Eurip. Iph. Taur. 381. köv.); az ő jelenléte a szent ligetben Goethénél úgy mint Euripidesnél megszenstégteleníti az istennő képét, s ennek megtisztítására van alapítva mindkét drámában a szökési terv.

Figyelmet érdemel még Iphigeniának egy feltűnő kérdése, az t. i., vajjon Klytaemnestra bűne miatti kétségbeesésében önkezével vettette véget életének? (III. 1. 73.) Hogyan juthatott Iphigenia erre a gondolatra? És mikép egyeztethető meg az öngyilkosság a görög ókor embereinek általánosan ismert derült életkedvével? Vajjon Achilleus szavai, hogy „ő inkább szeretne a földön valamely szegény embernél napszámban dolgozni, mint az alvilágban valamennyi megholt felett uralkodni“ (Od. XI. 489.) nem bizonyítják-e éppen az ókornak életvidorságát? A látszólagos ellenmondásnak kiegyenlítésére először is azt kell megjegyeznünk, hogy ez a vidám életkedv már a homerosi embereknél is csak ott van meg, a hol megvannak egyuttal a boldog életnek föltételei, a külső jólét, a családi örömek. Szeretnek élni a boldog Phaeakok, mert napjaik — királyuk szavai szerint — folytonos lakoma, zene és táncz közt folynak le. (Od. VIII. 248. V. ö. még Od. IX. 5. köv. VI. 182. köv.) Azonban, a mily fokban hiányoznak a külső jólét eme föltételei, oly fokban csökken az életkedv is. Az életnek küzdelmes viszontagságai, ezerféle bajai és csapásai közt a görög ember még isteneibe sem vethette bizalmát és vallásából sem meríthetett vigaszt és bátorságot; hiszen rideg, komor vallási nézetei szerint éppen az istenek az ő nyomorának okozói (v. ö. II. XXIV. 527. köv.), kik most részvétlenül nézik kínos vergődését. Találóan jellemezhető ez a kétségbeesett állapot Goethének eme szavai val: „Ihr lasst den Armen schuldig werden, dann überlasst ihr ihn der Pein, denn alle Schuld rächt sich auf Erden.“ (Harfenspieler 3.) Ily körülmények közt nem csoda, ha a szerencsétlen ember a halál után vágyódik, és csak tőle remél megnyugvást, mint drámánkban Orestes. (Eur. Iph. T. 974.) A homerosi hősök is elvesztik életvidorságukat, midőn valamely súlyosabb csapás éri őket, és akárhány esetben a halált kívánják (V. ö. I. XVIII. 98. Od. X. 497. XVIII. 202. és sok más helyen.) Az idő haladtával ez a pessimistikus világnézet is mindinkább ter-

edt és határozottabb alakot öltött, úgy hogy már Theognis egyenesen kimondja: Legjobb az embernek nem születni, és meg nem pillantani a napvilágot; de ha már egyszer született, legjobb minél előbb a Hadesbe költöznie és a föld alatt pihennie. (425. köv.) A tragikusoknál már a legkülönbözőbb változatokban találjuk ugyanezt a gondolatot kifejezve. I. Aeschyl. Suppl. 802. — Sophokl. Trach. 1173. — Eurip. Heraclid. 595. és gyakran. E sötét világnézetből magyarázható az öngyilkosságra való hajlandóság a későbbi időkben, és nem csekély azoknak száma, kik önkénytes halál által iparkodtak szabadulni az élet terheitől. A későbbi kultúrának e kinövését a tragikusok átvitték az ókorra is. Aias, Antigone, Haemon, Eurydike, Iokaste és sok más drámai hős ily módon vetett véget a sors elleni hiu küzdelemnek. (V. ö. Aeschyl. Suppl. 154. köv.) Mindezekből kiviláglik, hogy Iphigenia azon kérdése, vajjon Klytaemnestra maga ontotta-e véréit, szintén az ókori felfogásra vihető vissza.

* * *

Ezzel befejeztük azon vonások felsorolását, melyek drámánkban az ókornak magánéletére vonatkoznak; hátra van még annak vizsgálása, hogy a **vallási régiségek** tekintetében mennyire sikerült a modern költőnek az ókor szellemét és felfogását visszatükröztetni úgy az isteneket, mint az embernek az istenekhez való viszonyát illetőleg.

Herodotos szerint (II 53) a hellének theogoniáját Homeros és Hesiodos alkották meg; ők adták az isteneknek neveket, ők határozták meg azoknak rangfokozatát és működési körét, sőt alakjokat, külső ismertető jeleiket is ők állapították meg. Herodotosnak ezen állítása annyiban helyes, a mennyiben az említett költők az egyes istenek jellemét, egyéniségét s működési körét tüzetesebben iparkodtak műveikben körülírni, és a különböző görög törzsek közt a nép száján élő, egymástól gyakran nagyon is eltérő mondákat összegyűjtven s összefüggően csoportosítván, megalkották az emberi állam mintájára az istenek államát; ebben az emberek államéletének megfelelően egyes dynastiákat vettek fel s ezeknek a történetét is megírták, mint az főleg Hesiodos theogoniájában olvasható. E szerint a legrégebb volt Uranos dynastiája, melyet a Titanok uralma követett Kronos alatt; ezeket végre Zeus és a Kronidák szorították le. Hesiodos az ő vallási nézeteivel a harmadik korszakban áll, melynek tekintélyét és hatalmát különösen ki akarja emelni. Erre kiválóan alkalmas eszköz volt a Titanomachia, vagyis a Titanok elleni harc, melyben Zeus diadalmasan védi meg trónját a fellázadt „régis istenek“ ellen. A Titanok legyőzése után Zeus a világhatalmat két testvérével megosztá olyképen, hogy ő megtartotta az eget, Poseidon pedig a vizeket, Hades vagy Pluto az alvilágot nyerte; a föld és az Olympos közös birtoknak tekintetett. (Hom. II. XV. 187. köv.)

Ama nagy elterjedésnél fogva, melynek ezen epikai és vallásos költemények egész Görögországban örvendettek, valamint másrészt ama fontos szerep következtében, mely főleg Homeros eposainak az ifjúság nevelésé-

nél jutott, az ily módon megalkotott vallási rendszer csakhamar általánossá lett és megszilárdult, leginkább az iónoknál és Áttikában. A tragikusok már ily befejezettségben mutatják a vallási rendszert.

Ezeknek előrebocsátása után lássuk már most a drámában az istenekre vonatkozó adatokat.

Miként a régi néphitben, úgy Goethénél is az Olympos az istenek székhelye (III. 1. 242. — III. 3. 58. — II. 4. 204.), mely az előbb említett megegyezés szerint közös birtok volt. Innen az istenek neve is „Olympier“ (IV. 5. 27.), miként Homerosnál is csupán Ὀλύμπιοι. (II. I. 399. — XX 47.) Uralomra csak a Titanok legyőzése után jutottak; ezeket a Tartarosba vetették (I. 3. 106. — IV. 5. 61. köv.), minek következtében a „régii istenek“ kiengesztelhetlen haraggal viseltettek a világ új urai iránt. (IV. 5. 25.) A Titanok közé sorolja a költő Tantalost is (I. 3. 109.), mert anyja Pluto, Kronos leánya, tehát Titanis volt; továbbá a sors istennőit, vagyis a Moirákat, mint a Titanis Themis leányait. (IV. 5. 34.)

Az Olymposiak fejedelme Zeus, ¹⁾ az égnek és az égi tüneményeknek személyesítése; görög jelzői is leginkább ezt a sajátságát érintik: *νεφεληγερέτης* (felhőgyűjtő), *κελαινέης* (sötét fellegű), *τερπιζέραννος* (világban gyönyörködő.) Goethe tehát egészen a régi felfogást követi, midőn Zeus működésének tulajdonítja az égi háborút, (III. 3. 34. — V. 3. 13.), melynek elvonultával a tarka Iris (a szivárvány) oszlatja el a szürke felhőfátyolt. (III. 3. 44.)

Apollo, a fénynek, világosságnak istene, egyik legfőnségesebb alakja a görög mythológiának, melyről még az istenekkel különben nagyon is könnyedén elbánó vigjátékirók sem mertek tiszteletlenül nyilatkozni. Kultusa a legnagyobb és legüdvösebb befolyást gyakorolta a görög nép egész életére és művelődésére. Mint a világosságnak repraesentálója egyúttal a nap istenének is tartatott, melyben az általa személyesített természeti erő leginkább nyilatkozik. A napnak istene ő drámánkban is, és mint ilyen Atreus és Thyestes rémes tetteinek láttára irtózva fordítja el arcát, és téríti le szekerét örök pályájáról. (I. 3. 171.) Mint napisten testvére ő Dianának, a holdnak (III. 3. 8.) A napsugarak jótékony vagy káros hatásában a görög ember Apollo működését látta; azért neki tulajdonítottak a hőség okozta járványok és pusztító dögvészek, a mikor is az ölt napsugarak az ókori görög élénk képzelmeben gyilkos nyilakká lettek, melyeket Apollo röpített a nyomorult halandókra. (II. I. 48. köv.) Ő tehát a halál istene is, és mint ilyen gyakran hirtelen, egyszerre öli meg az embert, mint a mező virágát is gyorsan elfonnyasztja az égető napsugár. Ezt a gyors, fájdalom nélküli halált gyengéd nyilakkal okozta Apollo. (Hom. ἀγασίς βελέεσσιν II. XXIV. 759. — Od. XI. 173. de főleg Od. XV. 407. köv.) A régi felfogást e részben is utánozta költőnk; Orestes önkívületében az alvilágban képzelvén magát, azt kívánja, bár Elektrát is minél előbb „gyengéd nyilával“ küldené le egy istenség. (III. 3. 4.)

¹⁾ A genitívusban előszeretettel használja Goethe a latin alakot „Jovis.“ (I. 3. 105. — III. 1. 59.)

A mindent látó napisten fogalmából fejlődött a mindent, még a homályos jövő titkait is tudó jóistennek fogalma. Mint ilyen Apollo az istenek akarátának kinyilatkoztatója. Tartózkodási helye Delphi¹⁾ (II. 1. 162. — II. 2. 42.—V. 3. 125), hol „tisztán zuhog Parnass örök forrása kősziklás bérczek között le a tündéri völgybe.“ (III. 1. 271.) A jóslatokról alább bővebben szólunk.

Diana, görög néven *Artemis*, miként a mythosban, úgy drámánkban is Apollo testvére (III. 3. 12.) és a holdnak istennője, „melynek világa mint az éjnek élete nyugszik a földön s áldást osztogat.“ (I. 4. 10.) Az a tény, melyről persze a régiek mitsem tudtak, hogy a hold a naptól kölcsönzi fényét, alkalmat nyújt a költőnek a testvéri szeretet meghatóan szép ecsetelésére, midőn Iphigenia testvéreért imádkozik az istennőhöz. (III. 3. 8. V. ö. Eur. Iph. Taur. 1401.) De leginkább mint a vadászat istennőjét tisztelte az ókor Dianát; nymphái kíséretében bebarangol erdőt hegyet, és szabad életben találja legnagyobb örömét. Férfias foglalkozásához s jelleméhez teljesen illik az a vonás, mely Diana egész alakjában leginkább előtérbe lép, a hajadonság. Így mutatja be drámánk is: bátor istennő és szűz (I. 2. 145.); mint ilyen egyrészt védője a szüzeknek (u. o. 147.), de másrészt „papnőnek is szüzet kíván s szentsége mocskolóit megboszulja“ (III. 1. 278.) Iphigeniát is ő mentette meg a feláldoztatástól (I. 3. 208. — IV. 3. 9. köv.) A mit költőnk Diana kultusáról mond, hogy az a skytháknál emberáldozatokkal volt összekötve, az, mint fentebb kimutattuk, a régiek följegyzéseivel megegyezik; de már eltér a régi ritustól, midőn Iphigenia papi teendői közé sorolja a szent tűz élesztését és fenntartását *Diana* oltárán (III. 1. 199.); ez tudunkkal *Vesta* tiszteletéhez tartozott.

Bacchus (a drámában *Iyaeus*=gondüző) tisztelete s papnőinek féktelen szent dühe csak futólag van érintve (III. 1. 263.) A orgiasmusról l. Preller Griech. Mythol. I. 543.

A sors istennői (*Μοῖραι*, Goethénél következetesen latinosan „Parze“) helyettesítették a régiek vallásában az isteni gondviselést. Ők képezték ama legfőbb hatalmat, melytől végelemzésben a világ ügyei, az istenek és emberek cselekedetei függöttek. A görögök istenei, bármily hatalmasak voltak is, bármennyire fölülhaladták az embert, szabadságukban és önállóságukban egymást kölcsönösen korlátozták, a mi az emberítésnek (anthropomorphismus) szükségképeni következménye. Így tehát mintegy önkénytelenül támadt egy magasabb, titokszerű hatalomban való hit, mely, a mint egyrészt felüláll minden megszorításon, úgy másrészt még az istenek működésében is érvényesíti befolyását. (Hom. II. XXII. 209. és még inkább Od. III. 236.) Jellemző e részben Herodotosnak mondanása, hogy „a mi egyszer el van végezve, azt lehetetlen elkerülni még az

¹⁾ A IV. 4 78. említett „Felseninsel, die der Gott bewohnt“ Delos szigetére volna alkalmazható, Apollo születési helyére, hol kiváló tiszteletben is részesült; azonban úgy az összefüggés, mint a drámából fent idézett helyek valószínűvé teszik, hogy Goethe Delphit és Delost összecserélte. A tévedés könnyen megeshetett, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy a költő eredetileg mindenütt *Delphost* irt a dráma prózai feldolgozásában. (Goethes sämtliche Werke in 40 Bden; Band 34. Cotta.)

istennek is“ (I. 91.); ugyanezen gondolatnak ad kifejezést Athene istennő is Euripidesnél. (Iph. Taur. 1486.) Ezt a titokzatos, legfőbb hatalmat repraesentáltak a Moirák, a sors istennői, és az ezektől való függés hite, néha ugyan szelidebb alakban, de az egész görög nemzet életében újra meg újra észlelhető.

Az ókornak ezen általánosan elterjedt nézetét költőnk sem hagyta figyelmen kívül. Az „Iphigeniá“-ban is a sors az a föltétlen hatalom, melynek a halhatatlan isten úgy, mint a föld halandó szülötte alá van rendelve. „Hiába szabódol, mert parancsol a kénytelenség ércz szive s szavát, mint fő törvényt az isteneknek is követni kell. Némán uralkodik a régi sors tanácstalan huga. A mit reád tesz vidd s engedj neki“ (IV. 4. 149.) A Moirák intézik az emberek ügyeit s fonják mindenkinek sorsát (III. 3. 31.); a mit ők határoznak, annak föltétlenül meg kell történnie. Ezt mutatják Goethénél a görög minta szerint alkalmazott jelzők: Das e h e r n e Geschick (I. 4. 3.), die e h e r n e Hand der Not (IV. 4. 149.), des ewgen Schicksals u b e r a t n e Schwester (u. o. 153.), die t a u b e Not (IV. 5. 19.), mely utóbbi két jelző találóan fejezi ki a sors kérlelhetlenségét. Ily felfogás mellett érthetők Pyladesnek szavai, hogy a kényszerűség ki fogja menteni Iphigeniát istenek és emberek előtt (IV. 4. 116.), ha mindjárt saját tiszta lelke irtózik is a cseltől s a hálátlanság vádjától.

Látni való az idézett helyekből, hogy Goethe a Moirákat illetőleg mindenütt az ókor felfogását reprodukálja; ettől csak egyszer tér el, midőn Iphigenia, feltétlen bizalommal viseltetvén istennője iránt, hozzá imádkozik szorult helyzetében mint olyanhoz, ki mindenható erejével „még a kérlelhetlen sors karjaiból is kiragadhatja az ártatlanul üldözötteket.“ (I. 4. 3.) Ez ellenkezik a régiek nézetével, mely szerint — mint a fentebbi idézetek mutatják — még az istenek is tehetetlenek a sorssal szemben. Mint csekélyebb eltérés felhozható még az, hogy drámánkban a sors és a kényszerűség testvérek (IV. 4. 153.), míg Platónál (Rep. X. 617. c.) a kényszerűség (*Ἀνάγκη*) a Moirák anyja. Egyébiránt mind a két név csak egy fogalomnak kifejezése; legalább ezt következtethetjük Plato szavai-
ból: „Ἀνάγκη . . . ἢ γαμὲν οὐδένα θεῶν οὔτε μάχεσθαι τὰ νῦν, οὔτε μαχεῖσθαι ποτε.“ (Plat. Legg. VII. 818. E.)

*

Mint az Olymposnak és lakóinak, úgy az alvilág sötét birodalmának ecsetelésében is csekély változtatással az ókori nézeteket tartja költőnk szem előtt, s előadása lényeges vonásaiban megegyezik azzal, mit az Odysseia XI. énekében a halál országaról olvashatunk.

A holtak tartózkodási helyétől, a Hadestől jól megkülönböztetendő a Tartaros. Ez Homerosnál a föld legsötétebb, legmélyebb része, mely anynyira van a föld felszínétől, mint ez az égtől. (II. VIII. 13. köv. — V. ő. Apollod. Bibl. I. 1. 2.) Hesiodos ezt a távolságot következőleg érzékíti: Az égből ledobott vas ülő tizedik napra érne a földre, s ugyanannyi időre volna szüksége, míg innen a Tartarosba jutna. (Theog. 722. köv.) A régiek képzelme szerint ide a Tartarosba zárta Zeus az uralomból kivetett régi

isteneket, a Titanokat. Goethénél is a „régí“ Tartarosba lök. Zeus a titáni eredetű Tantalost; „régí“ pedig a Tartaros azért, mert a görög mythos szerint a világgal egyidős, és a Chaosból lett. (Hesiod. Theog. 119.) A dráma további menetében Goethe már nem figyel pontosan a két hely közötti különbségre, és Tantalos, kit Zeus I. 3. 106. a Tartarosba vetett, III. 2. 44. már a Hadesben van.

A Hades fekvését illetőleg a régieknél elágazók voltak a nézetek. Az Odysseia szerint a távoli nyugaton, naplemente felé keresendő (X. 508. köv.), míg az Ilias a föld mélyébe helyezi (XX. 61.—XXII. 482. és gyakran), hova soha el nem jutnak a nap sugarai. Goethe az utóbbi nézethez csatlakozik; nála az alvilág „Höhlenreich der Nacht (III. 1. 80.), nächtliche Höhlen (IV. 5. 75.), nächtliche Tiefen (U. o. 52.), ewig matte Nacht (II. 1. 30.), ewige Nebel“ (III. 2. 6.), a hova nem hat Apollo és Diana világossága. (III. 3. 11.) Az alvilági folyók közül meg van említve az Acheron (III. 1. 137.), melynek „felszálló gőze“ a régieknek ama hitére emlékeztet, hogy a vulkanikus helyek egyenes összeköttetésben vannak az alvilággal s annak lejáratai gyanánt szolgálnak. Mint ilyen legnevezetesebb volt az ókorban a dögletes kigőzölgésű Avernus tava (*ἄβερνος λίμνη*) Cumae mellett Itáliában, mely drámánkban is (III. 1. 55) egyenesen alvilág helyett áll.¹⁾ A második folyó a Pyriphlegethon, vagyis tűzfolyó, melyet Orestes „füst és gőz között lát csillámlani“ (III. 1. 217.), és végre a Lethe, vagyis a feledés forrása (III. 2. 1.), mely azonban Homeros és a tragikusok előtt még ismeretlen. A régi felfogáshoz hiven (Hom Od. XI. 571. — II. XXIII. 71.) Goethénél is hatalmas érczkapu zárja el a holtak birodalmát, melynek szárnyai dörögve csapódnak be, midőn a furiák Orestest elhagyva, visszamennek sötét honukba. (III. 3. 52.)

Igy vázolja költőnk azt a komor, sötét országot, melynek Pluto az uralkodója. (III. 3. 6. — Hom. II. XV. 191.) Ide költöznek a megholtaknak testetlen árnyai (Schatten, I. 2. 36.), hol földi életükről s viszontagságaikról megfeledkezve, örömtelen tétlenségben töltik egyhangú éltöket. (I. 2. 59.) Testetlenségök daczára mozgásuk mégis némi neszszel, suhogással jár (Hom. *τρίζειν*; v. ö. II. XXIII 101. és kivált Od. XXIV. 5, 7, 9.); ezt véli Orestes is hallani, midőn az alvilágban képzei magát. (Gelispele, Geräusch; III. 2. 9, 10.) A halál országában örök béke uralkodik; a testi szenvedésekkel együtt megszűnnek a léleknek is minden bajai, ellenségeskedés és gyűlölet. Atreus békés egyetértésben sétál Thyestessel,²⁾ míg gyermekeik vigan játszadoznak körülöttük; Agamemnon is karöltve jár Klytaemnestrával. (III. 2. 31. köv.) De másrészt itt bűnhődik Tantalos is (u. o. 44. köv.), kinek bűnhődése már az Odysseianak egy valószínűleg későbbi eredetű helyén (XI. 582. köv.) van leírva.

¹⁾ A latin Avernuson kívül még a „Hölle“ elnevezés is előfordul. (III. 1. 218. és 240.) Itt említjük még ezen modern jelöléseket: Höllengeister (II. 1. 69), Höllenschwefel (III. 1. 229.), melyek ily antik tárgyú drámában kissé zavarólag hatnak.

²⁾ Hogy Orestes felismeri Atreust és Thyestest, kiket sohasem látott, költői szabadságnak tekintendő.

Az eddig idézett helyek hű képét rajzolják az alvilágnak s a lelkek állapotának a halál után, a mint azt a régiek képzeltek; a drámának egy kitételét azonban nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül. Iphigenia azt kérdi Arkasztól: „Mi élet az, melyet szentelt helyen sirok felett lengő árnyékgyánán t elgyászolok?” (I. 2. 54.) A hasonlítás nem egészen korrekt, legalább görög szempontból nem. Homerosból ismeretes ugyan az a régi hit, hogy a megholtnak lelke nem mehet be a Hadesbe mindaddig, míg teste el nincs temetve (II. XXIII. 71.); de a „sirok felett lengő árnyakról” csak a római írók tesznek említést; az a hit ugyanis, hogy a gonoszok lelkei nem találhatnak nyugtot, hanem sírjok körül bolyongva éjnek idején ijesztik az utast, határozottan római (V. ö. Preller, Röm. Mythol. 499. l.); a görögöknél, legalább a régibb korban, nem akadunk nyomára. Kisértetekről, hazajáró lelkekről csak Plutarchos (Vit. Cim. I. végén) és Pausanias (IX. 38. 5.) tesznek először említést. Ez iránt különben I. Becker, Charikles I. 253. l.

A tárgy rokonságánál fogva itt lesz leginkább helyén a drámának egy másik hasonlatát néhány szóval érinteni. Midőn Iphigenia megtudja, hogy öcscse Orestes az, a kivel beszél, de egyszersmind látja annak számalomra méltó állapotát, így könyörög az istenekhez: „O lasst das lang-erwartete, noch kaum gedachte Glück nicht, wie den Schatten des ab geschiednen Freundes, eitel mir und dreifach schmerzlicher vorübergehn.“ (III. 1. 189.) A hasonlítás teljesen görög és az Iliasban leli magyarázatát, hol Patroklos árnya megjelenik Achilleusnak, és midőn ez örvendve át akarja karolni, miként a füst elszállott (XXIII. 99.); ide vonható különben Od. XI. 206. is, hol Odysseus háromszor akarja átölelni anyjának szellemét, de az mindannyiszor kisiklik karjai közül. Talán erre céloz a „dreifach.“

A Hades volt tartózkodási helye a Gorgónak is. (Hom. Od. XI. 634.) Ez a mesés szörnyeteg a személyesített rémület, melynek tekintete kövé változtatta az embert. Borzasztó feje Zeus pajzsára, az aegisre volt illesztve (II. V. 741.) és a trójai háborúban nem egyszer ejté rémületbe a harcosokat. A szörnyetegnek iszonyt gerjesztő fejét költőnk is megemlíti egy hasonlatban. (III. 1. 237.)

Az alvilág fejedelmének környezetéhez tartoznak a boszuló istenök, az Erinysék. (II. IX. 571.) A borzasztó, kigyóhajú, véresszemű szörnyek jelképei a lelkiismeret furdalásának s az átoknak, mely szünet nélkül üldözi a gonoszt, ki valamely istentelen tettel megbontotta az erkölcsi rendet. Megtorolják ők az isteni és emberi törvény mindennemű megsértését, de első sorban mégis a szülők iránti kegyeletlenséget. Bizonyítja ezt éppen Orestes esete. Ő megöli anyját, nem a maga szántából, hanem Apollo isten parancsára; anyja szentségtörő kézzel tépte ketté az erkölcsi kötelékek legszentebbjét, orvul meggyilkolta saját férjét, mi által Orestesnek nem csak joga, hanem mintegy kötelességévé lesz a vérboszu. — és mégis irtózatosan üldözik, örültté teszik őt a furiák; mert nem törődve

az indító okokkal, csak magát a szörnyű, égbekiáltó bünt tekintik, hogy a gyermek saját szülőjére emelte istentelen kezét.

A furiák alakjának és működésének rajzolásában Goethe remekül utánozta az ókor szellemét. Szerinte a furiák az éj leányai (III. 1. 129. — V. ö. Hesiod. Theog. 185.) s mint ilyenek a régi istenek közé tartoznak. („uralt.“ — Apollod. Bibl. I. 1. 3.), kiket az Olymposiak az alvilágba vetettek. (III. 1. 143.) Itt van állandó lakásuk (II. 1. 25.) sötét barlangban. (III. 1. 134.) Szemeik beesve (u. o. 132.), fejükön kigyóhajzat (u. o. 211.), lábaik pedig érczből vannak (u. o. 204. — V. ö. Sophokl. Elekt. 491. *χαλκίους Ἔρινες*), mert fáradhatlanul, szünet nélkül üldözik áldozatukat, miként a véredek a felvert vadat (II. 1. 21. köv. — III. 1. 213. V. ö. Aesch. Eum. 246); kísérik a bánat és a kétségbeesés. (III. 1. 135.) A meggyilkolt anya szelleme hívja fel őket a gyilkos fiú üldözésére (III. 1. 127. — V. ö. Aesch. Eum. 137.) és ők készségesen engedelmeskednek, mert ez feladatuk („berechtigt.“ III. 1. 141.). A gonosznak szüntelenül szeme elé tartják rémes tettének képét (III. 1. 138. — V. ö. Aesch. Eum. 378.), meg-megújítják lelkiismeretének mardosásait, míg a halál véget nem vet az iszonyú gyötrelmeknek. (III. 1. 223. köv.)

A furiák, mint a bűnök boszulói, örömet lelnek a borzalmakban (III. 1. 319.), miből már a régi korban is azon nézet fejlődött, hogy szándékosan csábítják az embert bűnre (II. XIX. 87. — Od. XV. 234.), azután pedig kárörvendve, gúnykacaj közt éreztetik vele bűnének következményeit. Ez a nézet a drámában is ki van fejezve. (III. 1. 207. és 225.)

Még a furiák euphemistikus neveinek használatában is a régiek példáját követi Goethe. Miként ezeknél gyakran *Ἐπιεικής* (jóakarók), *Σεμνὰ θεαί* (tiszteletreméltó istennők) használatos *Ἔρινες* helyett, úgy nevezi a dráma is „Unterirdische (II. 1. 21. és 167.), Immerwache (III. 1. 201), Eumeniden“ (III. 3. 50.), mely utóbbi elnevezés igen jellemző Orestes szájában akkor, midőn megszabadulva a gyötrő szellemektől, megtisztult lélekkel új életre ébred.

A drámából és a régiek irataiból vett idézetek összevetése világosan mutatja tehát, hogy Goethe a furiákat illetőleg is teljesen a régi kor álláspontjára helyezkedik; egyben azonban eltér a görög tragikusok praxisától, hogy t. i. a boszuló szellemeket nem hozza személyesítve a szinpadra, mint azt Schiller is kívánta volna. Ez ugyanis egy Goethehez intézett levelében (1802. jan. 22.) erre vonatkozólag így ír: „Orest selbst ist das Bedenklichste im Ganzen; ohne Furien ist kein Orest, und jetzt, da die Ursache seines Zustandes nicht in die Sinne fällt, da sie bloss im Gemüt ist, so ist sein Zustand eine zu lange und zu einförmige Qual, ohne Gegenstand“¹⁾ Goethe mindazonáltal nem tartotta szükségesnek a furiák felléptetését, és ezen eljárása tökéletesen helyes. Akadályt képezett volna első sorban a dráma színhelye; ez ugyanis szent liget, mely az egész ókorban asyllumnak tekintetett s ótalmat és biztonságot nyújtott az oda

¹⁾ Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe. Stuttgart, Spemann II. köt. 304. lap.

menekülőknék. Az ókor szellemében Goethe kiterjeszti a szent helynek védelmét még a furiáktól üldözött bűnösre is, mert szerinte a boszuló istennőknek „a szent berek földére lépniök kevély érczlábaikkal nem szabad.“ (III. 1. 205. — II. 1. 168.) Igaz, hogy a görög tragikusok erre nem ügyeltek olyan szigoruan, mert pl. Aeschylus Eumenidáiban a furiák még a delphii Apollo szentélyébe is behatolnak; de itt figyelembe veendő, hogy utóbb maga Apollo üzi ki őket onnan (179. köv.), „mert szent hajlékba lépniök nem illó.“ (207.). Így tehát Aeschylusnak, ha nem is példája, de szavai teljesen igazolják Goethe eljárását. De különben is joggal kételkedhetni abban, vajjon a furiák, ha még oly ijesztő alakban lépnek is fel, tennék-e azt a hatást, melyet Orestes lelki furdalásainak s gyötrelmeinek mesteri szemléltetése ránk gyakorol. Aeschylus és utána a többi tragikusok színre hozhatták az Erinyseket, mint a nézők hitében élő és istenek gyanánt tisztelt lényeknek alakjait; ránk nézve azonban nem léteznek; mi tudjuk, hogy a bensőben, a lelkiismeretben van az a furia, mely a gonoszt éjjel-nappal üldözi és gyötri. „Nolite enim putare — mondja már Cicero — quemadmodum in fabulis saepenumero videtis, eos, qui aliquid impie scelerateque commiserint, agitari et perterrerri Furiarum taedis ardentibus. Sua quemque fraus et suus terror maxime vexat; suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit: suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent. Hae sunt impiis assiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum poenas a sceleratissimis filiis repetant.“ (Rosc. Am. XXIV. 67.) Ez az ok, a miért Goethe a gyilkost emésztő lelki gyötrelmek minél élénkebb s meghatóbb ecsetelésére fektetett fősulyt, midőn a bűnös-sel Iphigenia vallatására elejétől végig újra átérezteteti borzasztó tettét egész iszonyatosságában. ¹⁾ Ily módon a furiák megjelenése teljesen fölös-legessé válik.

Az istenekhez sorolhatjuk még a *d a e m o n o k a t* is, melyek mint lelki-állapotok vagy erkölcsi fogalmak személyesítései meglehetősen számban fordulnak elő a drámában. Goethe ezeket részben az ókori írókból vette, kik közül főleg Pindaros ismeretes merész személyköltéseiről, részben pedig antik szellemben maga alkotta. Ilyenek a furiák kísérői gyanánt az imént említett „Zweifel und Reue“ (III. 1. 135. — Homerosnál *Αἰαί* az *Ἄρη* kíséretében II. IX. 502. köv.), a „Hass und Rache (III. 1. 322.), Furcht und Gefahr (IV. 4. 107.), der Gram (I. 1. 16.), die Trauer“ (I. 3. 238.) továbbá a homerosi *Ἄρη*-nek megfelelő „Fluch (I. 2. 31. — V. ö. II. XIX. 91.), das Geschick“ (III. 1. 30. — Pindarosnál *Πότυος* Nem. IV. 42.) Ilyenek még „die Freude (I. 3. 240.), die Milde (IV. 2. 57.) és der Sieg“ (I. 2. 78.), mely mint a görög *Νίκη* szintén szárnyas. Görög még „die Überredung (I. 3. 255. *Πειθώ*) és a *Τύχη*-nek remek festése mint „Erfüllung, schönste Tochter des grössten Vaters.“ (III. 1. 169. köv.) Végül mint igen

¹⁾ A drámának eme szavai: „O lass dein Fragen, geselle dich nicht auch zu den Erinyen“ (III. 1. 223) valamint u. o. 244. élénken emlékeztetnek Euripidesnek egy hasonló helyére, hol Orestes szintén furiának nézvéen az őt vigasztalni akaró Elektrát, így kiált fel: „*μέθες' μί' οὔσα τῶν ξιμῶν Ἐρινύων.*“ (Or. 264)

sikerült antik szellemű personificatio megemlíti még a lelket kínzó „Ungewissheit“ (III. 1. 76.), mely mint gyötrő daemon sötét szárnyakon lebeg a tépelődő halandónak feje körül.

*

Az istenek után tegyük már most fejtegetésünk tárgyává az ókornak nézeteit a z istenek és emberek közötti viszonyról, a mennyiben ez a viszony a drámában érintve van. Szólunk tehát a jóslatról és az istentiszteleti cselekményekről, t. i. az áldozatról és imáról, mert Plato szerint *ταῦτά ἐστιν ἡ περὶ θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους κοινωσία.* (Symp. XIII. 188. C. — V. ö. még Euthyph. XVII. 14. C.)

A jóslás eredete a vallás eredetével egykoru s kezdettől fogva mindkettő a legszorosabb összefüggésben volt; mióta ugyanis az ember felsőbb isteni lényektől való függésének tudatára jutott, természetszerűleg fejlődött ki benne a vágy is ez isteni lények akaratát megtudni, hogy ahhoz minden életviszonyában alkalmazkodjék, valamely tervbe vett munkájához vagy vállalatához foghasson, vagy azt esetleg elhagyhassa. A mint tehát ez a törekvés egyrészt föltekete az istenekről, hogy a jövőt tudják, úgy másrészt azt is föl kellett tennie, hogy egyszersmind hajlandók akaratukat, annak a kinek, bizonyos jelek által kinyilvánítani. E meggyőződésben fordult Iphigenia is bizalomteljesen istennőjéhez, jelt kérvén tőle arra nézve, vajjon ott maradjon-e Taurisban vagy nem? (I. 3. 228.) Az ily jeleknek értelmezése s az isteni akaratnak azokból való kimagyarázása képezte a tágabb értelemben vett jóslást. A különféle jósjelek közt kétség kívül legfontosabbaknak tekintettek az égi vagy légköri tünemények, hova a jósmadarak (*οἰωνοί*) is sorolandók, az előjelek (*σέμβολα*), az esetleges hangok (*φῆμαι*) és az áldozati barmok pelső részei (*ιεροσκοπία, σφάγια, θυσίαι*. V. ö. Xen. Mem. I. 1. 3.); de jelentőseknek tartattak ezeken kívül az életben előforduló mindazon események, melyeknek okát adni a régiek nem tudták.

A jóslásnak e nemével a drámában is találkozunk. Orestes és Pylades az istennő képeért jönnek Taurisba; a szentélybe való bejutás nem csekély nehézségekkel járt volna, s ime, alig hogy partra értek, már is mintegy akaratuk nélkül az istennő templománál találják magukat, mit a csüggedést nem ismerő Pylades határozottan kedvező jósjelnek magyaráz. (II. 1. 178.). Vállalatuk sikeres kimenetele iránti reményében még inkább megerősíti őt Orestesnek csodálatos meggyógyulása (IV. 4. 73.); ennek fölemelésével iparkodik Iphigeniának habozó lelkét megnyugtanni és a döntő lépésre, az istennő szobrának elrablására megnyerni. Tervöket, úgymond, maguk az istenek is elősegítik, minek csalhatatlan jele gyanánt felhozza, hogy éppen most, a döntő pillanatban kedvező szél kezd lengeni a part felől, mely gyorsan tova viszi majd hajójukat a szent kincscsel. (IV. 4. 27.) A kedvező szeleket a régiek véleménye szerint az istenek küldik (Od. II. 420. — II. I. 479.), Pylades tehát joggal magyarázhatta ezt a jelt az isteni jóakarát nyilvánulásának.

A jóslásnak ezen keresetlen, természetes (*ἄτεχνος*) módját, mely Homeros korában túlnyomó volt, később nemcsak ellensúlyozta, de egészen háttérbe is szorította a szorosabb értelemben vett, vagyis mesterséges (*ἑτεχνος*) jóslás. Ez bizonyos helyekhez és határozott istenek tiszteletéhez kötve, egész Görögországnak vallási s politikai életére a lehető legnagyobb befolyást gyakorolta. A jóshelyek közt legrégibb volt Zeus oraculum a Dodonában (Hom. Od. XIV. 327. és többször), de legtekintélyesebb kétségtelenül Apollo jósdája Pythóban vagyis Delphiben, mely úgy látszik már Homeros korában is némi politikai befolyással bírt. (Od. VIII. 80.) Ezrenként sereglettek ide még a legtávolabb vidékek lakói is, Apollótól tanácsot kérni, mert nem volt az a nevezetesebb állami vagy magán vállalat, melyhez a hívő görög az istenség megkérdezése nélkül fogott volna. A jóslatkérés ezen általánosan elterjedt szokására vonatkoznak drámánk szavai: „Mit ér eszünk, ha a kéklő egekben lakók szavára bölcsen nem vigyáz?” (II. 1. 182.). Csak így érthető ama nagy és üdvös hatás, melyet Delphi a görög nép művelődésére, erkölcsiségére, politikai s magánéletére egyaránt gyakorolt mindaddig, míg politikailag érett, szellemileg művelt s nemes lelkű papság, támogatva a nemzet legjobbjai, legbölcsebbjei által s távol minden önzéstől a haza, a vallás és erkölcs érdekében használta fel legfőbb tekintélyét. Vonatkozással drámánkra itt csak azon jótékony behatást akarjuk néhány szóval érinteni, melyet az Apollo-kultus az erkölcsi nézetek tisztulására s nemesbülésére gyakorolt.

A régiek sokféle alakban tisztelték Apollót, a világosság istenét; de legszebb személyesítése mindenestre az, melyben az isten mint megmentő, szabadító (*σωτήρ*), megengesztelő, megtisztító (*καθαριστής*) jelenik meg, ki gyógyulást nyújt a testet sorvasztó bajokban sinlődőknek s megtisztulást a bűnnel beszennyezett, nyugalmától megfosztott léleknek. Apollo tiszteletének ezen alakja a Python nevű sárkány elleni harczának mondáján alapszik. Az isten ebben a harczban állítólag beszennyezte magát a leterített szörnynek vérével, s azért hosszú vezeklésnek kellett magát alávetni, míg ismét visszanyerte eredeti tisztaságát. Az isten vezeklésének e mythosa messzeható változást idézett elő a régiek erkölcsi életében. A legrégibb korban a gyilkos, ha lefizette a megszabott vérdíjt, megszabadulhatott gonosz tettének minden következményeitől; azonban a pythói Apollo-kultus terjedésével csakis hosszas vezeklés után, isteni kegyelem által nyerhetett bűnbocsánatot s lelki megigazulást. Az emberi társadalom kirekesztette kebeléből a gyilkost, zsákmányul vetette a furiáknak, melyek irgalmatlanul kergetik határból határba „s nyugtok csak új gyötrésre ad erőt” (III. 1. 145.); de az isten nem taszítja el magától az ótalomkereső bűnöst, hanem gyógyulást, megtisztulást szerzett neki, ha híven teljesítette a reá rótt feladatokat. Nem pusztán bűnbánatot, hanem súlyos vezeklést, nehéz tetteket parancsolt az isten a bűnösnek, melyeket az ő szolgálatában kellett végbe vinnie. Míg így a bűnös egyrészt eleget tett bűneért s megtisztulva újra visszaadatott az emberi társadalomnak, addig másrészt úgy példája, mint az istentől rászabott feladatnak teljesítése által hasznos szolgálatokat tett

az emberiségnek. Ily nagy fáradsággal s veszélylyel járó feladatok voltak a praehistorikus korban az egyes vidékeket pusztító szörnyek kiirtása, idegen országok kincseinek megszerzése, mikre Herakles, Theseus, Bellephophon, Jason s más hősök tettei szolgálhatnak példák gyanánt; a történelmi korban pedig püsztá vidékek művelését, gyarmatok alapítását követte az isten. Herodotos följegyzése szerint a jóda parancsára alapította Aristaeus Kyrenét Libyában (IV. 150—159.); az anyagyilkos Alkmaeon a delphii isten meghagyása folytán gyarmatosította az Echinadokat (sziget-csoport az Acheloos folyó torkolatánál), mit Thukydides (II. 102. 5.) említ; a delphii jósdának köszöni eredetét Syrakusae, Tarentum, Byzantium stb. Mindezen példák illustringására szolgálhatnak költőnk eme szavainak: „Égy isten a nemes szívűt, de nagy vétkűt nehéz munkára hívja meg. S úgy látszik a lehetlent bizza rá. Végtere győz a hős s midőn lakol, szolgál az isteneknek s a világnak.“ (II. 1. 184. köv.)

A feladat, melyet Apollo isten az anyagyilkos Orestes elé tűzött vezeklésül, szintén sok viszontagsággal és veszélylyel volt összekötve. El kellett hoznia a barbarok vad országából Diana szent szobrát. E jóslat képezi úgy Euripidesnél mint Goethenél a drámai cselekvény alapját azzal a különbséggel mégis, hogy ott a jóslat határozott, míg emitt homályos, kétértelmű. (V. 6. 87. köv.) Ez is egyik előnye a német drámának. A jóslatoknak, mint egyáltalában az ókornak nyelvezete symbolikus; innen ered az a talányszerű kétértelműség, mely a jóslatokat a legtöbb esetben jellemzi; innen a jósistennek *Λοξίας* (homályos) mellékneve is.¹⁾ Ha mindazonáltal azt mondja Pylades, hogy „az istenek nem kétértelműleg beszélnek, a mint a búsult gyanítja“ (II. 1. 53.), úgy az csak olyképen értendő, hogy az istenek nem szándékosan törekszenek kétértelműségre, a mi méltóságukkal nem igen volna megegyeztethető, hanem komolyabb gondolkozásra akarják a kérdezősködőt ösztönözni, mit a Kroesosnak adott ismeretes válasz is bizonyítani látszik. (V. ö. Herod. I. 53. 55.)

Végül megemlítjük még, hogy a jóslatokat rendszeren kötött beszédben szokták adni, honnan már a régi korban is az emphatikusabb beszédet, főleg a vallás szolgálainak nyilatkozatait, gyakran „dálnak“ szokták nevezni. Erre a szokásra viendő vissza drámánkban is ez a képletes kifejezés; „Die heilige Lippe tönt ein wildes Lied“ (V. 3. 18.), melylyel Thoas a papnő ihletettebb beszédét jellemzi.

Az istenek és emberek közötti viszony fejtegetésében áttérhetünk immár az istentiszteleti cselekményekre, a mennyiben azok drámánk keretében foglaltatnak.

Miután az ember az istenekben nemcsak nála sokkal hatalmasabb, halhatatlan lényeket, hanem az összes mindenség urait, következőleg saját sorsának intézőit is látta, ezeknek felsőbbségét és a maga alárendeltségét és gyarlóságát nemcsak elismerte, hanem külső jelekben is kifejezte. A szerint, a mint hódolatának adóját tettel vagy szóval róttá le, az isten-

¹⁾ Egy más helyen Goethe is „Geheimes Götterwort“-nak nevezi a jóslatot. (V. 6. 103.) Orestes az isten válaszát csak addig tartja határozottnak, míg az elkezdi dő testvér alatt Dianát érni.

tiszteletnek két neme keletkezett, az áldozat és az ima. Ἐὰν κχαρισμένηα υς ἐπίστηται τοῖς θεοῖς λέγειν τε καὶ πράττειν ἐρχόμενός τε καὶ θύων, ταῦτ' ἔστι τὰ δῶα. (Plat. Euthyph. XVI. 14. B.) Mindkettő oly régi, mint maga a vallás, és egymással szorosán összefügg, úgy hogy az egyik a másiknak kiegészítő részét képezi. (Hom. Od. III. 45. és drámánkban V. 3 180. köv.) A tisztületnek eme jelei a régi mythos szerint az istenek és emberek közötti kölcsönös szerződésen alapulnak. A mythos, melyre Hesiodos is czé- loz (Theog. 535.), azt mondja ugyanis, hogy az istenek és emberek a kul- tusra nézve egyezkedésre léptek Mekonében, mely szerint az istenek joggal megkövetelhetik az áldozatokat, az emberek pedig kötelelességszerűen tar- toznak velők, viszonzásul mindazon javakért, melyeket az istenektől vettek. Drámánk e részben is a régi nézetet fejezi ki, midőn Thoas bocsánatot kér az istennőtől, hogy j o g t a l a n u l megvonta tőle az áldozatokat (I. 3. 287.); a nép pedig éppen e kötelelességmulasztás büntetését, az istennő haragjának jelét látja Thoas fiának kora halálában. (U. o. 298.) Később, midőn a király újra tapasztalta Dianának kegyét, s diadalmasan tért vissza boszuló hadjáratából, első gondja volt hálájának ünnepélyes áldozatban kifejezést adni.

Miként az ókornak legtöbb népe, úgy a görög is ama legrégeb- b, sötét korban emberáldozatot mutatott be isteneinek. Ennek nyomait látjuk Iphi- genia mythosában, ennek maradványa s helyettesítője a Spartában még a történelmi időben is szokásos διαμασσίλωσις, midőn Artemis Orthia oltá- ránál véresre verték a fiukat. (Paus. III. 16. 7.) Azonban a görög humanis- mus már korán megszüntette az emberáldozatok kegyetlen, barbár szoká- sát és szelidebbekkel pótolta. Hibátlan állatokat, a föld termékeinek zsen- géit s tömjént égettek meg hódolatuk jeleül az oltáron, melyeknek felszálló illatában (κρίσση, II. I. 317. VII. 549. s gyakran) lelték gyönyörüket az égiek. (IV. 5. 64.) Goethe Iphigeniája, a nemesen érző görög szűz, szintén irtózik az emberáldozatoktól s ezek helyett tömjént (IV. 4. 83.), de főleg tiszta szívet s imádságot kíván az isteneknek bemutatni. (II. 1. 214.)

Az áldozati szertartások közül csak kevés van a drámában megem- lítve, de a régi ritussal megegyezőleg. Az áldozati barmot koszorúkkal s szalagokkal ékesítve vezették az oltárhoz és itt lenyirták fejéről a szőrt a szentelés jeléül (Hom. II. III. 273. — XIX. 254); erre a régi szokásra vo- natkoznak Pylades szavai II. 1. 46. Midőn a papnő szóba ered a foglyok- kal, első teendője, hogy bilincseiket megoldja. (II. 2. 4. és III. 1. 1.) Az isten tulajdonának nem szabad megköötözve lenni; a szent hely szabadsá- got ad. A régiek azzal is ki akarták ezt mutatni, hogy különféle barmot tartottak, nem ritkán igen nagy számban, a szentély körül egészen szaba- don, sokszor semmi más czélra, csak mint élő bizonyítékait a szentélyben uralkodó teljes szabadságnak. (V. ö. Hom. Od. XII. 321. — Paus. X. 35. 5. végén.) A bilincsek megoldását Euripidesből (Iph. Taur. 468.) vette Goethe, csakhogy úgy látszik mégis tulságos nagy szabadságot enged az áldozatra szánt foglyoknak, ha Pylades még a hegyek közt is bolyonghat. (III. 1. 284.) Itt különben egy kis ellenmondásra is akadunk. Iphigenia maga oldja

meg az idegenek bilincseit, s később mégis azt mondja: Ich werde sie gebunden vor mir sehn.“ (V. 3. 145.)

Az áldozat valamint egyéb szent cselekvények méltósága megkövetelte a jelenlevők részéről is az illő tiszteletet; ezek tehát vagy vallásos énekeket zengedeztek, vagy pedig áhitatos csendben voltak tanúi a szent ténykedésnek. Ennek pontos megtartására az áldozat kezdetén fel is szólították; *ἐὐφημεῖτε* volt az állandó formula (Hom. II. IX. 171.), melynek tulajdonképeni jelentménye: „Szerencsés szókat ejtsetek!“ Első sorban az imára, mint az áldozat kiegészítő részére vonatkozott ez a figyelmeztetés; később azonban csaknem ugyanazon jelentményű lett, mint a római „favete linguis.“ A vallásos görög ember ugyanis, hogy, hamindjárt akarata ellenére is, valamely bajjóslatú szónak kiejtésével az áldozat sikerét ne kockáztassa, legtanácsosabbnak tartotta semmit sem szólani. Iphigenia, midőn a beszennyezett istenkép megtisztítása végett szüzeivel a tengerhez akar menni, szintén megkívánja, hogy csendes, szent menetőket senki ne zavarja. (IV. 2. 20.)

Az istentiszteleti cselekvények második neme az *i m a*. Mig az ókori görög ember az áldozatban leginkább háláját akarta leróni az istenektől vett jótéteményekért, addig imádságának főcélja volt az isteni kegyelemnek kikérése (I. 3. 26.), melyre minden életviszonyában szüksége volt; *πάντες δὲ θεῶν χάριτος ἄνθρωποι*. (Od. III. 48.) A régi, vallásos görög ennél fogva nemcsak az állami életnek, hanem magánéletének minden fontosabb cselekvényét imádsággal kezdte (Xen. Oecon 6. 1.), felkelését, lefekvését (Hesiod. Opp. 339. — Plat. Legg. X. 887. E.) sőt még étkezését is (Hom. II. IX. 219. — Plat. Symp. IV.) imádsággal kísérte. Az ókornak e jámbor vonását látjuk Goethe Iphigeniájában is, ki mindannyiszor, valahányszor hevesebb érzelem hatja meg szívét, örömeiben, bánatában vagy lelki tusakodásában mindig áhitatos imádsággal fordul az istenekhez.

A drámában előforduló imádságok, noha modern, keresztény szellem lengi át azokat, mégis az ókornak némely jellemző vonását mutatják. Sajátosság felfogása a görög hajdan emberének, hogy imájának meghallgatását nem is annyira kérte, mint inkább elvárta az istenektől előbbi jámborsága s bemutatott áldozatai fejében, melyekre imádságában nem ritkán emlékezteti az istenséget, mintegy erre alapítván kérelmének jogosultságát s annak teljesítését a méltányosság követelménye gyanánt tüntetvén fel. Mindenesetre különös felfogás, de a régiek szempontjából tekintve az istenek és emberek közötti viszonyt, teljesen érthető. A számtalan példa közül csak egyet-kettőt igtatunk ide. Chryses, Apollo papja, így imádkozik istenéhez:

„Oh, hallgass meg, Ezüstivű
 ha valaha imolád én általam épült,
 Vagy ha kövér kecskék és tulkok czimerit adtam
 Égni tüzedre: ohajtatomat cselekedd meg ezuttal.“ (II. I. 37.)

Herodotos szerint Keresos, mikor már a máglyán állott, hasonlóképpen fohászzkodott Apollóhoz: „Ila valamikor kedves volt előtted, a mit áldozatul hoztam, úgy most segíts rajtam és ments meg.“ (Herod. III. 87.) Iphi-

genia is hasonló módon támogatja könyörgését. Atyja számára szerencsés visszatérést Trójából, a maga részére pedig szabadulást kér a barbarok országából; és ha az istennő nem feledkezett meg Agamemnon áldozatáról, melyben legdrágább kincsét, saját leányát, hozta az oltárra, akkor bizonyára meg is hallgatja kérelmét. (I. 1. 43. köv.) Hogy a könyörgő hivatkozott ezen kívül az isten hatalmára s irgalmára, mint Iphigenia az I. felvonás 4. jelenetét képező fenséges imában, az a dolog természetéből önkényt következik. Egy másik sajátságos vonása a régi imának még az is, hogy a könyörgő az istenségnek természeti tulajdonságai vagy életviszonyai közül kiemelte főleg azokat, melyek az ő helyzetének s viszonyainak leginkább megfeleltek. Ennek célja is csak a kérelem támogatása s a teljesítés biztosítása. A homerosi hymnuszok erre számos példát szolgáltatnak. Aeschylosnál Danaos menekülő leányai, Apollonak védelmét kérvén imájokban, arra is hivatkoznak, hogy hiszen az isten maga is tapasztalásból ismeri a száműzetés nyomorát. (Aesch. Suppl. 214. köv.) Goethe figyelme erre a régi szokásra is kiterjedt, és Iphigenia, midőn szerencsétlen öccse számára kéri Diana kegyelmét, megható szavakkal hangsúlyozza azt a gyöngéd szeretetet, melylyel az istennő saját testvére iránt viseltetik. (III. 3. 8. köv.)

Az imádkozó mindazonáltal még így sem volt biztos kérése meghallgatása felől. Ez az isten kegyétől függött, melylyel az embernek együtt kell működni. „A lusta, habár az isteneket hordja is mindig ajkain, munka nélkül meg nem keresi kenyerét.“ (Eurip. Elektr. 80. — Iph. Taur. 910.) Tehát az „ora et labora“ elve már a görög ókorban is érvényesül. Drámánkban szintén. Midőn Iphigenia azt mondja, hogy ügyét egészen az istenekre bízta, találóan jegyzi meg Arkas: „Ők embert emberileg mentenek“ (IV. 3. 43.), más szóval, az embernek karöltve kell működni az isteni kegyelemmel.

Tekintettel Iphigeniára mint papnőre, még a kultus személyeiről is szólunk néhány szót.

Az istenek és emberek közti viszony, a mint azt a görög felfogás megalkotta, szükségképen oly egyéneket kívánt, kik ezt a viszonyt közvetítsék, az istenek és emberek közt a közbenjáró tisztét teljesítsék. Így keletkezett a jósök és papok osztálya. Mi, tekintettel a drámára, csak az utóbbiról akarunk szólni, hogy kitűnjék, mennyire ókori papnő az, melyet nekünk Goethe Iphigenia személyében bemutat.

A papi személy tehát közbenjáró volt az istenek és emberek között. Ezen tisztéből kifolyólag ő mutatta be az egész népért az áldozatot és ő mondta el a nép nevében az imát. (Plat. Politic. 290. C.) Már Homerosnál is e kettős minőségben, mint *ιερεῖς* és *ἀρχιερεῖς* szerepelnek a papok. A kiváló állásnak s vallási jellegnek megfelelt a tisztelet, melyet az egész ókor a személy iránt is tanusított. A papi személy az istenséggel való folytonos érintkezése következtében annak különös kegyeltje, sőt helyettese gyanánt tiszteltetett (Hom. II. V. 78.), és az istenség neve nem ritkán papjára is átszármazott. (Paus. III. 16. 1.) Mint az isten szolgálatára szentelt egyén és az istennek tulajdona, sérthetetlennek tartott, és gyakran maga az istenség volt az, ki a papján elkövetett sérelmet keményen megtorolta.

A sok példa közül csak a már említett Chryses papra utalunk, kiért maga Apollo állt boszút a sértőkön (Hom. II. I. 9. köv.)

Az eddig mondottakat mind megtaláljuk Iphigeniában. A papnő feladata a szentélynek gondozása, a szent tűznek fenntartása ¹⁾ és az áldozatok bemutatása. E szent ténykedéseknél segédei vannak (III. 1. 13. — IV. 2. 17.), szolgáléányok, mint a régieknél a *παρθένοι ιεραί* vagy *ιερόδοιλοι*. A szentelések is az ő teendőihez tartoznak. A bűnös Orestes jelenléte által beszennyezett istenképet ő neki kell megtisztítani a tenger vizében s újra szentelni. (IV. 2. 19.) A kultus dolgaiban szabadon rendelkezik s tekintélye e részben oly nagy, hogy még a királynak sem enged beleszólást (IV. 2. 24. — IV. 4. 65.); tekintélyét főleg az áldozatra szánt két idegennek megmentésében akarja érvényesíteni. „S míg Diana papnője én leszek, — ugymond — hozzátok érni mindaddig egy léleknek sem szabad,“ (III. 1. 9.) Tisztelete, melyet úgy a király, mint a nép részéről élvez, a drámában sokszor igen nyomatékosan van kifejezve. (I. 3. 41. — u. o. 74. s gyakran.) Mint az istennő jogszerű tulajdona (I. 3. 2 19.) ő maga is „Göttliche (II. 2. 26.), Himmlische (III. 1. 202.), Heilige“ (V. 6. 93. s többször), kinek még fátyola is meg tudja védeni a bűnöst a furiák üldözései ellen. (III. 1. 199.) Végre a védelem, melyre istennője részéről számíthat, szintén jelezve van I. 2. 144. s következő soraiban.

Miként a papnő személyében, úgy a dráma színhelyét képező szentélyben is minden ízében görög képet rajzol elénk a modern költő.

A görög templom eredeti rendeltetése szerint földött hely a szent képszobor befogadására, mely egy templomból sem hiányozhatott. Mily lényeges volt az istenkép a görög templomban, kitűnik abból, hogy Pausanias Görögország leírásában kivétel gyanánt említi a szobor nélküli templomokat, s a hol lehet, a kép hiányának okát is adja. (V. ö. Paus. II. 13. 3. — VII. 22. 3. és 7.) Az isten tisztelete a képszoborhoz volt kapcsolva; ez által a szobor mintegy azonosított magával az istenséggel, melyet ábrázolt. Később e két fogalom annyira összeforrott, hogy pl. a szent kép nélküli templomot a régi nézet szerint maga az istenség hagyta el. (V. ö. Herod. VIII. 41.) Ez a felfogás, mely a képben magát az istenséget látta, drámánkban is megvan. Apollo megparancsolja Orestesnek, hogy Taurisból hozza el a testvért, és Orestes Diana szobrát akarja elvinni. (II. 1. 174. — V. 6. 87.) Az istenképek között kiváló szent tiszteletben állottak azok, melyekhez valamely titkos jóslat szerint a városnak fennállása s a nép jóléte volt kapcsolva. Ilyen volt Trójában Pallás Athene szobra, az úgynevezett Palladium; miután ezt a monda szerint Diomedes és Ulysses elrabolta, a város sorsa is eldőlt. (V. ö. Verg. Aen. II. 164. köv.) Ehhez a csodás képhez hasonlítja Orestes Iphigeniát, mert családjuk üdve s felvirulása fűződik hozzá. (V. 6. 101. köv.)

Valamint a homerosi korban a királyoknak (II. VI. 194.), úgy az isteneknek is egy darab földet szoktak kihalítani (*τέμενος*) azon czélból, hogy

¹⁾ Ezt, mint már fentebb érintettük, tévesen hozza költőnk Diana tiszteletével kapcsolatba.

ennek jövedelméből fedeztessenek úgy a kultusra, mint a szentély fenntartására szükséges költségek. (Xen. Anab. V. 3. 13.) A templom tulajdonát képezte rendesen annak környéke, a szent liget (*ἄλος*, Goethénél a latin „templum“ mintájára „Tempel“ I. 3. 25. — IV. 2. 14.), mely, miként maga a szentély, tiszteletben tartatott és sérthetetlennek tekintetett. Nemcsak a gyilkos jelenléte (IV. 2. 15.), hanem a gyilkos fegyver maga is megszenteltetett. Ismeretes azon tény, hogy a nagyfontosságú olympiai játékok miatt szentnek tartott s Zeus tulajdonát képező Elis tartományon még fegyveres hadseregnek sem volt szabad keresztül vonulni. (Strab. VIII. 358); így kívánta ezt a szent hely iránti tisztelet, mely Goethe drámájában hasonló módon nyer kifejezést. Ebben lelik magyarázatukat Arkas szavai, melyekkel a királynak és győzelmes seregének érkezését jelenti Iphigeniának: „Ich eile vor dem König und dem Heer, zu melden, dass er kommt und dass es naht.“ (I. 2. 5.) Csak a király léphetett a szent ligetbe, a fegyveresek kívül maradtak. Midőn később a király meg akarja gátolni a szökést, megparancsolja embereinek, hogy „tartsanak szoros vizsgálatot a part körül egész a szent erdőig“, de egyszersmind szívökre köti, hogy a szent helyet „gondosan kimélgék.“ (V. 1. 12. köv.) Iphigenia is a szentély iránti tiszteletre inti öcscsét és a királyt, midőn ezek már csaknem fegyverrel támadnak egymásra. (V. 4. 7.) De Goethe e részben még tovább megy; nála a furiák sem mehetnek be az istennő ligetébe (II. 1. 168.), mert ezt, Aeschylos példája daczára, nem tartá megegyeztethetőnek a szent hely sérthetetlenségével. Erre különben fentebb, a hol a boszuló istennőkről szólottunk, már megtettük észrevételünket.

*

Az istenek és a kultus tárgyalása után szükséges még az ókor theologiai nézeteit is behatóbban szemügyre venni, hogy lássuk, vajjon az istenek lényegének és erkölcsi tulajdonainak rajzolásában az ókori felfogásnak hű képét vázolja-e költőnk? Igaz, hogy a drámában görög istenek szerepelnek, görög vallási szokások fordulnak elő, de az istenek lényegében valódi ógörög vonások mellett nem egy új, teljesen keresztény nézet emelkedik felszínre, kiváltképen a hősnő jellemében. A fölvetett kérdés megkivánja tehát az ókor theologiai nézeteinek kissé terjedelmesebb fejtegetését.

A régi görög az ő isteneiben saját emberi egyéniségét eszményítette; a milyen maga volt, olyanoknak képzelte isteneit. Tökéletesebb test, emberi érzelmek és szenvedélyek, emberi gondolkodás, cselekvés és életmód — ime az ókor legműveltebb népének istene, ki a föld fiától csak halhatatlansága által különbözik. Aristoteles a népistenek lényegét két szóval jellemzi: „ἄνθρωποι ἀίδιαί, halhatatlan emberek,“ mit Lukianos bővebben így fejezi ki: „Τί οἱ ἄνθρωποι; θεοὶ θνητοί. Τί δαὶ οἱ θεοί; ἄνθρωποι ἀθάνατοι.“ (Vitarum auctio, 14.) Az istenségnek lényeges ismertető jele tehát a halhatatlanság. Ez az egy tulajdonság azonban a többi emberi tulajdonok tökéletesbitését is szükségessé tette; az élet végetlenségéhez járult a tudás

és hatás végetlensége, vagyis a régi isten halhatatlan, mindentudó és mindenható. Xenophon, ez a vallás: görög író, igen gyakran említi az isteneknek ezen lényeges tulajdonait. Midőn Kambyses szívére köti fiának Kyrosnak az istenek iránti tiszteletet, a többi közt ezeket is mondja: „Fiam, az örökkévaló istenek mindent tudnak, úgy a multat, mint a jelent s azokat, a mik majd csak ezután történnek.“ (Kyrop. I. 6. 46.) A haldokló Kyros pedig így inti fiait: „Az örökkévaló isteneket, kik mindent látnak és mindent megtehetnek, féljétek.“ (Kyrop. VIII. 7. 22. és gyakran.) Csakis az istenek eme lényeges tulajdonságainak hitén alapulnak a régi görögök vallási és állami életének legfontosabb intézményei, az imádság, az eskü, valamint a vallási és politikai tekintetben egyaránt végtelen nagy fontosságú jóslás, melyeknek különben semmi érthetőségek sem volna.

A halhatatlan, mindentudó és mindenható istenség lényegében megkövetelte a józan gondolkodás a bölcseséget is. Úgy a külvilágban, mint az ember belső természetében észlelhető rend és czélszerűség szükségképpen az isteni bölcsesség kifolyásának tekintetett. Tehát az isten egyuttal bölcs. Csakhogy ez a bölcsesség az ókorban még igen szűk határok közé volt szorítva; oly értelemben vett isteni bölcseségről, mely a mindenséget tervszerűen kormányozza, a világ és az emberek ügyeit bizonyos czélok szerint intézi, szóval isteni gondviselésről a görög ókorban fogalma nem volt; hiányzottak a görög istenekben az erre mulhatlanul megkívánt erkölcsi tulajdonok.

Az istenség erkölcsi tulajdonai közül leghatározottabban az igazságosság van kifejezve; de ez is inkább a büntetésben, mint a jutalmazásban nyilvánul. Homerostól kezdve az egész ókorban mindig feltalálható az isteni büntető igazságnak hite, mely oly kérlelhetlenül sújtja a gonoszt, hogy ezzel együtt még ártatlan társát is kész elveszteni inkább, mint a bűnösnek megkegyelmezni (Hesiod. Opp. 240. köv.); ez, habár későn, de bizonyosan lakol; (V. ö. Plutarchos művét: De sera numinis vindicta;) és ha talán előbb szólítaná őt el a halál, akkor a Hadesben kell megérdemlett büntetését kiállani, sőt még a földön visszamaradt legközelebbi véreit is sújtja az isteni harag, úgy, hogy sokszor a gyermekek, de még a késő unokák is lakolnak az ősök bűneért. És éppen ez a nézet, mely az egész ókoron keresztül vonul, valamint az imént említett, hogy az istenek az ártatlanokat is büntetik a gonoszokkal együtt, az istenek osztó igazságában való hitet is megingatta, s az ember felzúdult jogérzete a keményszi-vűség, irgalmatlanság s engesztelhetlenség vádját emelte istenei ellen. (Theog. 731. köv.)

De vajjon, ha az istenek ily kérlelhetlen szigorral toroltak meg minden bűnt, maguk bűnnélküliek, szentek voltak-e? Az isten-fogalom ezt úgy kívánná; de az ókori népisten az ész eme kívánalmának sem felel meg. A sokféle czifrábbnál czifrább hitrege éppen nem volt alkalmas arra, hogy a népnek istenei szentségéről fogalmat nyújtson. Isokrates panaszképp hozza fel, hogy „a költők olyan dolgokat beszéltek az istenekről, a melyeket még ellenségeiről sem merne mondani senki; mert nemcsak lopásai

kat, érzékiségöket, embereknél való bér munkáikat vetik szemökre, hanem gyermekeik felfalását, atyjuk megcsonkítását, anyjuk megköttözését, s más ilyen törvénytelenégeket költöttek róluk.“ (XI. 38. végén.) Hasonló értelemben nyilatkozik Sokrates az istenek harczáról és czivódásairól (Plat. Euthyphr. VI.), míg Pindaros az ilyen istenkáromló mythosokat egyenesen tagadta. (Ol. I. 35. és 53. — Ol. IX. 35. köv.) A köznép azonban mindezen dolgokat nem mesének tekintette, hanem történeti tény gyanánt vette; ezekkel pedig az istenek szentségét összeegyeztetni nehéz.

Volt ennek különben még egy másik nagy akadálya. Az isteni Nemesis fogalmából, mely nem tőr a világi s erkölcsi rendben semmiféle aránytalanságot s ennek következtében leginkább a túlságos szerencsét és az abból rendesen származó fennhéjázást és elbizakodottságot (*ἰβρις*) sujtja, hogy visszaterelje az embert a neki kiszabott határok közé, ennek a Nemesisnek fogalmából korán fejlődött az istenek irigységének (*φθόνος τῶν θεῶν*) hite, mely szerint az istenek, saját hatalmukat s kiváltságos állásukat féltékenyen őrizvén, rossz szemmel néztek egyáltalában minden emberi nagyságot, hamindjárt a szerencsés halandó óvakodott is a vétkes gögtől melylyel a Nemesis maga ellen felidézhetne volna. Ez a hit, hogy az istenség még a legjámborabb ember szerencséjére is irigykedik, ha az illetőnél nagyobbra nő, a görög élet minden phasisában föllelhető. Herodotos történeti művében sokszor van az kifejezve és példákkal igazolva; (Kroesos, Polykrates stb. V. ö. I. 32. — VII. 10. és gyakran;) Pindaros erre utalva nem egyszer bölcs mérsékletre és szerénységre inti a szerencsés győztest; (Isth. VI. 43. — IV. 12. — Pyth. X. 22. és sokszor;) sőt még az istenfélő Xenophonnál is nyomára akadunk (Kyrop. V. 1. 28.); Plutarchos pedig, ki éppen e felfogás miatt is korholja Herodotost, maga szintén ezt a nézetet vallja, bár szelidebb alakban. (Vit. Mar. 23. elején.)

Innen már csak egy lépés szükséges, hogy az ember az istenekben ne csupán irigységet, hanem egyenesen gyűlöletet és rosszakaratot lsson, melylyel a nyomorult halandót maguk csábítják bűnre, hogy azután kárörvendve éreztessék vele hatalmoknak büntető ostorát. Már az Iliasban maga Zeus az, ki Agamemnont csalfa álommal akarja tévutra vezetni (Il. II.) és Athene istennő veszi rá Pandarost a frigy megszegésére. (Il. IV. 86. köv.) Egyéb példák helyett, melyek még nagy számban idézhetők az Iliasból, csak a XXIV. ének 527. és következő, e részben igen fontos soraira utalunk, hol egyenesen maga Zeus van az emberek jó és balsorsának, erényeinek s bűneinek végoka gyanánt feltüntetve. Még kevesebb kételyt hagynak fenn ez iránt a tragikusok. (V. ö. Eurip. Hippol. 1433. — Androm. 680. — Sophokl. Philokt. 446. köv.) Ha Sokrates Homerosnak imént említett felfogása ellen tiltakozik, ha nézete szerint az ily nyilatkozatokat, minő pl. Aeschylósé, hogy „az istenek maguk csábítják bűnre az embereket, ha valamely családot teljesen tönkre akarnak tenni“, nem is volna szabad az ifjuságnak hallani, mert az istenség jó s így csak jó származhatik tőle, a rossznak okát pedig másban kell keresni, de nem az istenben“ (Plat. Civ. II. 379): úgy ez csakis Sokratesnek tisztultabb,

nemesebb felfogását mutatja, de korántsem tekinthető a köznép hitének kifejezése gyanánt, mely ily magasztos álláspontra emelkedni nem tudott.

Az oly istenségtől, mely az elősorolt tulajdonokkal van felruházva, minden egyebet várhatott az ember, csak szeretetet nem. Nincs is rá példa az ókorban, hogy az emberek iránti szeretet volna valamely istennek állandó, jellemző sajátja gyanánt feltüntetve. Platonnál (a fentebbi idézetben) azt mondja ugyan Sokrates, hogy az istenség csak jót ad az embereknek, valamint más helyen, hogy egy isten sem ellenséges érzelmű az emberek iránt (Theaetet. 151. d.); de itt ismét csak Sokrates magasabb fogalmaival és bölcselmi reflexióival állunk szemben, melyek az istenség fogalmában okvetetlenül megkövetelték az emberek iránti jóindulatot és szeretetet mint lényeges vonást. A valóságban máskép állott a dolog. Az ókor nem tagadta ugyan teljesen az isteni szeretet létezését, de nem tekintette az istenség lényeges, állandó tulajdonságának, hanem csak esetékesnek, melyet nem is az egész emberiség, hanem csak egyesek, akár emberek, akár népek iránt tanúsít az isten, a mint éppen kedve tartja. (V. ö. Xenoph. Kyrop. I. 6. 46. valamint Mem. I. 1. 9.). Ezek szerint tehát az emberek iránti szeretet, valamint annak nyilvánulásai, a jóság, kegyelem és irgalom, ha meg is vannak az istenségben, teljesen önkényesek, mert még az istenfélő ember sem számíthat biztosan az istenek szeretetére s az azzal járó boldogságra, melyet némelyeknek megadnak, másoknak pedig nem (Xenoph. Oecon. 11. 8.); hogy pedig valaki boldogtalansága daczára is bírhatja az istenek szeretetét, azt a görög ember sohasem hitte.

Tekintsünk most még egyszer végig a mondottakon. Az istenek tehát halhatatlanok, mindenható és mindentudó lények, kiket erkölcsi tekintetben nem a szentség, sem az emberek iránti szeretet, — mert hiszen ez egészen kényöktől függ, — hanem csak a kérlelhetlen szigorral büntető igazságosság jellemez. És kérjük már most, ha ilyeneknek képzelte az ókori ember az ő isteneit, vajjon viseltethetett-e irántok szeretettel, gyermeki bizalommal? A görög néphit isteneiben nem szerető atyát, kit viszont szeretni, hanem sok tekintetben szeszélyes zsarnokot látott, kitől rettegni kell. Igaznak bizonyul tehát itt is Statius mondása: „Primus in orbe deos fecit timor.“ (Theb. III. 681.). Hogy mindazonáltal voltak a józanabb gondolkozásuak közül nem kevesen, kik e részben tisztább, az istenség magasztos fogalmának inkább megfelelő nézetre törekedtek és az istenségben az istenit iparkodtak jobban érvényre emelni, azt többször érintettük.

Ezen kissé terjedelmesebb, de a tárgy természete által követelt fejtegetés után térjünk vissza drámánkhoz, melyben az ókornak ezen komor vallási nézeteit meglepő hűséggel ecseteli költőnk a remek alkotású s az antik tragédia kardalaira emlékeztető párkadalban. (V. 5. 38. köv.) Midőn Iphigenia a kényszerítő körülmények folytán azon kínos helyzetbe jut, hogy vagy saját testvérét kell feláldoznia, vagy tiszta lelkét bűnnel beszennyeznie; midőn borzadva látja, hogy vagy szívének szózatát kell elnyomnia, mely hangosan követeli a testvértől testvéreinek megmentését, vagy pedig kitűzött életcéljáról kell lemondania, hogy átoksujtotta családját szeplő-

telen lelke által kiengesztelje az istenekkel; és midőn sehol sem lát menekülést ezen szörnyű dilemmából, akkor elhomályosodik lelkében az a fönséges kép, melyet magának az istenekről alkotott, és a gondolat, hogy az olymposi boldog istenek csak megvetéssel tekintenek a szánandó emberre és kárörömmel nézik annak kínos vergődését, eszébe juttatja azt a dalt, melyet szörnyű tartalma miatt oly szívesen elfelejtett volna, a Párkák dalát. Borzadva veszi észre ő is, hogy az istenektől csak félni kell, mert önkényes zsarnokok, kik irigy szemmel nézik a halandók boldogságát; igaztalanok, keményszívűek és engesztelhetlenek, kik még a késő unokákat is gyűlölik az ősök bűneért, míg maguk gond és bú nélkül, boldogul élnek (*ῥεῖλα ζώοντες* Hom. II. VI. 138.) s napjaik örök vigszágban folynak le. (V. ö. Hom. II. I. 601. köv. IV. 1 köv.) Éppen így vélekedik Orestes, ki szintén az istenekben keresi bűnének s minden szenvedésének okát. (II. I. 11. — u. o. 147. és 160.)

Ezt a dalt csak a kétségbeesés fakasztotta Iphigenia ajkán; neki különben sokkal magasztosabb fogalmi voltak az istenekről. Ők halhatatlanok (III. I. 114.), mindenhatók (I. 4. 1. köv.) és mindentudók. (u. o. 7. és III. I. 180.) Gondját viselik az embereknek (I. 4. 9.) és bölcsen tartogatják az ajándékokat, mert tudják mit és mikor kell az embernek juttatni. (III. I. 175.) Igazságosak (V. 3. 114.) és őszinte szeretettel s jóindulattal viseltetnek az ember iránt (I. 4. 17. köv.); éppen ezért nem is gyönyörködhetnek az emberáldozatban. „Nem érti a mennyben lakókat az, ki őket vérszopóknak képzei; csak önkeményiségét ruházza rájuk.“ (I. 3. 304.)

Ilyen képet alkotott magának a dráma hősnője az istenekről. A mily fönséges ez a kép, épp oly igaz, hogy annak erkölcsi vonásai a régi felfogástól csaknem teljesen elütők, a mint azt Iphigenia nézeteinek összehasonlítása az ókornak fentebb vázolt vallási nézeteivel első tekintetre mutatja. Iphigenia jelleme e részben is teljesen modern; vallási nézetei jobbra keresztények. Ha váratlan szerencse éri, ha félelem és aggodalom szállja meg szívét vagy fenyegető veszély környezi, az istenekhez fordul s nekik ad hálát vagy nekik panaszolja el szíve fájalmát áhítatos imákban, melyeket a legtisztább keresztény szellem leng át, s csakis az „istenek“ vagy „istennő“ apostrophálása ad nekik régies színezetet. Kivált az istenek jóságába és szeretetébe helyezett gyermeki bizalom az, mi Iphigenia vallásosságát leginkább jellemzi, de a mi egyuttal az ókor felfogásától is leginkább eltér. Ez a feltétlen bizalom a legveszélyesebb helyzetben sem hagyta el soha, és ez segíti utóvégre is diadalra. A legnagyobb lelki küzdelemben, midőn a kényszerítő körülmények még az istenekbe vetett bizalmát is fenyegetik, ijedten kiált fel: „Rettet euer Bild in meiner Seele!“ (IV. 5. 29.); a döntő pillanatban pedig, midőn semerre sem nyílik út a menekülésre, csak hite, bizalma nem hagyja el, sőt ez bátorítja a merész lépésre. „Euch leg ichs auf die Kniee! Wenn ihr wahrhaft seid, wie ihr gepriesen werdet, so zeigts durch euern Beistand und verherrlicht durch mich die Wahrheit!“ (V. 3. 113. köv.)

Némileg zavarja a magasztos kép öszhangját Iphigeniának azon hite,

hogy az istenek csakugyan megbüntetik az utódokban az ősök vétkét „Az istenek haragja Tantalos minden magvát is gyűlölte“ (I. 3. 107.) s ennek következtében „homlokukra érczkötőt koholt az isten, és komor szemök elől rejté a józan bölcsesség szerint menő tanácsot, mérséklést s türeést“ (u. o. 111.); ugyanezen oknál fogva, mint Tantalos ivadéka, önmagát is „átkozottnak“ mondja (u. o. 49.), noha teljes tudatában van szive tisztaságának. Ha viszont Pylades kétségbe vonja, hogy „az istenek atyák bűnét a fiakban büntetik,“ ha nézete szerint „a szülék áldása száll örökségül nem átka“ (II. 1. 153.): úgy ebben nem annyira Pyladesnek tisztább vállalási nézeteit kell látnunk, mint inkább a jó barátoknak őszinte törekvését barátját megvigasztalni s lelkéről a sötét borút eloszlatni.

Az istenek és emberek közötti közlekedés, melynek hite az ókorban általánosan el volt terjedve, miről Homeros költeményei lépten-nyomon tanuskodnak, drámánkban is meg van érintve. Az istenek nemcsak tanácsadással folynak be az emberek ügyeibe, hanem gyakran személyesen is tevékeny részt vesznek azok intézésében. Főleg akkor válik ez szükségessé, midőn valamely kedves emberöket akarják veszélyes helyzetéből kiszabadítani kit ilyenkor rendesen felhőbe burkolva visznek biztos helyre. Így ragadta ki Diana Iphigeniát a halál torkából és vitte sűrű ködbe takarva Taurisba. (I. 3. 208. — IV. 3. 9) Homerosnál is felhőt borít Aphrodite Parisra, hogy Menelaos ne láthassa, és így viszi el kegyenczét a csatatérről. (II. III. 381.) Máskor meg az ellenfél lövegét téríti ki az isten útjából s ily módon hártja el kedves emberéről a veszélyt. Így tesz Athene, hogy megmentse Diomedest. (Hom. II. V. 853.) Ez a homerosi nézet drámánkban is meg van említve. (IV. 1. 41.)

Befejezésül még csak azt nézzük, vajjon megfelel-e a régi felfogásnak, hogy Goethe az istenek eszközeit, butorait aranyból valóknak mondja? (Vom goldenen Stuhle, IV. 5. 33. — Goldene Tische, u. o. 48) Az ókorban az arany nemcsak mint az érczek legnemesbje s legdrágábbja, hanem főleg symbolikus jelentményénél fogva az istenekhez kiválóan méltónak tartatott. Az arany, mely „miként a lobogó láng az éjben, úgy ragyog a büszke kincsek közt“ (Pind. Ol. I. 1.) egyáltalában minden fénynek és fönségnek, jólétnek és boldogságnak jelképe. Mi mást is jelenthetne az „aranykor“ elnevezés, hacsak azt a mesés boldogságot nem, melyről a régiek is annyit szeretnek regélni? Ezért a boldog olymosiaknak is aranyból van minden eszközük. Zeus aranytrónon ül (II. VIII. 442.), nem különben Here, kinek ez okból χρυσόθρονος a mellékneve (II. II. 611.), mint Apollóe χρυσόοπος (II. V. 509.); aranyból van a mérleg, melylyel Zeus a halandók sorsát méri (II. XXII. 209.), sőt aranyos maga Aphrodite is, mint a szépség istennője. (II. III. 64.) Látni való tehát, hogy költőnk ily mellékes dolgokban is az ókor felfogását reprodukálja.

Egyébiránt annak kimutatása, hogy hol használ Goethe görög, vagy görög mintára alkotott jelzőket, már a dráma külalakját érinti, melyet fejtegetésünknek következő második részében szintén kissé behatóbb vizsgálat alá fogunk venni.

II. AZ ALAK.

A dráma tartalmának számos ógörög vonása, a mythos, a magánrégiségek úgy, mint a vallási nézetek, melyek jóformán mind az ókorak eszmekörében mozognak, természetesen nem lehettek visszahatás nélkül a dráma külalakjára, sőt a régi tárgy sok esetben egyenesen megkövetelte a régi kifejezést is. Nem csekély az olyan kifejezések száma, melyek a megfelelő görög szokások vagy nézetek ismerete nélkül teljesen érthetetlenek. Miként is magyarázhatnók különben az ily kitételeket: „Die schöne Bitte, den anmutigen Zweig . . . stössest du zurück (V. 3. 77.); vagy: Die Wege zum Olymp (II. 1. 204.); wenn die Priesterin schon unsere Locken weihend abzuschneiden die Hand erhebt (II. 1. 45.); továbbá: Die Quelle des Vergessens (III. 2. 5.), der matte Schein des Totenflusses (III. 1. 217), ein gütiger Gott send uns die Eine mit sanften Pfeilen doch schnell herab“ (III. 3. 3.) stb. De egyébként is számos görög vonást mutat a dráma úgy nyelvezet mint szerkezet tekintetében, melyeket a következőkben fogunk kimutatni, összehasonlítás kedvéért utalva, a hol csak lehet, a görög eredetire.

A mi már a nyelvezetet illeti, az egész drámában elszórva nagy számmal találunk oly egyes szavakat, melyek vagy egyenesen a görögből vannak fordítva, vagy görög mintára alkotva s azért a modern fülnek nem ritkán igen különös hangzásuak. Ilyenek: „Mitgeborne (I. 1. 21.) = testvérek; a görög *σύγγοροι* betüszertinti fordítása (Pind. Pyth. III. 39. — IX. 112.); die neuen Schösslinge“ (I. 2. 27.) = gyermekek; Homerosnál *θάλος* (II. XXII. 87.) vagy *ῥίζος* (II. II. 540.) A „bändigen“ ige használata ily összefüggésben: Den Busen bändigen (I. 2. 141.), das Herz bändigen (III. 1. 63.), den Zorn bändigen (V. 6. 70.) szintén görögös; Homerosnál *θυμὸν δαμάσαι* (II. IX. 496.); hasonlóképen „besitzen“ (I. 2. 134.) ezen jelentményben „feleségül birni“, megfelel az *ἔχω* ige homerosi használatának (II. VI. 389.); görög mintára van alkalmazva a „besitzen“ ezen kifejezésben: „So lang die Rache meinen Geist besass“ (I. 3. 15.); így mondja Homeros: *ἔχε τρομός* (II. VI. 137.) vagy *λίσσα κῆρ ἔχε* (XXI. 542.). „Nähren“ ezen jelentményben „magánál tartani,“ megfelel a homerosi *τρέφω*-nak. (II. XXII. 69. és sokszor.) A „liegen“ is a görög *κείσθαι* módjára van alkalmazva, midőn Pylades Iphigenia kérdésére, vajjon elesett-e Trója, jellemzetes rövidséggel így felel: „Es liegt“ (II. 2. 48.); vagy ebben is: „Achill liegt dort“ (u. o. 66.) a hős halálára czélozván; a görög *κείσθαι* jelentménye gyakran „halva feküdni, omban heverni“; Homerosnál: *κείται Πάτροκλος*. (II. XVIII. 20.) Görög használatra viendő vissza „unerschöpft“ is (IV. I. 19.), mely mint a görög *τός* végű adjectivum verbale nemcsak a befejezettség, hanem a lehetőség kifejezésére is alkalmas; „unerschöpft“ az említett helyen = kimerít h e t etlen.

Klytaemnestra Goethénél „Die Verderbliche“ (II. 2. 97.), éppen úgy, mint Homerosnál Achilleus *ἰλλίς* (II. XXIV. 39.); unsere Besten (II. 2. 64.)

emlékeztet a homerosi *ἄριστοι* vagy *ἀριστιῆς* kifejezésre. (II. III. 19. — X. 1. és számtalanszor.) Költőnk Achilleus és Patroklos szép deli termetét akarván kiemelni, az istenek képszoibraihoz hasonlítja őket (Götterbilder, II. 2. 67.); ἔρπον így jellemzi Sokrates Charmides szépségét: πάντες ὥσπερ ἄγαλμα ἐθεῶντο αὐτόν. (Plat. Charm. 154. d.) „Der Rat der Götter (I. 3. 60. — II. 1. 173.) = határozat, a görög *βουλή* fordítása; Homerosnál *Λιὸς βουλή*. (II. I. 5. és gyakran.) Továbbá „Künste (V. 3. 67.) = fortély, éppen úgy, mint a görögben *αἱ τέχναι* (Od. VIII. 332. Hesiodos Theog. 496. 929); „umhergetrieben“ (IV. 2. 52.) és „umgetrieben“ (III. 2. 8.) a görög *πλαγχθεῖς* (Hom. Od. XIII. 278. és gyakran), vagy *πολύπλαγκτος* (Od. XVII. 511.) német kifejezése; der grosse Donnerer (I. 3. 102.) = Zeus; die hohe Stadt (II. 2. 61.) = Trója, a hogy Homeros nevezi: *Ἴλιος ἡγεμόεσσα* (II. III. 305.) vagy *Ἴλιον αἰπύ*. (XV. 71.)

Különösen sok a görög, vagy görög módra alkotott jelző. A régieknél minden, még a legcselyébb dolog is, mely az istenekre vonatkozik, vagy tiszteletükhöz tartozik, *ιερόν*, vagyis szent; teljesen ily szellemben használja Goethe is a „heilig“ jelzőt. Így olvassuk: „Der heilige Arm (Dianens), der heilige Hain, seine heiligen Tiefen, die heiligen Stufen (des Altars), die heilige Stätte, das heilige Bild“, stb. Továbbá a papnöre s hivatalára vonatkozólag: „Das heilige Amt, die heilige Lippe, Hand“ (IV. 4. 156.), sőt maga a papnő is „du Heilige.“ (V. 6. 93) Ilyenek még: „In heiligen Sklavenbanden, die heilige Wut (der Priesterin), das heilige Werk, der heilige Schatz (Diana szobra IV. 4. 71.), das heilige Licht“ (der Opferflamme) stb., sőt még ezeket is olvashatjuk: „Der heilige Vorwand“ (V. 1. 19.), minthogy az áldozatra vonatkozott, úgyszintén „der heilige Grimm (V. 2. 9.), mely utóbbi kifejezés helyett más helyen, die fromme Blutgier“ áll (II. 1. 222.) ugyanazon jelentményben.

Hasonló módon használja Goethe a görög *ἀντίθεος*, *ἰσόθεος*, *θεοειδής*, *θεοεικέλος* mintájára a „göttergleich“ jelzőt. Így mondja: „Der göttergleiche Agamemnon. Tantalos (III. 2. 49.), die Herkunft, das göttergleiche Weib (II. 1. 212.), die Gestalten.“ (III. 2. 15.) stb. A „lieb“ jelzőnek használata ilyen összetételekben: „O hoffe, liebes Herz“ (II. 2. 72.), vagy „nur stille, liebes Herz“ (u. o. 126.), szintén a homerosi naivság utánzása; v. ö. *φίλον ἦτορ* (II. XXI. 114.), *φίλον κῆρ* (Od. I. 341), *φίλῃσι χερσί*. (II. XVIII. 27.) A „szilárd vagy megmásíthatatlan“ fogalmának kifejezésére a görög *χάλκεος* mintájára előszeretettel használja költőnk az „ehern“ jelzőt. „Die ehrene Faust, ein ehern Band, das ehrene Geschick, die ehrene Füße (der Furien III. 1. 204.), ehrene Ketten, die ehrene Hand der Not. (IV. 5. 20.) Görög jelzők még ezek is: „Die fromme Rückkehr“ (I. 3. 225.), Homerosnál *νόστιος μελιθής* (Od. XI. 100.), Pindarosnál *γλυκὺς νόστιος* (Nem. IX. 22.); „der Menschen weitverbreitete Geschlechter“ (I. 4. 17.) megfelel a homerosi *πολυπερής* jelzőnek. (II. II. 804. — Od. XI. 365.) „An dem unwirthbaren Todesufer“ (I. 2. 89.) Sophoklesnél *ἄξενος ὄριμος* (Philokt. 217.), der weite Himmel (III. 3. 8.) = *εὐρανὸς εὐρέης* (Hom. Od. VIII. 74. s gyakran); die Thränen, die unendlichen (V. 6. 43.) Sophoklesnél

ἀδινὰ δάκρυα (Trach. 847.); Homerosnál hasonló a kifejezés *κλαῖ' ἀδινά* (II. XXIV. 510. s többször.). „A lockig Haupt“ emlékeztet az achajok jelzőjére Homerosnál *καρηχομόωντες*. Mint igen szép, görög minta szerint képezett jelzők megemlíthetők még „Die gottbesäte Erde (III. 1. 142.), des ewgen Schicksals unberatne Schwester (IV. 4. 153.), die taube Not (IV. 5. 19.), die schwer befleckte Wohnung (u. o. 14.), das teure Haupt, das vielverehrte (III. 2. 46.) stb.

Az utóbbi példában a jelző melléknév helyzete főneve után szintén görög. A szavaknak ily rendje Homerosnál igen közönséges; drámánkban is többször fordul elő. Az imént említettük „die Thränen, die unendlichen;“ ilyenek még: „den Blick der Priesterin, der werten, vielgeehrten (I. 2. 10.), meinen Sohn, den letzten, besten (I. 3. 13.), das Glück, das langerflehte (III. 1. 257.) stb.

Goethe nem ritkán a régieknél előforduló képlet es jelentményben. használja az egyes szavakat. Így áll „ihres Tages sich erfreut“ (I. 3. 43) e helyett „Lebens,“ mint Sophoklesnél *ἐπίπονοι ἡμέραι* (Trach. 654.) vagy Euripidesnél *λυπρὰν ἡμέραν* (Hek. 364.); ezzel ellentétben „Nacht=Tod“ (III. 2. 42.), mint Homeros is gyakran használja (II. V. 310. és többször); továbbá „Stadt=Heimat“ (IV. 1. 9.), a görögben is *πόλις=πατρίς*, pl. Hom Od. X. 325. és ismételten. „Haus=Geschlecht, Familie.“ (I. 3. 47.); így mondja Sophokles *τὸν σὸν ἄθλιον δόμον*. (Oed. Kol. 371.) „Haupt“ az egész személy helyett többször olvasható drámánkban; így I. 3. 49. — u. o. 66. — III. 2. 46. Ez a görög költőknél igen gyakori synekdoche; így mondja Homeros: *Τεῦκρε, γίλι κεφαλῆ* (II. VIII. 281. V. ö. XVIII. 114. — XXIII. 94.); Euripides is: *Ἀπολλων, ᾧ δία κεφαλά* (Rhes. 226.); különben prózában is található, pl. Plat. Phaedr. 234. d. — 264. a. — Homeros példája szerint van téve „Gott“ a „Gottheit“ helyett (I. 3. 112. V. ö. II. XVII. 99. Od. III. 131. és gyakran.)

A drámában sok helyen találkozunk elvont fogalmak személyesítésével, mely tekintetben költőnk szintén a régieket vette mintaképül. Jobbára a görög íróknál, főleg Sophoklesnél és Pindarosnál már előforduló personificatiókat használja ő is, de újakat is képez antik szellemben. Ezekről különben fentebb már szólottunk.

Mindeddig csak egyes szavakat soroltunk fel, — melyeknek számát ugyan még tetemesen bővíthetnők — a nyelvezet graecitásának bizonyítékai gyanánt; de ezeknél még fontosabbak a szófűzések, egész kifejezések és szólásmódok, melyeket Goethe vagy szószerint vett át, vagy görög szellemben képezett. Ilyenek: Des väterlichen Hafens blaue Berge“ (II. 2. 8.) = Vaterland, miként a görög *πατρίς* is tulajdonképen melléknév, pl. Homerosnál *πατρίς γαῖα, ἕρουρα* stb. atyai, hazai föld. „Von Troias umgewandten Mauern“ (I. 1. 47.), a hogy a görögben is mondani szokták *πόλιν ἀνατρέπειν*. (Aesch. Sept. 1075.) „Der Menschen Geschlechter“ (I. 4. 17.) = *γῆλ' ἀνθρώπων* (Hom. II. XIV. 361. és gyakran.) Ilyen határozott graecismusok még ezek is: „So lang des Vaters Kraft vor Troia stritt“ (II. 2. 34.); Homeros szerint, ki a személynevek mellé gyakran oda

szokta tenni az elvont ἴς, μένος, σθένος és βίη neveket; így: Πηράμοιο βίη (II. III. 105.), vagy az Odysseiban gyakori ἰερὴ ἴς Τηλεμάχιο. A görög nyelvhasználaton alapulnak ezek is: „Ajax Telamons“ (II. 2. 68.), egészen a görög szerint Ἀίας ὁ Τελαμωνῆος, t. i. *víós*; azután „Sie sahn des Vaterlandes Tag nicht wieder“ (II. 2. 69.), szintén a homerosi νόστιμον ἡμᾶρ (Od. I. 168.), ἐλεΐθερον ἡμᾶρ, δοῦλιον ἡμᾶρ (II. VI. 455. 463.) mintája szerint van használva. „Dreifach elend“ (III. I. 291.) = τριτάθλιος. (Soph. Oed. Kol. 372.) „Zu den Toten gehn“ (II. 2. 103.) szintén csak a görög εἰς Ἄϊδου ἵναί hű fordítása. „Die Wege zum Olymp“ (II. 2. 204.) = halhatatlanság. „Euch leg' ichs auf die Kniee!“ (V. 3. 113.) ugyanaz, mit Homeros a következő szavakkal fejezett ki: ἀλλ' ἤτοι μὲν ταῦτα θ ε ε ὦ ν ε ν γ ο ῖ ν α σ ι κ ε ῖ τ α ι. (II. XVII. 514) „Nicht unwert scheinest du mir der Ahnherrn, deren du dich rühmst, zu sein“ (V. 6. 32.) a homerosi embereknél is szokásos naiv εὐχομαι εἶναι. (II. VI. 211. 231.) Az antik kifejezésmódnak szerencsés utánezatai az ilyenek: „Und wie mit Eisenbanden bleibt die Seele ins Innerste des Busens dir geschmiedet“ (I. 1. 19.); vagy „Es schmiedete der Gott um ihre Stirn ein ehern Band“ (I. 3. 111.); továbbá „Es haben die Übermächtigen der Heldenbrust grausame Qualen mit ehrnen Ketten fest aufgeschmiedet“ (III. 2. 50.); úgy szintén „So nehm ein Gott von meiner schweren Stirn den Schwindel weg“ (II. 1. 190) stb.

Nem folytatjuk odább a példák idézését; olvasás közben bőven és minden nehézség nélkül található. Az eddig felhozottak is eléggé mutatják, mily mesterileg tudta Goethe az antik tárgyhoz alkalmazni a nyelvezetet s a kifejezést a tartalommal öszhangzásba hozni. E cél elérésére igen hatásos eszköz gyanánt használta még a képeket és hasonlatokat, melyeket vagy teljesen a régi írókból vett, vagy az ókor eszmeköréből merítve, annak szellemében dolgozott ki. Ezek közül a megelőzőkben már többet felhoztunk s a forrást is megneveztük; hogy ismétlésbe ne bocsátkozzunk, elég lesz itt a futólagos említés. Thoas a Tantaliadák rémes tetteinek hallatára borzadva fordítá el arczát; így fordult el a nap is a szörnyű tettek láttára és letéríté szekerét örök pályájáról. (I. 3. 170.) Miként a megsebzett vadat az ebek, úgy üldözik a furiák a gyilkost, kinek utját szintén vérvnyomok jelölik (II. 1. 21.), s úgy lesik áldozatukat, mint a fa tövében az ordasok a fára menekült vándort. (III. 1. 207.). A véres kezű gyilkos ki van rekesztve az emberi társadalomból mint a bélpoklos, mert mindenütt, a hova csak beteszi a lábát, terjeszti a mételyt (II. 1. 96.), akárcsak Kreusának nászruhája az elolthatlan tüzet (III. 1. 251. V. ö. Eurip. Med. 1156. köv.); azért legjobb neki Herkulesként távol a világtól. magányba vonulva befejezni szégyenteljes életét. (u. o. 253.) Mint a Gorgo szörnyű tekintete, úgy dermedté meg a varázs Orestes tagjait. (III. 1. 237.) Midőn Iphigenia felismeri öcscsét, azt kéri az istenektől, hogy ne szálljon el tőle ez a nem remélt boldogság úgy, mint az elhúnyt jóbarátnak árnyéka (u. o. 190.); tiszta az ő öröme, tisztább mint a forrás vize, mely a Parnassosról az aranyos völgybe alásiet. (u. o. 271.) Ily remek képek és

hasonlatok az egész drámában találhatók ugyan, de legnagyobb számmal mégis a harmadik felvonás első jelenetében.

A sok *axioma*, erkölcsi, velős mondás a dráma antik színezetét nem csekély mértékben emeli; ez által a nyelvezet még inkább közeledik a régi drámához, melynek tudvalevőleg a velős mondások nagy száma szintén egyik ismertető jele. Bőven találkoznak ezek az Iphigeniában, s közülök nem egy hű utánpótlása a görögnek. A homerosi „*πρὸς γὰρ Διὸς εἶσιν ἅπαντες, ξεῖνοί τε πτωχοὶ τε*“ (Od. VI. 207.) drámánkban is megvan, mint „Gebot, dem jeder Fremde heilig ist“ (V. 3. 32.); a következő pedig: „Das Loos der Waffen wechselt hin und her“ (u. o. 63.) élénken emlékeztet Homerosnak szavaira: *νίκη δ' ἐπαμείβεται ἄνδρας* (II. VI. 339.) vagy „*ξυρὸς Ἐννάλιος, καὶ τε πτανέοντα κατέκτα*“ (II. XVIII. 309.) Így azon páratlanul szép helylyel, melyben költőnk a hazugság utálatosságát oly remekül festi (Weh, o weh der Lüge stb. IV. 1. 37.) találóan hasonlíthatók össze Theognis szavai ugyanezen tárgyról: *Ἀρχὴ ἐπι ψεύδους μικρὴ χάρις* stb. (607. köv.)

A kifejezés tömörségének kedvéért Goethe az ugynevezett adverbialis appositionál gyakran elhagyja az „als“ vagy „zu“ szócskákat, mi által a görög kifejezésmód rövidegét szerencsésen utánozza. Ide tartoznak az ilyen kifejezések: „O fänd ich auch den Blick der Priesterin leuchtender, uns allen gutes Zeichen!“ (I. 2. 13.); továbbá „Sie fiel, ein blutig Opfer, für der Griechen Heil“ (II. 2. 115.), úgy szintén I. 2. 52. és u. o. 147. stb. A görögben ez igen gyakori; pl. Homerosnál: *γυναικ' εἶειδ' ἀνῆγες μέγα πῆμα* (II. III. 48.), vagy *λυγρὸν ὄλεθρον* (II. XXIV. 735.)

Goethe igen szereti a synonym kifejezések halmozását valamely állítás erősítésére; így mondja: „Und rette mich von dem Leben hier, dem zweiten Tode“ (I. 1. 52. V. ö. még I. 3. 198. — II. 1. 12. és 66. — III. 1. 63.); de graecismus, vagy általában ódonszerű kifejezésmód az, ha a költő valamely állító kifejezéshez erősítés végett ugyanazt a gondolatot csatolja, de tagadó alakban. Ezt teszi a következőkben: „Die hohe Stadt liegt nun im Schutte, steigt nicht wieder auf“ (II. 2. 63.), és „Er schweigt von meinem Vater, nennt ihn nicht.“ (u. o. 70.) Az erősítés eme módjával Homerosnál igen gyakran találkozunk; a sok ide vágó hely közül csak egyet-kettőt idézünk: *κατ' αἶσαν, οἶδ' ἐπερ αἶσαν* (II. III. 59.); *ἐγγίθι μοι θάνατος κατὸς οἶδ' τ' ἄενθεν*. (II. XXII. 300.)

A megelőzőkben csak néhány mutatványt akartunk nyújtani annak feltüntetésére, mennyire tudott Goethe az ókornak eszmeköréhez alkalmazkodni a kifejezésben is; nincs az egész drámában semmiféle erőltetett dagályosság, sem oly kép vagy hasonlat, mely az ókori görög ember ajkára ne illenék¹⁾; hanem a nyelvezetet mindenütt a világosság, nemes egy-

¹⁾ Csak egy pár kifejezés van, mely e tekintetben némileg kifogás alá jöhet; ezek a már fentebb említett „Hölle“ (III. 1. 218. és 240.), Höllenschwefel (u. o. 229), Höllengeister (II. 1. 69), Avernus“ (III. 1. 55.) mint római kifejezés, továbbá „Triumph“ (II. 2. 76.) mint tulajdonképeni római szokás s végül „die alte Krone“ (V. 6. 113.), minthogy a régi görögöknél csak a jogar volt a királyi méltóságnak jelvénye.

szerűség és keresetlen természetesség lengi át, melyet főleg a görög remekírók műveiben csodálunk. Ez a mint egyrészt költőnk antik szellemének kifolyása, úgy másrészt azon beható tanulmányok eredménye, melyeket ez irányban főleg Homeros s a görög tragikusok műveiben tett. Ezeknek nyelvezete és eszméi annyira áthatották lelkét, annyira sajátjává lettek, hogy most, antik tárgyú drámájának kidolgozásánál mintegy önkényt kínálkoztak s jöttek tolla alá. Különben görög tanulmányainak nyomai nemcsak a nyelvezetben, hanem a dráma szerkezetében és technikájában is felismerhetők, melyekről még néhány szót kell mondanunk.

A görög dráma mintájára Iphigeniában is szigoruan meg van tartva a hármas egység, a hely, idő és cselekvény egysége. A cselekvény színhelye az egész drámán keresztül ugyanaz, t. i. a szent liget Diana temploma körül; a cselekvény időbeli megszakítás nélkül foly és mindvégig ugyanaz marad. Iphigenia megszabadítása a barbarok országából van czélul kitűzve a bevezető magánbeszédben, e czél körül csoportosulnak a mellékcselekvények is mind, és ennek elérésével a dráma is véget ér.

A cselekvény menete nyugodt, lassú, gyakran alig észrevehetőleg halad kitűzött célja felé. Éppen ez az, a mivel a hevesebb vérű Schiller semmikép sem tudott megbarátkozni. „Ihre Iphigenie — ezt írja Goethének 1797. deczember havában ¹⁾ — schlägt offenbar in das epische Feld hinüber, sobald man ihr den strengen Begriff der Tragödie entgegenhält Für eine Tragödie ist in der Iphigenie ein zu ruhiger Gang, ein zu grosser Aufenthalt, die Katastrophe nicht einmal zu rechnen, welche der Tragödie widerspricht.“ Magáról a drámai cselekvényről pedig ezeket írja ugyancsak Goethének (1802. jan. 22.): „Es gehört nun freilich zu dem eigenen Charakter des Stücks, dass dasjenige, was man eigentlich Handlung nennt, hinter denn Coulissen vorgeht, und das Sittliche, was im Herzen vorgeht, die Gesinnung darin zur Handlung gemacht ist und gleichsam vor die Augen gebracht wird.“ ²⁾ Igaz, hogy a dráma szegény külső életben, minthogy a cselekvény nem is külső események körül forog, hanem a cselekvő személyek belsejében megy végbe; de annál gazdagabb belső életben, melynek minden egyes mozzanata oly remekül, oly finom művészettel van rajzolva, hogy a külső élet hiányáért bő kárpótlást nyújt.

Az antik művészet remek alkotásaiban mindig egész alakokat iparkodott ábrázolni. Miként a szoborművek, úgy a dráma alakjainak csoportosításában is mindenütt az a törekvés látszik, hogy egyik alak se fődje el a másikat, hanem mindegyik teljesen és önállóan kidomborodjék. Ez által az alakok határozottságot nyernek, és úgy egymáshoz, mint az egészhez való viszonyuk annál világosabbá, szembetünőbbé válik. A dráma szereplőinek csekély száma ebben a törekvésben leli magyarázatát. Goethe e részben is az antik mintákat követte. Miként a görög drámában, úgy az Iphigeniában is kevés a szereplő személy; mindössze öt, és

¹⁾ Briefwechsel zwischen Schiller und Goethe; I. köt. 372 lap.

²⁾ Briefwechsel II. köt. 304. lap.

ezek is csak egyszer, az V. felvonás 5. jelenetében vannak mindnyájan a színpadon, különben csak legfőlebb hárman, úgy hogy a darabot, mint a görögöknél, esetleg csak három színész is eljátszhatná. A személyek jellem e egyszerű, átlátszó, és egészen az első rangú görög tragikus, Sophokles szellemében van megalkotva, ki magasztos, eszményi alakjaiban saját állítása szerint (Aristot. Poet. 25.) úgy rajzolja az embereket, a mint lenniök kellene. Ugyanezt teszi Goethe is az Iphigeniában. Sophokles jellemleinek erkölcsi nemessége, fönkelt gondolkodás- és cselekvésmódja, melyet csak a társadalom legjobbjainál tapasztalhatunk, nyilvánul a dráma személyeiben. Valóban bámulatos az a művészet, melylyel a lángelméjű költő az eszményit egyesíteni tudta a valósággal. A határozott eszményiség mellett a személyek megjelenésében közvetlen élet, igaz természet nyilatkozik; egész lényegök azon „nemes egyszerűséget s néma nagyságot“ mutatja, mely az ókor remek műveinek jellemző sajátja.

A k a r teljesen hiányzik. Iphigenia megemlíti ugyan szüzeit (III. 1. 13. — IV. 2. 17.) de ezek a színpadra nem jönnek. Régiségtani szempontból ez ellen kifogás tehető, mert oly magas állású nőnek, mint Iphigenia, nem volt szabad kíséret nélkül a nyilvánosságban megjeleni. A régi tragikusok erre pontosan ügyeltek, s azért náluk a magasabb rangú nő mindig több, hamindjárt néma személy kíséretében lép a színpadra. Kivételt ezen szabály alól csak ott engedtek meg maguknak, hol a cselekvény természete nem türi a tanut; könnyen érthető tehát, miért jelenik meg Sophoklesnél Antigone egyedül, midőn Kreon tilalma daczára testvérének meg akarja adni a végtisztességet. A költő tehát e részben eltért a régi szokástól, a mi azonban a modern nézőre, kitől a régi etikett-szabályok oly távol esnek, zavarólag nem hat.

A k a r d a l t, a régi drámának ezen elengedhetlen alkatrészét, Iphigeniában a lyrai részletek pótolják, melyek úgy élénkebb rhythmusuk, mint a bennök uralkodó mély érzelem által tartalomra s alakra nézve az antik dráma kardalaihoz nagyon közel járnak. Mint ilyenek különös említést érdemelnek az I. felvonás 4. jelenete, továbbá a IV. felvonás 1. jelenete valamint ugyanazon felvonás 5. jelenetében a remek párkadal. Mély érzelmű tartalmuknál fogva ide sorolhatók még Iphigeniának hálaimája Orestes megtalálása után (III. 1. 169. köv. So steigst du denn Erfüllung stb.) és lelki háborgásának nyilvánulása, midőn annak tudatára ébred, hogy Pylades tervének elfogadása által hazugsággal szennyezi be gyermekded tiszta lelkét. (IV. 1. 37. köv. Weh, o weh der Lüge stb.)

Technikai tekintetben, az egyes jelenetek összefűzésénél szintén a régiek eljárását követi Goethe; miként a görög dramatikuskok, úgy ő is rendesen előre jelenti az új személy fellépését. Ily módon értesülünk Thoas (I. 2. 157.), Iphigenia (II. 1. 234.) és Arkas megjelenéséről. (IV. 1. 48.)

A dráma előadási formája jobbára a dialogus, mely ott, hol a beszéd folyása élénkebb és a kedélyek jobban hevülnek, annyira fokozódik, hogy soronkint váltakozik. A párbeszédnek ezen nem, az úgynevezett

stichomythia, szintén a görög drámának jellemző sajátága. Ezt költőnk szerencsésen utánozza és hatással alkalmazza több helyen, nevezetesen az I. felvonás 2. jelenetében, valamint I. 3. 274. — III. 1. 67. — IV. 2. 24. és 36., mindig az izgatottabb hangulat festésére.

Hátra van még, hogy a versformáról is szóljunk, mely részben drámánk szintén az antik mintákat követi. Az egész darab, a lyrai részek kivételével, jambusi sorokban van írva; a rím mindenütt hiányzik, noha ezt a lyrai részekben szépen alkalmazhatta volna a költő. A sorok hosszúságát illetőleg Goethe némileg eltért az általánosan elfogadott régi mintától, és nem hat, hanem csak öt lábu sorokat használ. Ez a mérték marad meg mindvégig, és csak ott változtatott rajta Goethe, hol a hangulat élénkebb menetű rhythmust követelt; ott a sorokat rövidebbre szabta s a nyugodt menetű jambusokat fürgébb daktylusokkal és rohanó anapaestusokkal váltja fel. Ezt tette főleg a kardalokat helyettesítő lyrai részekben, melyekről az imént szólottunk, valamint a III. felvonás 2. jelenetében (24. köv. Willkommen Väter stb.), hol a mérték teljesen megfelelő Orestes izgatott lelki állapotának.

* * *

Befejezésül még csak néhány szót. Tagadhatlan, hogy a dráma úgy egészben, mint részleteiben a görög ókor remek drámáira emlékeztet. Görög benne a tárgy, a mythos, a szokások s részben a vallási és erkölcsi nézetek; a fenséges alak a görög szellem egyik legkiválóbb sajátságának, a formatökély iránti érzékének leghívebb kifejezése, és a hellén szépségeszménynek, melyért Goethe annyira rajongott, szerencsés megvalósítása; a dictio pedig annyira megközelíti az antik kifejezésmódot, annyira magán hordja a nemes egyszerűség jellegét, a mennyire csak ezt a modern nyelv egyáltalában lehetővé tette. A remek költemény ékesen szóló tanujele annak, hogy Goethe felismerte, vagyis inkább önmagában is feltalálta a görög szellemnek ama vezérlő elvét, mely az antik művészet minden alkotásán visszatükröződik s annak a klasszikus jelleget kölcsönzi. Ez a „Μηδὲν ἄγαν“, a helyes arány, a bölcs mérséklet elve, mely még a szenvedély legmagasabb fokán is szemmel tartja a szépség törvényeit és megóvjá az alkotó művészt a túlságoktól. Ritka tapintattal és mesteri kézzel alkalmazta Goethe ezt az elvet az Iphigeniában; ez vezérelte a conceptióban és a kidolgozásban egyaránt; innen a bájos öszhang, mely úgy a részeknek egymáshoz, mint az egészhez való viszonyában nyilvánul; innen a magas tökély és fenséges nyugalom, mely Goethe művét az ókor örökbecsű remekeinek sorába emeli.

Mindazonáltal tévedés volna Goethe Iphigeniáját görög drámának mondani. A tárgy a hellén ókorból van véve, s azért a drámai valószínűség megóvása céljából a görög életnek sok külső vonását kellett a köl

tőnek felvenni; azonban a dráma belső fejlődése, az oksági viszony megalapítása, valamint főleg a jellemelek megalkotása határozottan modern, sőt több tekintetben keresztény. Nem a nemzetiség szűk korlátai közt mozgó görögök és barbarok azok, kik a drámában élénk lépnek, hanem a tiszta emberiesség magas fokán álló hellének és skythák; „Sie (Iphigenie) ist aber so erstaunlich modern und ungriechisch, dass mann nicht begreift, wie es möglich war sie jemals einem griechischen Stücke zu vergleichen,“ ezt írja Schiller Körnerhez a már idézett levélben (1802. jan. 21.), és ez a megjegyzés lényegében igaz; de teljesebb és találóbb Vilmar ítélete, ki (Gesch. der deutschen National-Literatur, 471. lap.) ezeket mondja: „In der Iphigenie offenbart sich am augenscheinlichsten die Lösung des grossen Problems unserer neueren Dichterzeit: den Geist des Altertums mit deutschem Leibe zu umkleiden, so dass der Geist den Leib als seinen Leib, der Leib den Geist als seinen Geist anerkennen muss.“ Goethe helyeselte Shakespeareben, hogy „angolokká tette a rómaiakat, még pedig joggal; különben nem értette volna meg őt nemzete;“ ugyanezt az eljárást követte ő is az Iphigeniában. Éppen abban ragyogtatja művészetét teljes fényében, hogy a mythosnak, mely az ókori hellénre nézve kiváló érdekű és fontosságú volt, a modern ember szemében is érdekelt és igazságot tudott kölcsönözni, midőn elhagyva belőle mindazt, a mi csupán csak nemzetiségi vagy helyi színezetű, annak tisztán emberi örökérvényű vonásait kelti új életre s mutatja be az eszmék fenségének megfelelő szép alakban. Azok a tulajdonságok, melyek a görög szellem remek alkotásainak örök életet szereztek, Goethe Iphigeniájának is biztosítják a halhatatlanságot.

Maywald.

II.

A TANÁRI KAR.

A) Rendes tanárok.

Szám	A tanár neve	Tantárgyak, melyeket előadott,	Tanodai osztályok, melyekben tanított	Heten- kinti tanórá- nak sz.	Észrevételek
1.	Bartos József,	Történelem, Földrajz,	VI. VII. VIII. I. A. II. A. és B.	20	Gymn. jegyző.
2.	Berkes Imre,	Mennyiségtan,	II. A. és B. III. IV. VI.	17	
3.	Drajkó Béla,	Latin nyelv, Görög nyelv,	VI. VII. VII.	17	VI. osztály főnöke.
4.	Kis Sándor,	Magyar nyelv, Hittan,	I. A. és B. IV. V. III. IV.	22	I. B. osztály főnöke, hitelemző.
5.	Kovács János,	Hittan, Latin nyelv, Magyar nyelv,	I. A. I. B. II. A. II. A. II. A.	18	II. A osztály főnöke, hitelemző.
6.	Maywald József,	Görög nyelv, Német nyelv,	VI VIII. VI. VII VIII.	17	VIII. osztály főnöke, könyvtárn., a gymn. dalárda gondozója.
7.	Merényi Lajos,	Magyar nyelv, Latin nyelv, Német nyelv,	III. III. VIII. III.	17	III. osztály főnöke.
8.	Palm Miklós,	Latin nyelv, Földrajz, Történelem,	I. A. és I. B. III III.	19	I. A. osztály főnöke.
9.	Kappensberger Vilmos	Német nyelv, Természetrész, Számтан,	IV. V. IV. V. VI. I. A. I. B.	20	IV. osztály főnöke, a természetrész gyűj- temény és a vegy- tani szertár őre.
10.	Dr. Schmidt Ágost	Mennyiségtan, Természettan,	V VII. VIII. VII. VIII.	17	A természettani szertár őre
11.	Tóth György,	Latin nyelv, Görög nyelv,	IV. V. V.	17	V. osztály főnöke.
12.	Fölcséry Ferencz,	Hittan, Latin nyelv, Földrajz, Történelem,	II. B. II. B. I. B. IV. IV. V.	20	II. B osztály főnöke.
13.	Trautwein János,	Hittan,	V. VI. VII. VIII.	8	Igazgató, hitszónok
14.	Weiszbarth Károly,	Magyar nyelv, Bölcsészet,	II. B. VI. VII. VIII. VIII.	17	VII. osztály főnöke, a gymn. gyakorló iskola vezetője.
15.	Weixlgärtner Vincze, akad. festő.	Világi Rajzoló mértan Szépirás	I. A és B. II. A és B. III. IV. I A és B. II. A és B.	22	

B) Rendkívüli tanárok.

1. Weinberger Gyula, a műénekc,
2. Rayé Lajos, világi, a francia nyelv,
3. Tóth György, k. r, a gyorítás tanítója.

III.

Tudósítás a tanodáról.

Az 1883—4 iki tanévet megelőzőleg augusztus hó 29., 30., 31. napján tartattak a beiratások a felvételi és javítóvizsgálatok. — Szeptember 1-én volt az ünnepélyes „Veni Sancte“ mely napon, valamint 2. és 3-dikán folytattattak a vizsgálatok; 4-én vették kezdetüket a rendes előadások. A tanév folytán beiratott 641 rendes tanuló, növekedés a mult évhez képest 37.

I. Vallási és fegyelmi ügy.

Az ifjuság a téli időszak kivételével, naponkint sz. misét hallgatott, melyet vasár- s ünnepnap keresztény oktatás előzött meg; ötször végezte ez évben a sz. gyónást és ugyanannyiszor járult az Úr asztalához; a husvéti sz. gyónást a szokásos sz. gyakorlatok előzték meg; jelenvolt az anyaszentegyház által rendelt nyilvános körmeneteken is. — A dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József ap. király és ő felsége a királyné magas névnapjain és a koronázás évfordulóján — mint nemzeti ünnepeken — október 4-én, november 19-én és junius hó 8-án ünnepélyes sz. misék tartattak. Gyászistentisztelet volt I. Ferencz ő cs. és ap. kir. felsége halálának évfordulóján márczius 2-án.

A hittani vizsgálatok méltóságos és főt. Márkus Gyula pápai házi praelatus, apát-kanonok és központi papnöveldei kormányzó ur, mint érseki biztos jelenlétében tartattak meg május hó 15-, junius hó 9., 10. és 11-én. — A más vallású tanulók a hittanban saját lelkészeiktől nyertek oktatást, az előmenetelről pedig bizonyítványt.

Az iskolai törvényeket az év folytán kétszer olvasta fel az igazgató az ifjuságnak.

II. Tanácskozások.

A nevelésben és oktatásban szükségelt egységes eljárás és egyöntetű módszer érdekében megtartattak a nm. vall. és közokt. m. kir. miniszter úr által 1876-iki július hó 22-én kiadott középiskolai rendtartás 26., 36., 37. és 38. pontjai szerint a tanácskozások. Az ellenőrző tanácskozás eredményéről a növendékek és szülők értesítettek.

III. Gyakorló iskola.

A Gyakorló iskolát ezen évben is ugyanazon irányelvek vezérelték működésében, mint az előbbieken. Az iskola tagjai a felső + osztály nő-

vendékeiből 125-en voltak; tisztviselői (jegyző, könyv- és pénztárnok, bíráló tagok) a két felső osztály tagjai közül választottak.

Tartatott 20 rendes ülés. Ezen üléseken felolvasások tartottak a magyar nyelvészet és irodalom, szépirodalom és életrajz, a hazai és egyetemes történelem, a földrajz, természettan és philosophia köréből. A tagok által beadott művek száma 140 (35 prózai dolgozat, 105 vers), ezek közül 12 dicsérettel, 100 egyszerűen fogadtatott el. Szavaltak 62 szer 25 szerzőtől. Pályázatra 17 pályatétel volt kitűzve, melyek közül 11-re a Gyakorló iskola, egyre az elnök, 2-re a VIII. oszt., egyre a VII. oszt., 2-re a VII. oszt. 6 tagja ajánlott föl jutalmat.

Az irodalomtörténeti tételre kitűzött (2 #) jutalmat Malatinszky Kálmán VIII. o. t. nyerte; a románczra kitűzöttet (1 #) Gonda Dezső V. o. t. nyerte, azonfelül Czwach Gyula VII. és Gonda Dezső V. o. t. dicséretet érdemeltek; a latin tételre kitűzött jutalmat (2 #) Malatinszky Kálmán VIII. o. t. nyerte s ugyanő a második tételt dicséretesen dolgozta ki, az erre kitűzött első jutalmat (2 #) azonban Bednarik Jenő VIII. o. t. érdemelte ki, a másodikat (1 #) pedig Schenk Ferencz VII. o. t. — A görög tételre kitűzött első jutalmat (1 #) Ernyei Pál VIII. o. t., a másodikat (10 frt.) Malatinszky Kálmán VIII. o. t. nyerte el; a magyar történelmi tételre kitűzött (3 #) jutalmat Malatinszky Kálmán VIII. o. t. érdemelte meg, a természettani tételre kitűzöttet pedig (3 #) Bednarik Jenő VIII. o. t. — A legjobb szavaló számára kitűzött jutalmat (1 #) Pfann Ferencz VII. o. t. nyerte, dicséretet érdemeltek Kobler Ferencz VIII. és Theiss Ferencz VII. o. tanulók. Az ünnepélyes zárulás májushó 22-én tartatott az igazgató és a tanári kar jelenlétében.

IV. G y m n a s i u m i é n e k i s k o l a.

Az énekiskolának a lefolyt tanévben 53 kezdő, 47 haladó összesen 100 tagja volt. A kezdőket úgy mint a haladókat az idén Weinberger Gyula tanította, míg az énekiskola gondozásával Maywald József, kegyesrendi tanár foglalkozott. Miként a megelőző években úgy most is főleg a szabatos egyházi énekekre fordítottatott kiváló gond. Az előadott nagyobb szerzemények körül megemlíthetők Maresch, Seyler és Langer miséi, melyeket az énekkar nemcsak a gymnasium kápolnájában, hanem a főváros egyéb templomaiban is előadott. Az isteni szolgálaton kívül az énekkar több gymnasiumai ünnepélyen is működött; nevezetesen november 29. nsgos és ftdő Kalmár Endre kir. Tanácsos s tartományi rendfőnök úrnak, május 15. pedig Trautwein nep. János, főgymn. igazgató névünnepeinek előestéjén; továbbá a gymn. Gyakorló iskola zárünnepején; f. é. márcz. 25. pedig több műkedvelő szives közreműködésével jótékony célú hangversenyt rendezett, mely a gymn. segélyző egylet alaptökéjének gyarapítására 136 frt 8 krt jövedelmezett.

V. Természettudományi tanszerek.

I. A physikai szertár számára szereztetett.

1. Egy kis kézi dynamo-gép ; 2. egy lábbal hajtható nagyobb dynamo-gép, néhány mellék készülékkel ; 3. egy összetett nagyító ; 4. készülék a szögtükör elméletéhez ; 5. Elektromos izzólámpa.

II. A természetrajzi gyűjtemény ajándék és vétel útján szaporodott.

A) Ajándék. 1. Egy gyönyörű, Quarczon felnőtt Sphalerit és Galenit krystálycsoportozat — szép állványon. — T. Kőszeghy Károly urtól. 2. Egy nagyszerű (rostos szövetű veséded csepköves halmaz — Glaskopf) Hämatit — csinos üvegszekrényben. — T. Pauer Loe úrtól. 3. Gossypium herbaceum termés tokja. — Nussy Emilia úrnőtől. 3. Egy db. húgykő (ökörből). — Ft. Petlanovics Alajos úrtól. 5. Haeckel 12 emberfajtaját ábrázoló igen sikerült fejrajok. — Tscheuke Károly, VI. oszt. tanulótól. 6. 8 db. tengelykereszt a krystálytanhoz. — Lukács Pál, IV. oszt. tanulótól.

B) Vétel. 1. 40 db görcsövi kőzetcsiszolat 2. két üvegszekrény — vegyszerekre. — Ide számítandó a természet- és vegytani s a természetrajzi szertárakban kísérletek alkalmával elhasznált anyagok pótlása és elromlott eszközök javítása

VI. Tanári könyvtár.

I Ajándékok. 1) A Franklin társulat következő kiadványait küldte meg : Hoffmann, Német nyelvtan I II. — U. a. Német tan- és olvasókönyv III. — Róth, Ásvány kőzet- és földtan. — Mangold. A magyarok története. — U. a. Világtörténelem II. — Ribáry, Magyarország története I. II. — Scholtz, Földrajz II. III. — Hindtner, Görög nyelvtan. — U. a. Gyakorlókönyv. — Szvorényi, Olvasmányok I. III. — Harrach, Német olvasókönyv III. — 2) Az Eggenberger-féle könyvkereskedés ajándékai: Polgár, Görög nyelvkönyv. — Petz, Görög mondatlan. — Szamosi, Szemelvények Platon műveiből. — Névy, Olvasmányok a retorikához. — Sebesztha, A magyar nemzet története. — Horváth, A magyarok története. — 3) Egyesek ajándékai: Szabó, Ciceronis oratt. philippicae. (Hennicke.) — Ivánkovits, Szerartások. (Várnai.) — Emeríczy, Német olvasókönyv. (Schmidt.) — Szemák, Magyar nyelvtan. (Lauffer.) — Szinnyi, Magyar nyelvtan. (Knoll.) — Kövi. Számtani példatár. (Szerző.) — Thewrewk A., Simonyi nyelvtana. — U. a. Magyar nyelvészeti adalékok. (Szerző.) — Pachinger, Distoma cygnoides bonczana (Szerző.) — Seda, A kereszt diadala. (Szerző.) — Degré, Visszaemlékezéseim I. II. (Szerző.) — Czirbusz, Die südungarischen Bulgaren. (Szerző.) — A meteorologiai közp. intézet évkönyvei X. XI. — Kőrösi, Budapest főváros III. (Statisztikai hivatal.) — Szamosi, Latin nyelv. I. (Zilahy). — Tankó, Magyarország története. — Koltay, Stilisztika I. (Lampel.) II. A vétel útján szerzett művek közül nevezetesebbek : Hellwald, Naturgeschichte des Menschen. — Oncken. Allgemeine Geschichte.

— Vogel, Naturbilder. — Daniel, Handbuch der Geographie I. II. — Brassai, Algebrai gyakorlatok I. — Schellen, Spectralanalyse I. II. és Atlas. — Jung, Leben und Sitten der Römer. — Sittl, Geschichte der griech. Litteratur I. — Schubert, Aufgaben. I. II. — Heller, Geschichte der Physik. — Martus-Császár, Matematikai feladatok. — Rheinhard, Album des classischen Altertums. — Meyer, Vergleichende Grammatik der griech. u. lat. Sprache I. 2. — Buchholz, Homerische Realien I. II. — Roscher, Lexicon der Mythologie — Baumeister, Denkmäler des class. Altertums. — Nyelvtudományi Közlemények. — A Szt. István-Társulat kiadványai. — 5 db. különféle fali mappa.

Tudományos szakközlönyök és folyóiratok: Budapesti szemle. — Koszorú. — Figyelő. — Tanáregyleti közlöny. — Philologiai közlöny. — Nyelvőr. — Könyvszemle. — Természettudományi közlöny. — Századok. — Történelmi tár. — Magyar tanügy. — Zeitschrift für die österr. Gymnasien. — Zeitschrift für Mathematik u. Physik. — Philologische Wochen-schrift. — Dittes Paedagogium. — Petermann Mitteilungen.

VII. J ó t é k o n y s á g.

1) Flór Gyula emlékdíja,“ melyet néhai Flór Ferencz orvos-tudor és neje nagyságos Flór Leonóra asszony az 1852-iki decz. hó 24-én elhunyt gyermekök emlékezetére évenként egy hatodik osztálybeli jó erkölcsű, de szegény tanulónak a tanári kar előterjesztése folytán alapítottak, jelen tanévben Ruzicska Ede tanulónak íteltetett oda, ki 40 frtnyi díjban részesült.

2) „Gróf Königsseg-Aulendorf Móríc z alapítványa,“ melyet méltóságos Königsseg-Aulendorf grófné, született Csáky Gizella grófnő az 1873-iki november hó 5-én elhunyt feledhetetlen gyermekének örök emlékezetére élete fogytaig, halála esetére pedig örökösait kötelezőleg örök időkre, egy szegénysorsú, de szorgalmas s jó magaviseletű tanuló részére tett, jelen tanévben a tanári kar ajánlata folytán Mezey Imre 6. osztálybeli tanulónak adatott, ki 120 forintnyi ösztöndíjban részesült.

3) Az e tanintézetben húsz év óta fennálló „Segélyegylet“ választmánya ezen tanév első felében 360 frttal és 1 db. ♯-nyal a másodikban pedig 490 forinttal segélyezett és pedig

I. félévben :

2 tanuló fejénként . . .	20 forinttal	=	40 frt.
3 „ „ „	15 „	=	45 „
8 „ „ „	12 „	=	96 „
13 „ „ „	10 „	=	130 „
7 „ „ „	7 „	=	49 „
1 „ 1 ♯	1 ♯		
Tehát 34 „ összesen	1 ♯ és	=	360 „

II félévben ;

5 tanulót fejenkint	20 forinttal	= 100 frt.
8 " " 	15 "	= 120 "
10 " " 	12 "	= 120 "
15 " " 	10 "	= 150 "
38 tanulót összesen		490 frt.

Minekét félévben 72 tanulót segélyezett 850 forinttal és 1 † -al.

4) A „Szepesi-féle aranyat,“ mint az 1858-9-iki 8. osztályú tanulók által az érettségi vizsgálat alkalmával a legjobb görög dolgozatot készítő tanuló számára alapított ösztöndíjt — az idén Samassa Adolf nyerte. Ezen ösztöndíj boldogult Szepesi Imréről, a class. tndományok lelkes művelőjéről neveztetett el, ki haláláig ezen ösztöndíjnak egyszersmind kezelője is volt.

5) „Trautwein nepe János-féle alapítvány.“ Az igazgató az 1874-5-iki 8. oszt. tanulók által a nevére 200 frtnyi értékpapirban tett alapítvány kamatját az alapítólevél értelmében ez évben Lövy Vilmos 8 osztálybeli tanulónak adta.

6) „Sz. G. V. 1000 frtos alapítványa“, melyet alapító egy, a magyar Sz. Korona területén született magyar ajkú és magyar nevű, egyszersmind szegénysorsú, de jóviseletű és szorgalmas tanuló részére tett. Ezen alapítvány 54 frtnyi kamatját jelen tanévben a tanári testület közgyűlésileg Gáspár Antal II. A. osztálybeli tanulónak ítélte oda.

Fogadják a nemes adakozók adományaikért, melyekkel az intézet tan- és művelődési eszközeit szaporítani, a szegénysorsú ifjak bajait enyhíteni, a szorgalmasabbakat jutalmazásaikkal kitüntetni kívánták, az igazgatóság-
nak, illetők részéről kifejezett hálás köszönetét.

A nyilvános vizsgálatok befejezése után jun. 29-én ünnepélyes hálaadó isteni tisztelet tartásával a tanév bevégeztetett.

IV.

Az 1883—84-iki tanterv.

VIII. osztály.

- Hittan. A kath. egyház története dr. Wappler Antal könyvének IV. része után. Hetenkint 2 óra. **Trantwein János.**
- Magyar irodalom. A magyar irodalom fejlődésének áttekintése. A régiebb irodalomnak rövid tárgyalása után főleg az újabb irodalom tüzetes ismertetése, a nevezetesebb irodalmi jelenségek méltatása és a főbb irányok megjelölése mellett. Nagyobb irodalmi és történelmi tanulmányok iskolai olvasása. K. k. Beöthy Zolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Het. 3 óra. **Weiszbarth Károly.**
- Német nyelv. Költői olvasmány: Goethe „Iphigenie auf Tauris.“ — Ehhez járultak prózai olvasmány gyanánt szemelvények Lessing „Laokon“ jából. Fordítás, elemzés, szerkezeti és széptani fejtegetések, tárgyi és nyelvtani magyarázatok. — K. k. Goethe: „Iphigenie auf Tauris“. magyarázta Bauer Simon. — Lessings Laokon. (Universal-Bibliothek.) Het. 2 óra. **Maywald József.**
- Latin nyelv. P. Corn. Taciti Ann. I. könyve egészen. — Qu. Horatii Flacii Carm. I. 1, 2, 3, 4, 7, 10, 14, 15, 20, 21, 22, 24, 29, 31. II. 3, 10, 14, 18, 19. III. 1, 2, 3, 30. IV. 3, 7. Epod. 2, 7. Sat. I. 1, 3, 6. Epist. I. 2, 4, 10. — K. k. P. Corn. Tac. Ann. Petrovich. Horatii Carmina ed. Mueller (Teubner) Het. 5 óra. **Merényi Lajos.**
- Görögnyelv. Homeros Iliasából a XVIII. XXII. és XXIV. énekek egészen, a többiekből szemelvények. — Plato Kritonja egészen és az Apologiának 2. és 3. része. — Mondattani ismétlések; az infinitivus, participium és attractio. — K. k. Homeri Iliadis epitome II. ed. Scheindler. — Platonis opera I. ed. Hermann. — Curtius görög mondattana. Het. 4 óra. **Maywald József.**
- Történelem. Magyarország oknyomozó története 1848-ig. K. k. Horváth Mihály: Magyarország története. Het. 3 óra. **Bartos József.**
- Természettan. Hőtan. Magnesség. Elektromosság. Kosmographia elemei. K. k. Fehér J.: Kísérleti természettan. Hetenkint 4 óra. **Dr. Schmidt Ágoston.**
- Mennyiségtan. Az összes algebrai és geometriai tananyag ismétlése és a kapcsolástan. K. k. Dr. Lutter N.: Elemi Mennyiségtan. Het. 2 óra. **Dr. Schmidt Ágoston.**

Bölcsészeti előtan. A psychologia és logika elemei A lelki élet önállósága. A lelki jelenségek főbb csoportjai. Az értelmi fejlődés. A logikai formák. A tudományok felosztása és a főbb módszerek. K. k. Beck-Greguss: A tapasztalati lélektan és tiszta logika vázlata. Het. 3 óra. **Weiszbarth Károly.**

VII. osztály.

Hittan. Ker. kath. erkölces tan dr. Wappler A. könyvének III. része után Het. 2 óra. **Trautwein János.**

Magyar nyelv. Poetika, a költői műfajok elmélete, tekintettel történeti fejlődésükre, főleg a mintácul szolgálta remekművek taglaló ismertetése. Költői magánolvasmány mellett megfelelő aesthetikai és poetikai értekezéseknek iskolai olvasása. K. k. Névy László: Poetika. A költői műfajok elmélete. Olvasmányok a poetikához. Hetenkint 3 óra.

Weiszbarth Károly.

Német nyelv. Goethe „Hermann und Dorothea.“ Fordítás, elemzés, szerkezeti és széptani fejtegetések, tárgyi magyarázatok, idiotismusok, synonymák, nyelv- és mondattani ismétlések. — K. k. Goethe: „Hermann und Dorothea“ magyarázta Weber Rudolf. — Het. 3 óra.

Maywald József.

Latin nyelv. Cicero beszédeiből pro S.-Roscio Amerino, in Catilinam I. et III. egészen, pro L. Murena részben, — leveleiből néhány; Vergilius Aeneiséből a VI. ének fordítottat s elemeztetett. A szerzők életrajza, irányaik sajátosságai. Elemzés közben alak-, mondat- és vers-tani ismétlések. — K. k. Klotz (Teubner): Cicero válogatott beszédei, Köpesdi: Cicero válogatott levelei, Ribbeck: (Teubner) Vergilius Aeneise, Vagács: irályképző gyakorlatai. — Hetenkint 6 óra.

Drajkó Béla.

Görög nyelv. Homeros Iliasából az I. II. és III. ének; Herodotosból Kroisos bukása, Dareios megválasztása, a thermopylaei ütközet. A mondattanból a névelők s esetek használata után: a praepositíók, a névmások, az idők használata, a módok használata az egyszerű és az összetett mondatokban. Elemzés közben alaktani ismétlések. K. k. Hochegger: Homeri Iliadis epitome, Dávid: Szemelvények Herodotosból, Curtius (Dávid) mondattana. Het. 5 óra.

Drajkó Béla.

Történelem. Egyetemes politikai földrajz világtörténelmi áttekintésekkel, kiváló súlyt fektetve századunk nevezetesebb történelmi eseményeire. K. k. Scholtz Albert: Politikai földrajz. Hetenkint 2 óra.

Bartos József.

Természettan. Bevezető természettani alapfogalmak, Mechanika. Hangtan és Fénytan. K. k. Fehér J.: Kísérleti természettan. Het. 4 óra.

Dr. Schmidt Ágoston.

Mennyiségtan. A másodfoku egyenletek teljes elmélete. A geometriai haladványok és azok alkalmazása. Algebrai kifejezések grafikai ábrá-

zolása. Gömbölyű testek. K. k. Dr. Lutter N.: A. Mennyiségtan elemei. Het. 3 óra.

Dr. Schmidt Agoston.

VI. osztály.

Hittan. Ker. kath. hittan dr. Wappler A. könyvének II. része után. Het. 2 óra.

Trautwein János.

Magyar nyelv. a) Költői olvasmány: Schaksperetől Coriolanus. A talmi magyarázat mellett a drámai szerkezet megértetése. b) Rhetorika, a prózai műfajok elmélete, tekintettel történeti fejlődésökre, főleg a görög, latin és magyar irodalomban. Megfelelő szónoki művek és retorikai értekezések olvasása, főtekintettel az olvasókönyvben foglaltakra. K. k. Névy László: Rhetorika. A prózai műfajok elmélete. Coriolanus. Bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Névy László. Olvasmányok a retorikához. Szerkesztette Névy László. Het. 3 óra.

Weiszbarth Károly.

Német nyelv. Bürger, Goethe és Schiller jelesebb balladáinak fordítása s elemzése a ballada történetének áttekintésével. Kötetlen beszédű olvasmányok a kézi könyv szerint. Nyelv- és mondattani ismételések. K. k. Hoffmann: Német tan- és olvasókönyv III. k. Het. 3 óra.

Maywald József.

Latin nyelv. C. Sallusti Crispi l. de bello Jugurthino: 1—31. és 84—114. c., Cicero de imp. Cn. Pomp. beszédének egy része, Vergilius Aeneisének II. éneke egészen, a harmadikból egy rész fordítottatott s elemeztetett. A szerzők életrajza, irányaik sajátosságai. Alkalmilag rövid, alak- és mondattani ismételések. — K. k. Bartal Sallustiusa, Ribbeck (Teubner) Aeneise, Klotz (Teubner) Cic. válogatott beszédei, I. r. Vagács irányképző gyakorlatai. Het. 6 óra.

Drajkó Béla.

Görög nyelv. Az alaktan befejezése; mondattani előjegyzetek; szám és nem; névelő; esettan; praepositíók. Az olvasókönyvben foglalt fordítási gyakorlatokon és meséken kívül szemelvények Xenophon Cyropaediájából, az Anabasisból és Memorabiliákból. — K. k. Curtius görög nyelvtana és mondattana. — Schenkl görög olvasókönyve. — Schenkl-Horváth, Chrestomathia Xenophonból. — Het. 5 óra.

Maywald József.

Történelem. Világtörténelmi Ujkor a francia forradalom végéig. K. k. Somhegyi F.: Egyetemes világtörténet. III. Hetenkint 3 óra.

Bartos József

Természetrész. Álatlan. Az állati test és élet; az állatok szervei és működéseik. A hét állatkör jellemzése és részletes leírása. Az állatok földrajzi elterjedése. K. k. Kriesch J.: „A természetrész vezérfonala. I. R. Het. 3 óra.

Rappensberger Vilmos.

Mennyiségtan. A tagadó és a tört kivetőű hatványok. Képzetes számok. Számrendszerek. Logarithmusok; a Briggféle logarithmusok kiszámítása és számolás logarithmusokkal. Az ismeretlenek kiszámítása

egy ismeretlennel bíró másodfokú egyenletekben. — Körmérés. Goniometria és trigonometria. K. k. Dr. Lutter N.: Betűszámtan III. füz. Mértan II. füz. Sorszámok. Het. 3 óra. **Berkes Imre.**

V. osztály.

Hittan. A kath. egély igazságainak bebizonyítása dr. Wappler A. könyvének I. része nyomán. Het. 2 óra. **Trautwein János.**

Magyar nyelv. Az írásművek szerkesztésének általános szabályai megfelelő olvasmányok: leíró, elbeszélő, magyarázó és értekező művek alapján. — Balladák, románczok és lyrai költemények olvasása; tartalmuk, szerkezetök, versalakjuk magyarázata. — K. k. Névy: Stiliztika. II. r. és olvasmányok az írásművek elméletéhez. Greguss: Aranyballadái. — Het. 3 óra. **Kis Sándor.**

Német nyelv. Olvasmányok alapján nyelv- és mondattani ismételés. A „Cid“ mondának alapja és kifejlődése. Ismertetett Herder „Cid“-je s olvastattak a következő románczok: 1–5, 8, 16, 24, 26, 31, 30–39, 46, 48, 49, 53, 56, 64, 63, 68 és 70. Prózai olvasmányul szolgáltak történeti tartalmu szemelvények. A havonkinti írásbeli dolgozatok anyaga az olvasottak köréből vétetett. K. k. Hoffmann Mór. „Német tan- és olvasókönyv.“ — Hetenkint 3 óra. **Rappensberger Vilmos.**

Latin nyelv. Prózai olvasmányúl T. Livii ab urbe condita I. XXI. teljesen, e mellett a mondattani szabályok gyakorlati ismételése. — Költői olvasmányok; Cn. Naevius és Qu. Ennius sirfelirata. C. Valerius Catullustól: Testvérének sirjánál és a hajó dicsérete. P. Vergilius Marotól: a IX. Ecloga. Qu. Horatius Flaccustól: Bucsó Vergiliustól. Mulandóság. A rómaiakhoz. M. Valerius Martialistól: A Colosseum beszentelésére. Arria és Paetus. — Ezek mellett ismételése a verstanak, a versfajoknak, a nevezetesebb tropusok- és figuráknak. — K. k. Bartal-Malmosi: T. Livii ab Urbe Condita lib. XXI. et XXII. — Pirschala Latin anthológiája. — Szepesi — Budavári: Latin mondattan II. r. — Vagács: Irályképző gyakorlatok. Het. 6 óra. **Tóth György.**

Görög nyelv. Hangtan. A fő és melléknevek ejtegetése. A melléknevek fokozása. Névmasok és számnevek. Határozók. Az ω végű igék. — Fordítások görögből magyarra és magyarból görögre: elemzés és szóemlézés. — K. k. Curtius — Kiss: Görög nyelvtan. — Schenkl — Kiss: Görög olvasókönyv. Het. 5 óra. **Tóth György.**

Történelem. Ó-kor Augusztustól a római császárság végeig, és a Középkor hozzá való földrajzzal. K. k. Somhegyi F.: Egyetemes világtörténet I., II. — Het. 3 óra.

Természetrájk. Növénytan. A görcső ismertetése és a görcsövi vizsgálat módja. A növények sejt-, szövet-, kifejlődés- és élettana; a virágos és virágtalan növények rendszeres és leíró ismertetése A növénytan történelme és a növényrendszerek. A növények földrajza. K. k. Kriesch-Simkovics: „A természetrájk vezérfonala.“ II. R. 1884. — Hetenkint 2 óra **Rappensberger Vilmos.**

Mennyiségtan. Kéttaguak magasabb positio egész hatványai. (Pascal-féle háromszög.) Számítási haladvány. Négyzetgyök/és az ismeretlen kiszámítása másodfoku egyenletekben. Köbgyök. Számolás gyökjelekkel. — Első foku egyenletek két és három ismeretlennel. — A planimetria főtételei. K. k. Lutter N.: Mennyiségtan elemei. Het. 4 óra.

IV. osztály.

Hittan. Bibliai történet. Új-szövetség. K. k. Roder Fl.: Bibliai történet. — Het. 2 óra.

Kis Sándor,

Magyar nyelv. A stílus általános törvényei. Az egyszerű és szép stílus tényezői. Megfelelő olvasmányok taglalása A hangsúlyos és időmértekes verselés. — Arany „Toldi“-ja tárgyi, tartalmi és nyelvi magyarázatokkal. — K. k. Névy: Stiliztika. I. s — Lehr: Arany „Toldi“-ja. — Het. 3 óra.

Kis Sándor.

Német nyelv. Alaktani ismétlés mellett a szóképzés tana. A mondattanból a vonzatok tana, a praepositiós esetek a tárgyi és határozói viszony megértésére; a mellék mondatok nemei s rövidítése; a körmondat fogalma. Olvasmányul szolgált „Der Argonautenzug“ és „Der hörnerne Siegfried“ című olvasmánycsoport. Költői olvasmányok: „Morgenlied“ — Müller; — „Das Riesenspielzeug“ — Chamisso; — „Legende vom Hufeisen“ — Goethe; — „Der Sänger“ — Goethe; — „Der betrogene Teufel“ — Rückert; — „Der Alpenjäger“ — Schiller; — „Der Traum“ — Uhland. — K. k. Hoffmann Mór.: „Német nyelvtan és olvasókönyv.“ — Het. 3 óra.

Rappensberger Vilmos.

Latin nyelv. Az igeidők és módok használata. A consecutio temporum. A főnévi és melléknévi mondatok, ezekben az igemódok használata. Határozói és kérdő mondatok. Az oratio recta és obliqua; az oratio obliquába jutott mellékmondatok; consecutio temporum az oratio obliquában. — A szótagok időmértéke. Verslábak. A dactylusi versek. — A római naptár. — Összefüggő történeti olvasmányok Liviusból: A római köztársaság kezdete. Tarquinius Porsennát ingerli háborúra Róma ellen. Horatius Cocles. Mucius Scaevola. C. Marcius Coriolanus. L. Quinctius Cincinnatus. — Költői olvasmányok Ovidiusból: Gabii capti és Palladium. — K. k. Szepesi — Budavári: Latin mondattan II. r. — Bartal- Malmosi: Latin olvasókönyv Liviusból és Ovidiusból. Het. 6 óra.

Tóth György.

Történelem. Ó-kor, Augustus egyeduralmáig, megfelelő földrajzzal. K. k. Somhegyi Ferencz: Egyetemes világtörténet I. Het. 3 óra.

Tölcsey Ferencz.

Földrajz. A magyar birodalom és Ausztria politikai leírása. Földkép-vázlatok. K. k. Dr. Cherven Flóris: Az osztrák-magyar monarchia földirata. Het. 1 óra.

Tölcsey Ferencz.

Természetrész. Ásványtan. A szükséges chemiai előismeretek: a levegő és víz fizikai és chemiai tulajdonságai; a vegyület, keverék, súly-

viszonyok és vegytani képletek fogalmai ; a fontosabb fémek és nem fémek elemek ; savak, aljak és sók , az égés, erjedés és lepárlás mi-volta ; szappan-, üveg- és porcellángyártás. Az ásványok physikai tulajdonságai s a részletes ásványtanból : a termés elemek, sulfidok, oxydok, haloid- és oxysók, hydrocarbon vegyületek. — Közettan. Egyszerű s néhány általánosan ismert összetett kőzet ismertetése. — Földtan. Földünk képződése és időszakai. K. k. Roth S.: Ásvány- kőzet- és földtan." Het. 3 óra.

Rappensberger Vilmos.

Mennyiségtan. Bevezetés a betűszámtanba. Összeadás és kivonás egész számokkal. Sokszorozás egész számokkal, kiterjeszkedve a két taguak négyzetének és köbének képzésére. Osztás egész számokkal, kiterjesz- kedve a mértani haladványok képletére. A tört fogalma. A törtek átalakítása. Algebrai műveletek törtszámokkal. Elsőfokú egyenletek egy ismeretlennel. Az arányok és aránylatok tana. K. k. Dr. Lutter N. : Betűszám- tan. I. füz. Het. 3 óra.

Berkes Imre.

Rajzoló mértan. Távlattan. Tömörmértani alakok rajzolása, szemlélet szerint, sodrony- és bádogninták után. Fény- és árnytan. Diszítmé- nyek, növény-, állat- és az emberi fej- alak rajzolása fali táblák és fős- minták után. K. k. Mayerhoffer L. és Wagner A. : Rajzoló geometria. Hetenkint 3 óra.

Weixlgärtner Vincze.

III. osztály.

Hittan. Bibliai történet. Ó-szövetség. — K. k. Roder Florent : Bibliai történetek. I. R. Het. 2 óra.

Kis Sándor.

Magyar nyelv. A rendszeres nyelvtan. Előadó és elemző gyakorlásra prózai költői olvasmányok. K. k. Simonyi Zs.: Rendszeres magyar nyelvtan. Tomor-Várad: Magyar olvasókönyv III. Het. 3 óra.

Merényi Lajos.

Német nyelv. „Geschichten vom „Herakles“ című olvasmánycsoport fordítása s néhány költemény. Ezek alapján a nyelv- és mondattan gyakorlatilag s végül rendszeresen. Írás, olvasás, praeparatiók, iskolai s házi dolgozatok. K. k. Hoffmann Mór : Német nyelvtan és olvasó- könyv I. rész. Het. 3 óra.

Merényi Lajos.

Latin nyelv. Az infinitivusi és participalis mondat-szerkezet gyakor- lati ismertetése történeti olvasmány alapján. A szóképzéstan kiegészí- tése. Az egyszerű mondat rendszeres tárgyalása. Szótanulás az olvas- mánynyal kapcsolatban. Gyakorlati mondatok fordítása és olvasmá- nyok. — K. k. Szepesi-Budavári : Latin mondattan I. r. — Vass : Corn. Nep. — Het. 6 óra.

Merényi Lajos.

Történelem. Magyarország története. K. k. Mangold Lajos : Magyarok története. Het. 4 óra.

Palm Miklós.

Földrajz. a) Leiró földrajz, Afrika, Amerika és Polynesia általános és részletes leírása. K. k. Brózik-Paszlavszky : Földrajz III. r. Het. 1 óra.

b) Természettan földrajz. Általános természeti tünemények ; a természettani földrajz elemei. K. k. Heller Ágost : Physikai földrajz. Het. 2 óra.

Palm Miklós.

Számítan. Kamatszámolás. Határidőszámolás Értékpapírok. Váltók. Le-
rovatszámolás. Arányos osztás. Elegyítési föladatok. K. k. dr. Lutter
N. : Közönséges Számítan III. füz. Het. 3 óra.

Berkes Imre.

Rajzoló mértan. Tömörmértani alakok rajzolása védkézzel, a derék-
szögű vetület szerint. — Távlattan. Síkmértani alakok rajzolása, szem-
lélet után, sodronyminták szerint. — Diszitmények, növény- és állat
alakok rajzolása ; lapos és főszminták szerint. — K. k. Landau-Wohl-
rab : Rajzoló geometria. Het. 3 óra.

Weixlgärtner Vincze

II. A. és B. osztály.

Hittan. A kath. egyház szertartásai. Az egyházi személyek, helyek, tár-
gyak, cselekmények és az egyházi idő. K. k. Némethy L. : A kath. egy-
ház szertartásai. Het. 2 óra.

Kovács János. Tölcséry Ferencz.

Magyar nyelv. A határozók részletes tana. Különösen : állapot-. eredet
és véghatározók. Az összetett mondatok ; a mellérendelt és aláren-
delt mondatok viszonyai. A nagyobb összetett mondatok elrendezése.
Gyakorlatilag : szóképzés, szócsoportok. K. k. Simonyi : Magyar nyelv-
tana II. rész és Tomor-Váradi : Magyar olvasókönyv a középiskolák
II. osztálya számára. Het. 5 óra.

Kovács János. Weiszbarth Károly.

Latin nyelv. A cselekvő, szenvedő, álszenvedő s körülírt igeahlítás.
Az igék multjai és hanyattszavai. A rendhagyó, hiányos és személy-
telen igék. A szóalkotás. A mondatszerkesztés és szókötés főbb szabá-
lyai. Olvasmányok K. k. Szepesi-Budaváry : Latin alaktan II. r. Het.
7 óra.

Kovács János. Tölcséry Ferencz.

Földrajz. Európa (Magyarország és a Földközi tenger mellékének kivé-
telével), Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália hegy és vízrajza, a
természet- és néprajzzal kapcsolatban. Térképábrázlatok. K. k. Brózik-
Paszlavszy : Földrajz, II. III.

Bartos József.

Számítan. Számolási rövidítések ; számtani műveletek korlátolt pontos-
sággal. Az arányosság fogalmának fejtegetése. Egyszerű hármassza-
bály. Olasz praktika. Az összetett hármasszabály. Geometriai arányok
és aránylatok elemei. Lánccszabály. Száztóli számolás. A hazai és az
idegen pénzek ismertetése. Az agio. A régi görög és római pénzek és
mértékek ismertetése. Kamatszámolás. K. k. dr. Lutter N. : Közönsé-
ges számítan II. r. Het. 4 óra.

Berkes Imre.

Rajzoló mértan. Tömörmértani alakok rajzolása szabad kézzel. — Sík-
mértani feladatok megfejtése párhuzamosan a síkmértan előadásával.
Egyszerű diszitmények és növények rajzolása. K. k. Mayerhoffer-
Wagner : Rajzoló geometria. Het. 3 óra.

Weixlgärtner Vincze.

I. A. és B. osztály.

Hittan. A hit. A parancsolatok. A malaszt eszközei. Az imádság. K. k. Közép-Katekizmus Hetenkint 2 óra. **Kovács János.**

Magyar nyelv. A nyelvtanból : a hangok ; a mondat és mondatrészek ; a beszédrészek ; a névszók mint mondatrészek ; a szóképzés ; az összetett szók. — Elbeszélő prózai és költői olvasmányok főleg a népmonda és hun-magyar történeti monda köréből, K. k. Símonyi : Kis magyar nyelvtan ; Tomor és Váradi : Magyar olvasókönyv. I. R. — Het. 6 óra. **Kis Sándor.**

Latin nyelv. Az alaktanból az öt névragozás, a főnevek nemei, mellékevek, azok fokragozása. Névmasok, számnevek előszócskák, igehajlítás. Szók emlézése, írásbeli gyakorlatok. K. k. Szepesi-Budavári : Latin nyelvtan I. R. Het. 6 óra. **Palm Miklós.**

Földrajz. Magyarország és a Földközi tenger környéke, a földségek, a talajkülönbség, a növényi és állati élet s a népességi viszonyok feltüntetésével. K. k. Brózik-Paszlavszky, : Földrajz, I. R. Hetenkint 4 óra. **Bartos József. Tölcséry Ferencz.**

Számтан. A tizes számrendszer. A négy számolási művelet egész számokkal, tizedes- és közönséges törtekkel. A tört mint hányados és viszony. A mértékrendszer. Az időszámolás. K. k. dr. Lutter N. : köz. számтан. I. R. Het. 3 óra. **Rappensberger Viimos.**

Rajzoló mértan. A síkmértani idomok rajzolása szabad kézzel s alkalmazása egyszerű diszitmények szerkesztésére, táblai rajzok és fali minták után. K. k. mint a II. osztályban. Hetenkint 4 óra. **Weixlgärtner Vincze.**

V.

Írásbeli feladványok.

1. Magyar nyelvtan.

VIII. osztályban.

A legfenségesebb ajándék, melyet az ember az Istentől vón, hogy igazat szóljon és jót cselekedjék; mert e kettő isteni tulajdonság. Fejtegetés. — A tudomány csak akkor fog boldogítani, ha az ész mellett a szív világát tökéletesíteni fogja, ha az értelmi fejlődés erkölcsi haladással párosul. Fejtegetés. — Mikes Kelemen és „Törökországi levelei.“ Értekezés az iskolai tárgyalás nyomán. Fejtessék ki azon viszony, mely a jellem és cselekvés között van, tekintettel a drámára. Széptani fejtegetés. A 18. század végén keletkezett költői iskolák hatása a magyar költészetre. Értekezés. — Emlékbeszéd Kölcsey Ferencz felett. — Hírt és dicsőséget vadászni hiúság. A való nagyságnak épügy következése a dicsőség, mint a jámbor életnek a becsület; kereset nélkül jön mindegyik. Fejtegetés. — Nincs semmi a világon, a mi magát az emberen annyira megboszulná, mint a rossz nevelés, az erkölcsi biztos alap vagy a hit hiánya. Fejtegetés. — A magasztos és fenséges jellem az ember erkölcsi értékét a lehető legmagasabb fokon, az aljas jellem a lehető legalsóbb fokon tünteti elő. Fejtegetés.

VII. osztályban.

A ki rút önérdékből cselekszik mindent, az a hazáért soha sem fog tenni semmit, vagy ha tesz, ezt is haszon reményében teszi. Fejtegetés. — Ha valaki sárral dob, nem viszonzom, mert le kellene hajolnom s bemocskoinom magamat, ha ugyanazon fegyverhez nyulnék. Fejtegetés. — Tompa Mihály „Szegény és gazdag“ cz. regéjének méltatása. Szépt. fejtegetés. — A nemesszívű és adakozó embernek keze égből hulló harmat, mely füt, fát, mezőt, kertet vigasztal és gazdagít. Fejtegetés. — A rege és monda közötti különbség feltüntetése egy rege s egy monda összehasonlítása által. Szépt. fejtegetés. — Melyek Vörösmarty „Zalán futása“-nak kiváló tulajdonai? Szépt. fejtegetés az iskolai tárgyalás nyomán. — A vallásos ember jellemes és a jellemes ember vallásos. Fejtegetés. — Kivántatik, egynehány epigramma szabad tárggyal. — Melyek a drámai hős kellőkei? Szépt. fejtegetés. A kereszténység az erkölcsök szelidítője. Fejtegetés. — A tudomány és az anyagi haszon valamikor messze álltak egymástól; most minden találmányt, mint árnyék kísér az anyagi haszon. Fejtegetés

VI. osztályban.

Tenerődre támaszkodjál, a szerencsétől, ha valamit nyújt, fogadd el, de ne várj semmit. Fejtegetés. — A költői igazságszolgáltatás megvan e

Shakspere Coriolanusában s miben nyilvánul? Szépt. fejtegetés. — Hol sokat beszélnek a hazafiságról, keveset tesznek érte. Mije nincs az embernek, örömet emlegeti. Fejtegetés. — Mily feltételek mellett lesz a történelem az élet mestere? Értekezés. — Példák készítendőek a belső érvek forrásai közül az értelmezés-, ok- és okozat-, hasonló és hasonlatlan-, nem és faj s egyező és nem egyezőre. — Minden gunyhó, melyben a remény él, palota. Fejtegetés. — Emlékbeszéd Szalay László felett Eötvös József nyomán. — A háladatlan ember hasonló az egyiptomi fövényes pusztákhoz, melyek mohón elnyelik az esővizet és semmit sem teremnek. Fejtegetés. — Épen kitünő embereknek szükséges a vallás leginkább, mert ők érzik igazán emberi elméknek szűk korlátait. Fejtegetés. — Bucsuzás a tanintézettől az év végén. Alkalmi beszéd.

V. osztályban.

A fekete eb. Garai költeményének átírása. — Őszi séta. Elmélkedés. — Arany „Hunyadi-balladakör“ ének történeti háttére. Magyarázat. — Sócrates és elveinek jellemző vonásai. Anyaggyűjtés. — Török Bálint és Fráter György Budavár védelménél. Jellemzés. — Szondi. Elbeszélés. — Tavaszi képek. Leírás. — Chria Vörösmarty e mondatáról: „Nincs veszve bármi sors alatt, ki el nem csüggedett.“ — Levél: a főváros újabb nevezetességeiről. — A kisebb elbeszélő prózai művek összehasonlítása.

2. Német nyelven.

VIII. osztályban.

Die Iphigeniesage und ihre älteren Bearbeitungen. -- Inhalt und Bedeutung der beiden Monologe im I. Aufzuge von Goethes Iphigenie auf Tauris. — Inhalt des I. Aufz. aus dem Drama. — Der Versuch des Pylades den Orest aufzurichten und das Misslingen desselben. — Welchen Teil der Vorgeschichte erfahren wir im II. Aufzuge? — Iphigeniens Dankgebet im 1. Auftritte des III. Aufzuges aesthetisch beleuchtet. — Geschichte Orests bis zu seinem Zusammentreffen mit Iphigenie. — Gang der Handlung im IV. Aufzuge. — Das Parzenlied, sein Inhalt und seine Bedeutung für den IV. Aufzug. — Zweck der beiden ersten Auftritte im V. Aufzuge. -- Die dramatische Handlung. — Iphigeniens Charakteristik.

VII. osztályban.

Quellen der Dichtung Hermann und Dorothea von Goethe. — Welche Eigenschaften zeigt der Wirt im I. Gesange? — Inhalt des II. Gesanges. Wozu benutzt Goethe den Ruhepunkt der Handlung im III. Gesange? — Weshalb lässt Goethe den trauernden Hermann den Birnbaum aufsuchen? — Das Besitztum des Wirtes in Goethes Herm. u. Dor. — Welche Haupttheile enthält der V. Gesang? — Auf welche Weise wird im V. Gesange die Zustimmung des Vaters gewonnen? — Welche Bedeutung hat das Bedenken Hermanns für die Handlung unseres Epos? — Wie gliedert

sichder VI. Gesang? — Die wichtigsten Oertlichkeiten in Herm. u. Dor. — Gedankengang des VII. Gesanges. — Aesthetische Beleuchtung des VIII. Gesanges. — Charakterzüge Hermanns und Dorotheas im VIII. Gesang. — Warum erfüllt der Pfarrer nicht die Bitte Hermanns das Missverständnis aufzuklären? Die Handlung im IX. Gesange.

VI. osztályban.

Gedankengang der Ballade „Lenore“ von Bürger. — Geschichtliches zu Bürgers „Lied von braven Mann“ — Goethes „Johanna Sebus“ verglichen mit Bürgers „Lied vom braven Mann.“ — Inhalt, Quelle und Zweck der Ballade „Der Zauberlehrling“ von Goethe. — Goethes Kindheit und Jugend. (Nach „Wahrheit und Dichtung.“) — Übersetzungs-Aufgabe (Praeposition) — Grundidee des Gedichtes „Der Ring des Polykrates.“ — Gedankengang und Gliederung desselben Gedichtes. — Johan Winkelmann. (Nach Goethe.) — Die Kraniche des Ibykus. (Nach Schiller.) Charakteristik der Personen in Schillers „Burgschaft.“

V. osztályban.

„Das Kind der Sorge“ v. Herder. — Inhaltsangabe. — Herder's „Cid“ 1. Rom. in Prosa. — Inhaltsangabe aus Herder's „Cid“ Rom. 9--16 — Die „Ameise und die Taube“. — Uebersetzung. — Cid zu Zamora als Gesandter König Sancho's. — Beschreibung. — Des Cid dreimalige Verbannung und deren Ursachen. — Schilderung. — „Erdbeben“ nach A. Humboldt. — Auszug. — „Sokrates vor seinem Tode“ — Uebersetzung. — Einfluss des Waldes auf die physikalische Beschaffenheit der Länder. — Inhaltsangabe. — „Vom Alter.“ — Uebersetzung.

3. Érettségi dolgozatok.

1. Magyar dolgozat. Ki volt tűzve három tétel tetszésszerinti választásra: 1) Mennél magasabban állunk, annál inkább érezzük a természet és alkotójának nagyságát és saját nyomoruságunkat. Fejtegetés. 2) Miért nevezik Lajos királyt „nagy“-nak? Történelmi értekezés. 3) Élni, mikor az élet száz gyönyörrel kínál, nem érdem; de élni, még pedig inkább másért, mint magunkért, mikor akadály, akadályt ér pályánkon, ehhez tiszta fej, nemes szív és akaraterő kell. Fejtegetés. Dolgozott 36; jelesre 15, jóra 12, elégségesre 9.

2. Fordítás magyarból németre. Föladatott Vagácsból a 103. és 104. fejezet: Archimedes haláláról. A beadott 36 dolgozat közül jeles 7, jó 14, elégséges 12, elégtelen 3.

3. Fordítás magyarból latinra. Föladatott Vagácsból a 217 olvasmány: Mennyire volt elterjedve a görögnyelv a keresztény hit hirdetésekor. A beadott 36 dolgozat közül jeles 9, jó 10; elégséges 17.

4. Görög dolgozat. Föladatott: Hom. II. XX. 195—235. Dolgozott 33; jelesre 8, jóra 10, elégségesre 15.

5. Mathem. dolgozat. 1) $X^3 - 15X - 126 = 0$ egyenletnek egyik gyöke $a = b$, mi a többi gyöke? 2) Egy háromszög oldalai e föltételeknek felelnek meg: $b : c = 1 : 2$; $a^2 + b^2 = 4$; $a^2 - b^2 = 2$; mekkorák oldalai, szögei és területe? A beadott 36 dolgozat közül jeles 26, jó 4, elégséges 6.

VI.
AZ IFJUSÁG ÉRDEMSOROZATA.

VIII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak									Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Bölcsész. előtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műének	
Almásy Aladár	1	2	2	2	2	1	2	2	2	—	—	—	1
Andreánszky Jenő, ág. v.	1	2	2	3	3	2	3	3	3	—	—	—	2
Bednarik Jenő	1	2	2	2	3	2	3	3	2	—	—	—	1
Berényi Sándor, héb.	1	2	2	3	3	2	3	3	2	—	—	—	2
5. Bobek Károly	1	2	3	3	*	1	2	3	1	—	—	—	1
Deutsch Antal, héb.	2	3	3	2	3	2	2	3	3	—	1	—	2
Erneyei Pál	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1
Friedrich István	1	2	2	2	2	1	1	1	2	—	—	1	1
Gergely József	1	2	3	2	3	2	1	2	2	—	—	—	1
10. Gönczy Gyula, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Hanczkó Károly	3	3	3	3	3	2	2	2	3	—	—	—	1
Hunkár Géza, ö. d.	1	2	3	2	3	1	3	3	2	—	—	1	1
Kabelik József	1	2	2	3	3	1	3	3	3	—	—	—	1
Kerényi Rezső	1	2	2	2	2	1	2	3	2	—	—	—	1
15. Kobler Ferencz	1	1	1	2	1	1	2	2	2	—	—	—	1
Kovalik Bódog	1	2	2	2	2	1	2	2	2	—	—	—	1
König Tivadar, ág. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Leinzinger Ede	1	2	2	2	2	1	3	3	2	—	—	—	1
Lövy Vilmos	1	2	2	1	2	1	1	1	2	—	—	—	1
20. Löwy Dávid, héb.	1	3	3	3	3	2	3	3	3	—	—	—	2
Malatinszky Kálmán	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1	1
Marquis Géza	1	2	2	2	2	1	2	1	1	—	—	1	1
Marton Adolf, héb.	2	1	2	2	2	1	1	2	1	—	—	—	1
Mátray Ödön	1	1	2	1	1	1	1	2	1	—	—	—	2
25. Mosch Ferencz	1	2	2	3	3	2	2	3	2	—	—	—	1
Nunkovits Ferencz	1	2	2	1	2	1	2	3	1	—	—	—	2
B. Podmaniczky Horác, á. v.	1	1	2	2	2	1	1	2	1	—	—	—	1
Samassa Adolf	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Sárkány Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
30. Sgalitzer Árpád, héb.	1	2	2	3	3	1	3	3	2	—	—	—	2
Szaak Lajos	1	2	3	2	2	1	1	2	1	—	—	—	1
Szále János	1	3	3	3	3	2	3	3	3	—	—	—	1
Tomsits Mátyás	2	3	4	4	4	3	3	3	3	—	—	—	1
Vértés Mór, héb.	2	3	3	4	4	3	3	4	3	—	—	—	2

Tanodát változtatott: Gr. Széchenyi Lajos.

Összesen 35.

VII. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műténck	Magaviselet
Barczen Gyula	1	2	2	3	3	1	2	1	—	—	—	1
Czwach Gyula	1	1	2	1	2	1	2	3	—	—	1	1
Degré Miklós	1	2	2	2	3	1	3	3	—	—	—	1
Déry Miklós	1	2	3	2	3	1	2	3	—	—	—	1
5. Deutsch Emil, héb.	2	3	3	2	2	3	3	3	—	1	—	2
Eiszen Gyula	1	1	2	1	1	1	2	2	—	1	—	1
Fogd Gábor	1	2	3	3	3	1	2	3	—	—	—	1
Goreczky Károly	1	2	3	2	2	1	3	3	—	—	—	1
Graefl Andor	1	3	3	2	2	3	3	3	—	—	—	2
10. Györffy Zoltán	2	3	3	2	2	2	3	3	—	—	—	2
Horváth Géza	1	3	2	3	3	2	3	3	—	—	1	1
Janik Béla	2	3	2	2	2	1	3	3	1	—	1	2
Klein Gyula, héb.	1	1	2	1	1	1	2	2	—	—	—	1
Kondor Aladár	1	2	2	2	2	1	2	2	—	—	—	1
15. Krenner Viktor	1	2	2	2	*	1	2	2	—	—	—	1
Küzdy Albert	1	2	2	2	2	1	2	3	—	—	1	1
Lovrich István	1	2	2	2	1	1	2	2	—	1	—	1
Lovrich József	1	2	2	1	1	1	2	1	—	1	—	1
Lórenthey Imre	1	3	3	2	3	1	3	3	—	—	—	2
20. Madarász Sándor	1	2	3	2	3	1	2	2	—	—	—	1
Mérő János	1	2	3	2	*	2	3	3	—	—	—	2
Nagy Aladár	1	2	3	2	2	1	3	3	—	1	—	1
Oswald István	1	1	2	1	2	1	2	3	—	1	—	1
Petrus János	1	2	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
25. Pfann Ferencz	1	2	3	1	2	1	2	2	—	—	—	1
Pfilf István	1	2	2	1	1	1	2	1	—	—	—	1
Pilhoffer Nándor	1	2	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Quasinszky Károly	1	1	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Rottenbiller Fülöp	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
30. Rumbach István	1	3	3	2	2	1	3	3	—	—	—	1
Schenk Ferencz	1	2	2	2	2	1	2	3	—	—	1	1
Schóber László	1	1	2	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Sefcsik Vendel	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Steiner Gyula, héb.	1	2	3	2	2	2	3	3	—	—	—	2
35. Szandház Ferencz	1	2	2	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Gr. Szapáry Tibor	1	2	1	1	2	1	2	3	—	—	—	1
Szegffy Mátyás	2	3	3	3	3	1	3	4	1	—	—	1
Theiss Ferencz	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Ungermann Aladár	1	2	2	1	2	2	2	2	—	—	—	2
40. Vastagh Géza	1	1	2	2	2	1	2	3	—	—	—	1
Voggenhuber Ferencz	1	3	3	3	3	2	3	3	—	—	1	1
Völgyi Péter	1	2	3	2	2	1	2	3	—	—	—	1
Záborszky István	1	2	2	2	2	1	3	3	—	—	1	1

Kimaradt: Hertelendy Kálmán.

Összesen 44.

VI. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettan	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műének
Admeto Géza	1	1	2	2	2	1	1	1	—	—	—	1
Aujeszky Aladár	1	1	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Blumenstein Armin, héb..	1	1	2	1	2	1	2	1	—	—	—	1
Bornemisza Elemér, ág. v.	1	2	2	2	3	1	3	3	—	—	—	1
5. Böschatt Ferencz	1	3	3	3	3	2	3	3	—	—	—	1
Dombay Ede	1	2	3	2	3	1	2	2	—	—	—	1
Fleischer Elemér	2	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	1
Gluzéky Iván	1	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	1
Gönczy Béla	1	1	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
10. Gyertyánffy Jenő	2	2	3	3	3	2	2	1	1	—	—	2
Halmi Nándor	1	2	3	2	3	2	2	2	—	—	—	1
Hegedüs Aladár	2	2	3	2	2	1	1	3	—	—	—	2
Hegedüs Gyula	1	2	3	2	3	2	2	3	—	—	—	1
Hell István	1	1	2	2	2	1	1	2	—	—	1	1
15. Hirkó László	1	1	2	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Hüttl Hümer	1	1	2	2	3	1	1	1	—	—	—	1
Iszer Ernő, ism.	2	2	3	3	4	1	2	3	—	2	—	1
Jankovits Kálmán	3	3	3	3	3	1	2	3	2	2	—	2
Karl Rezső	1	3	3	3	3	1	1	3	—	—	2	1
20. Kállay Bertalan	2	2	3	3	3	1	1	3	—	—	—	1
Knapp Endre	1	2	3	2	3	1	3	3	—	—	—	1
Korchusz Elemér	2	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	1
Koronghy Gyula	2	3	3	3	3	1	1	2	1	—	—	1
Kövér Antal	2	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	1
25. Krajcsovits Sándor	1	2	2	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Lukovits József	2	3	3	3	3	2	3	3	—	—	1	2
Mezey Imre	1	1	2	1	2	1	2	2	1	—	—	2
Mínich Károly	1	1	2	1	2	1	1	1	—	1	—	1
Molnár István	2	2	3	1	3	2	2	3	—	1	—	1
30. Mustos Gyula	2	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	1
Návay Tamás	2	2	3	2	3	1	1	2	—	—	—	1
Nessy Ernő	2	3	3	3	3	3	2	2	—	—	—	2
Pártényi Béla	1	2	3	2	3	2	3	2	—	—	—	1
Ruzitska Ede	1	1	2	1	1	1	1	2	—	—	—	1
35. Sánta Gábor, ö. d.	3	2	3	2	2	1	2	2	—	—	—	1
Schöller Károly	2	2	3	1	2	1	1	3	—	—	—	2

VI. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Bendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műtének	
Siklóssy Gyula	1	2	2	2	2	2	1	2	—	—	—	2
Stesser János	1	3	3	2	3	2	2	3	—	—	1	1
Sümeghy Ferencz	1	3	3	3	3	1	2	3	—	—	—	1
40. Szabó Gyula	1	1	2	1	1	1	1	1	—	1	—	1
Szegheő Károly	1	2	3	2	3	1	1	2	—	1	—	1
Székesy János	1	3	3	2	3	2	2	2	—	—	—	1
Szmrecsányi István	2	2	3	2	3	3	1	3	—	—	—	1
Tánczos Miklós, h. v.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
45. Tscheuke Károly, ág. v.	2	2	2	3	3	2	1	3	—	—	—	1
Urányi Aladár	1	3	3	3	3	3	2	3	—	—	—	2

Magántanulásra tértek : Dudits Andor, Mandis János.

Tanodát változtatott : Pásztlyi Sándor.

Kimaradtak : Mráz Ferencz, Sinkó Róbert.

Összes en 51.

V. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívül tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Látin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyóritás	Műtény	
	Antal Ferencz	2	1	2	2	1	1	1	1	—	1	
Antal Gyula	3	2	3	3	4	3	3	3	—	1	—	2
Berthóty Károly	2	3	3	3	3	2	3	2	—	1	1	2
Blasuty Sándor	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
5. Boschán Soma, héb.	1	4	3	4	4	1	3	3	—	—	—	2
Burger Ernő	2	2	1	2	2	1	1	1	—	—	—	2
Büttner Ferencz	2	3	3	3	3	2	2	3	—	—	—	2
Degré Andor	2	2	3	3	3	2	2	3	—	—	—	1
Dulácska Géza	1	1	2	1	2	1	1	2	—	1	—	2
10. Eiszén Géza	2	3	4	4	4	2	3	3	—	—	—	1
Ernyei Lipót	1	1	2	2	2	1	1	1	—	1	—	1
Fenyvessy József, héb.	1	4	3	3	3	1	2	3	—	—	—	2
Formágyi Dénes	3	3	3	3	4	1	3	3	—	—	—	2
Forster Alfréd	2	3	3	3	3	1	3	3	—	—	—	1
15. Fülöp Ferencz, h. v.	1	1	2	2	2	1	1	2	2	1	—	1
Gaal József	3	2	3	3	2	1	1	3	2	—	—	2
Ghyczy Jenő	1	1	2	3	3	1	1	1	—	—	—	1
Ghyczy Miklós	1	1	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Gonda Dezső, héb.	1	1	1	2	3	1	1	2	—	—	—	2
20. Gorka János	1	3	2	4	4	1	2	3	—	—	—	2
Gyengő Béla, ism.	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	2
Halász Árpád, ism.	2	3	3	3	3	1	2	3	—	—	—	2
Halász Ferencz	1	2	3	2	2	1	2	2	—	—	1	1
Harkányi Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
25. Havas Géza	3	3	2	2	3	3	2	3	2	1	—	2
Hári Pál, héb.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Horthy Béla, h. v.	2	1	2	2	3	1	1	2	1	—	—	1
Horváth Lajos	3	4	3	3	3	3	3	2	1	—	—	3
Horváth Tivadar, ö. d.	2	2	2	2	2	1	1	2	—	1	2	1
30. Juhász Béla, h. v.	1	3	4	3	3	1	3	4	—	—	—	1
Kondor Ferencz	2	1	2	2	2	1	1	2	—	1	2	1
Korányi Frigyes	2	1	2	2	2	1	1	2	—	—	—	1
Landauer Béla, héb.	1	3	2	3	3	1	2	2	—	—	—	2
Lipták Károly	1	2	3	3	3	1	2	2	—	—	—	1
35. Liphay Béla	3	3	3	3	3	1	3	3	—	—	—	1
Lukács István	2	3	3	3	3	1	3	2	—	—	—	2

V. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Görög nyelv	Történelem	Természettud.	Mennyiségtan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műnek	
B. Luzénszky Henrik	3	3	3	3	3	3	3	3	1	2	—	2
Moussong István	1	4	2	3	4	1	2	4	—	—	—	1
Nagy Dezső	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
40. Nagy Elemér, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Gr. Nádasdy Tamás	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Návay Lajos	1	2	1	2	2	1	1	1	—	—	—	1
Palotay János, h. v.	1	1	1	1	3	1	1	2	—	—	—	1
Pichler Győző	3	3	3	3	4	2	3	3	—	—	—	2
45. Plechl Kálmán, ism.	1	1	2	2	2	1	1	3	—	—	—	1
Pollák Emil, héb.	1	3	2	3	2	1	2	2	1	1	—	1
Popper Mihály	2	3	2	3	3	1	1	3	—	—	—	2
Rajháty Ferencz	1	1	2	1	1	1	1	1	—	1	—	1
Rákosy Gyula	2	4	3	3	4	1	3	3	—	—	—	2
50. Ronts László	1	2	3	2	2	1	2	1	—	—	—	1
Ronttenbiller Ödön, ism.	2	2	2	3	3	1	1	3	—	—	—	2
Róth Sándor	2	2	2	3	3	1	1	3	—	—	—	1
Ruszt Oszkár, héb.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Sédy Kálmán, ö. d.	2	2	3	3	3	1	2	3	—	—	2	1
55. Skoff Kornél	2	4	3	3	3	3	3	3	—	—	—	2
Turcsányi Elemér	1	3	4	4	4	1	3	3	—	—	—	3
Várjon Géza, ism.	1	3	3	3	3	1	2	3	—	—	—	2
Végh Gyula	1	1	1	2	2	1	1	3	—	—	—	1
Végh János	1	3	2	3	2	3	2	2	—	—	—	1
60. Vész Gyula	2	3	3	4	4	1	3	3	—	—	—	2
Vidacs Lajos, ö. d.	1	3	3	3	3	1	2	4	—	—	—	1
Zechmeister Hugó	2	2	2	2	2	1	1	2	2	—	—	1
Zuna Gusztáv	2	3	2	3	3	1	2	4	—	—	—	2

Betegek : Eöry Lajos, Gubicza Lajos.

Magántanulásra tértek : Dorner Béla, ism., Feleki László, Gross Sándor, ism., Gyulai Samu.

Kimaradtak : Abaffy Ödön, Ajtai Sándor, Éder Hugó, ism., Floris Vincze, h. v., Klebesberg Géza, Poropatics József, Rákos István, Szekeres Károly, ism., Visontay Kálmán ism.

Összesen 78.

IV. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak										Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Földrajz	Természettan	Számítan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műének		
										—	—	—		
Abelsberg József	I	3	2	3	I	I	2	3	2	—	—	2	I	
Beniczky Zoltán	I	2	2	2	3	I	2	2	2	—	—	—	I	
Biró Ede	I	3	3	3	2	I	2	3	2	—	—	—	I	
Bleyer Zoltán, héb.	I	3	3	3	4	2	2	2	2	—	2	—	3	
5. Botzenhardt Ferencz	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	—	—	I	
Botzenhardt János	I	3	I	2	I	I	I	2	2	2	—	—	I	
Brecht Frigyes	I	3	2	2	I	I	2	2	3	I	2	—	I	
Brenner Ferencz, héb.	I	4	3	4	I	I	3	3	3	—	—	—	I	
Bugát Pál	2	3	3	3	3	3	3	3	3	—	—	—	I	
10. Bukovics Miklós	I	2	2	2	3	2	2	I	I	I	—	—	2	
Csáky Adolf	I	3	2	4	2	I	2	2	2	—	3	—	I	
Csaplovics Pál	I	I	2	3	I	I	I	2	I	I	I	2	I	
Culmann Károly	I	2	2	2	I	I	I	2	2	2	—	—	I	
Czabalay Kálmán	I	2	2	3	2	2	I	2	2	2	—	—	I	
15. Dobrzyniecky Árpád	I	2	2	2	I	I	I	I	I	—	I	2	I	
Drucker Géza, héb.	I	I	I	2	I	I	I	I	2	I	—	—	I	
Duliczky Gyula	I	I	I	I	I	I	I	I	I	—	I	I	I	
Duschel Károly	I	3	4	3	I	2	3	3	3	2	—	2	I	
Emmerling Sándor	I	2	2	3	I	I	2	3	2	—	—	—	I	
20. Engel Sándor, héb.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	—	3	—	2	
Erkel Sándor	2	3	4	4	2	3	3	4	I	—	—	—	2	
Ferencz Imre	I	3	2	3	2	I	2	2	I	—	—	—	2	
Feuer Frigyes, héb.	I	3	2	3	I	I	3	3	3	—	—	—	I	
Fialla Ignác, ö. d.	I	2	2	3	I	I	2	2	I	—	—	—	I	
25. Francisci Árpád	I	3	3	3	I	I	2	4	2	—	—	—	I	
Fried Ferencz, héb.	3	4	3	3	3	2	3	2	2	—	I	—	2	
Friedmann Gyula, héb.	I	3	3	2	I	I	2	2	2	—	I	—	I	
Fritsch Emil	3	4	3	3	4	4	4	3	I	—	—	—	2	
Glósz Aladár	2	2	2	3	3	2	2	3	2	—	3	—	2	
30. Götz Ede	I	2	3	2	I	I	2	I	I	—	—	—	2	
Gradl Adolf	I	2	2	2	2	2	I	I	2	—	—	—	I	
Gyengő Kornél	I	2	3	2	2	I	I	3	3	—	—	—	I	
Hajder Róbert	I	I	I	I	I	I	I	I	2	—	—	I	I	
Hampel Antal, ö. d.	I	I	I	I	I	I	I	2	2	I	—	—	I	
35. Hafnassy Lajos	I	I	2	I	I	I	I	I	I	—	—	—	I	
Hirschler Márton, héb.	I	3	3	3	3	3	3	4	2	—	3	—	2	

IV. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak								Rendkívüli tantárgyak				
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Földrajz	Természettan	Számtan	Raizoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás	Műtűnek	Magaviselet
Horváth Géza	1	3	2	2	1	1	1	1	2	1	—	—	1
Hüttl Dezső	1	1	2	2	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Hüttl Ernő	1	2	1	3	1	1	1	2	1	2	—	—	1
40. Kiticsán Miklós	1	3	2	3	1	1	2	3	2	—	—	—	1
Kollarits Jenő	1	2	2	3	1	1	2	1	2	—	—	—	1
Kovács István, h. v.	1	3	3	3	1	1	3	3	2	2	—	—	2
Krajcsovics János, ág. v.	1	2	1	2	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Krause Otto, ág. v.	1	3	2	4	1	1	2	3	3	—	—	—	1
45. Leinzinger Gyula	3	4	3	4	4	3	3	4	1	—	—	—	2
Lukács Pál	1	3	3	3	2	3	2	3	2	—	—	—	2
Marton Aladár	1	1	2	2	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Metzler Jenő	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Muck Arthúr	1	2	3	3	1	1	2	3	1	—	2	—	2
50. Nádory Béla	1	2	3	3	3	2	2	2	1	1	2	1	1
Németh Gyula	1	3	2	2	3	2	2	3	2	—	—	—	1
Ott János	1	3	2	4	2	1	3	3	2	—	—	—	1
Paldt Jenő	1	2	2	3	2	1	1	3	2	—	—	—	2
Pauer Károly	2	3	3	3	3	2	2	3	2	3	—	1	2
55. Pekáry József	2	4	4	4	3	2	3	3	3	—	—	—	2
Politzer Simon, héb.	2	4	3	3	3	2	3	3	2	—	3	—	3
Pollák Hugó, héb.	2	4	3	4	4	3	3	4	3	1	—	—	1
Pongrácz Vincze	2	3	3	3	2	3	3	3	3	2	—	—	1
Pórszász Károly	1	3	3	2	1	1	3	3	3	1	—	—	1
60. Raichl István	2	3	2	3	1	2	3	3	3	2	—	—	2
Rédly Károly	1	3	2	3	2	1	2	3	2	—	—	—	1
Ronts István	1	3	3	3	3	2	3	3	3	—	—	—	1
Sámson Aladár	1	2	2	2	1	1	1	2	3	—	—	1	1
Sámson Sándor	1	2	2	2	1	1	2	2	2	—	—	—	1
65. Sánta Imre	1	3	3	3	2	2	3	3	2	—	—	2	1
Schwáb Nándor	1	1	2	2	1	2	2	2	1	—	—	1	1
Schwarz Viktor, héb.	3	3	3	3	2	2	2	3	2	—	—	—	3
Spitzer Manfréd, héb.	2	4	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Steuer Géza, héb.	1	1	2	2	1	2	2	1	2	1	1	—	1
70. Szabó Nándor	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Szenásy István	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Szőke Béla	1	3	3	3	3	1	2	3	3	—	—	1	1
Takács Elek	1	2	3	2	2	1	3	3	2	—	—	—	1
Takács Rezső	2	3	4	4	2	2	2	3	2	—	3	—	1
75. Titze Albin, ism.	1	3	3	2	2	2	2	2	3	—	—	—	2
Urbán Vilmos, héb.	1	2	1	1	2	1	1	1	2	1	—	—	1
Urik László	1	3	3	3	1	1	3	3	1	—	2	—	2

IV. osztály.

A tanuló neve	Rendcs tantárgyak								Rendkívül tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Történelem	Földrajz	Természettan	Számítás	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Művészet
Vastagh György	1	3	3	3	3	3	3	3	2	—	3	—	1
Viczián Antal, h. v.	1	3	4	4	3	1	3	3	2	—	—	—	2
80. Vratarich Gyula	2	4	4	3	3	3	3	2	1	—	—	—	2
Waldhauser Géza	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Weiss Mór, héb.	2	3	3	3	4	4	2	3	2	—	—	—	1
Wenhardt János	1	2	2	3	1	1	2	3	2	—	1	—	1
Wirnhardt Géza	1	3	2	3	1	1	2	2	2	—	—	—	1
85. Zitterbarth Ernő	1	3	3	4	1	1	2	3	2	—	—	—	1
Zubriczky József	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1	1

Magántanulásra tért: Klenovits György.

Tanodát változtattak: Kelecsényi Hugó, B. Seherr-Thoss Béla, ág. v.

Kimaradtak: Deák Ödön, Kempeleı Béla, Kosztolányi Géza, Velis József, Venturini Hugo.

Összesen 94.

III. osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Történelem	Számítan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műfűnek
									—	—		—
Anderlik Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Antal Jenő	1	1	2	2	2	2	2	3	—	1	1	1
Balogh Kornél	1	2	2	2	3	3	3	3	2	—	—	2
Baumann Károly	1	1	1	2	1	1	2	2	—	—	—	1
5. Bicskey Andor	1	2	3	3	1	1	3	2	—	—	—	2
Bosnyakovits István	2	3	3	3	3	3	4	2	—	—	—	2
Burg Jenő, ö. d.	1	1	1	2	2	2	2	2	—	1	—	1
Csernák György	1	1	1	2	2	1	1	2	—	1	—	1
Éberling Dezső	1	2	2	2	2	1	2	2	2	—	—	1
10. Éberling Oszkár	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	—	1
Ellenberger Antal	1	3	3	3	3	2	2	2	—	—	—	2
Ellenberger László	1	1	2	2	3	2	2	2	—	—	—	2
Endresz János	2	2	2	3	4	3	4	1	2	—	—	1
Esztergályos Ágost	1	2	2	3	3	1	2	2	—	—	—	1
15. Geidusek József	1	2	2	2	2	2	3	1	1	—	1	1
Gregor Gyula	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Grescovits Kornél, ism.	2	2	1	3	3	3	2	1	1	1	—	1
Halász Elemér, h. v.	1	2	1	2	1	1	3	2	—	—	—	2
Hoffmann Károly	2	3	2	3	3	3	4	2	—	—	—	1
20. Holzwarth Győző	1	2	2	2	2	2	2	2	1	1	—	1
Jakabfy Jenő, héb.	2	2	3	3	3	3	2	3	—	—	—	1
Janicsáry Iván, g. k. v.	1	3	3	4	4	4	4	3	—	—	—	2
Jánik Béla, ism.	1	2	1	2	2	2	2	1	—	—	—	1
Jánik József	1	2	2	2	2	3	3	1	—	—	—	1
25. Jankó Béla	1	2	3	3	3	2	4	3	—	—	—	1
Jankovits Rezső	3	2	2	3	3	3	3	3	—	—	—	1
Jerney Elek	1	1	2	2	2	2	2	2	—	—	—	1
Kauszer Róbert	2	2	3	3	4	3	3	2	—	—	—	2
Kerstinger György	3	3	3	3	3	3	2	1	—	—	1	1
30. Knauz János	2	3	3	3	3	3	4	2	—	—	—	1
Köves Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Krause Jenő, ág. v.	1	2	3	3	2	1	2	1	—	—	—	1
Krywald Sándor	1	1	1	1	1	1	2	1	—	—	—	1
Kurzbacher Jenő	2	1	2	3	2	2	3	2	—	2	—	1
35. Langer Hugó	2	3	3	3	3	3	4	3	—	2	—	1
Lantay Iván	2	3	3	3	3	3	4	2	—	—	—	1

III. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Történelem	Számítan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műnek
Laub Lajos	1	2	1	2	1	1	2	1	—	—	1	1
Lázár József, ö. d.	1	1	1	2	1	1	1	1	—	4	—	2
Lehmann Arthur ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
40. Malatinszky Lajos, ö. d.	1	1	1	1	1	1	1	2	—	—	—	1
Marher Aladár	1	1	2	2	1	1	2	1	—	—	1	1
Maširević Fedor, g. k. v.	1	1	1	1	1	1	2	1	—	1	—	1
Matjeka János	1	1	1	1	2	1	1	2	—	2	—	1
Melyes Géza	2	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	2
45. Molnár László	1	1	2	2	1	1	2	2	—	—	—	1
Müller Mátyás	1	1	1	2	3	1	1	2	—	—	—	1
Nádory István	2	2	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1
Nagy Sándor	2	3	4	4	4	4	4	2	—	—	—	1
Nemes Mór, ö. d.	2	2	3	2	2	2	3	3	—	—	—	2
50. Nemes Sándor	2	1	1	2	1	1	2	1	—	—	1	1
Nicora János	1	2	3	3	1	1	3	2	—	—	—	2
Oravszky Kálmán	1	2	3	3	4	3	3	1	—	—	—	2
Pápay István	1	1	1	2	1	1	3	1	1	—	—	1
Párducz Rezső	2	2	3	3	3	3	3	3	2	—	—	1
55. Pausz Géza	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1
Petheő Gyula	2	3	3	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Poór Ferencz	1	2	3	2	1	1	2	3	2	—	—	1
Protovin Géza	2	1	1	2	3	1	2	2	—	—	—	1
Rajky Kornél	1	1	2	2	2	2	2	1	—	—	—	2
60. Regele Elemér	2	3	3	3	3	3	4	3	—	—	—	2
Reibner Márton	1	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Reisz Elemér	1	2	2	3	2	1	3	2	—	—	—	1
Rétay János	1	3	3	4	3	3	3	2	—	—	1	1
Sántha Dénes	1	2	2	3	2	1	3	2	—	—	—	1
65. Schmidt Árpád	2	3	3	3	2	2	2	2	—	—	—	1
Seregi Zoltán	2	2	1	3	1	1	3	1	—	—	—	1
Sórecz József	2	3	3	3	3	3	4	1	—	—	—	1
Stróbl Lajos. h. v., ö. d.	1	1	1	1	1	1	3	1	—	—	2	1
Szählender Ferencz	2	2	3	3	2	3	1	1	—	—	—	2
70. Szarvasy Imre	1	1	1	1	1	1	1	2	—	1	—	1
Szentimrey Endre	3	3	3	4	4	4	4	4	—	—	—	2
Szentimrey Gábor, ö. d.	1	2	3	2	3	2	3	3	—	—	—	2
Gr. Széchényi Victor	2	2	3	3	3	3	2	2	—	—	—	2
Széky Antal	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1	—	1
75. Szirch Ferencz	1	1	1	2	1	1	2	1	—	—	—	1
Szítár István	1	2	2	3	3	3	3	2	—	—	—	2
Szkalla László	1	1	1	1	1	1	1	1	—	—	—	1

III. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak			Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Német nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Történelem	Számtan	Rajzoló mértan	Francia nyelv	Gyorsírás		Műtűnek
Sztárek Dezső	3	2	2	3	3	3	3	2	—	3	—	1
Thierry Ferencz	3	2	1	2	3	2	3	2	—	—	—	1
80. Uhl Alajos	3	3	3	4	3	3	4	1	—	—	—	2
Uhl Gyula	3	1	2	2	3	3	3	1	—	—	—	1
Ungár Géza, ism.	2	1	2	2	2	3	3	3	—	—	—	1
Unger Ferencz	3	2	3	3	4	3	3	2	—	—	2	2
Vásárhelyi Zoltán, h. v.	1	2	2	2	2	1	3	2	2	—	—	1
85. Viczián Ede h. v.	1	2	3	2	3	2	3	2	—	—	—	2
Vidéky Ödön	2	1	1	2	3	3	1	1	—	—	—	1
Voggenhuber Oszkár	2	2	3	3	2	2	3	2	—	—	1	1

Magántanulásra tértek: Liphay Gyula, Sárkány Jenő, Szentkirályi Mór.

Kimaradtak: Eötvös Mihály, Lukács Ödön.

Összesen 92.

II. A. osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számтан	Rajzoló mértan	Szépíráás	Francia nyelv	Műének	
Andrási Géza	1	1	1	1	2	1	1	—	—	1
Bábel Rezső	1	2	3	2	2	2	1	—	1	2
Beck György	1	2	3	1	3	3	1	—	—	2
Benes József	2	3	4	3	4	3	2	—	2	2
5. Beniczky Elemér	1	3	3	1	2	2	1	—	—	1
Bignio Károly	3	3	4	3	4	3	1	—	—	2
Bossányi György	1	1	1	1	1	1	1	—	2	1
Brosch Ferencz	2	3	3	3	3	3	1	—	2	2
Dániel Tivadar	2	2	3	1	3	2	1	—	—	1
10. Feniczgy Ignác	1	3	3	2	4	3	2	—	3	2
Ferenczy Tibor	1	3	3	2	3	4	3	3	—	2
Fischer Gyula	2	2	2	3	1	2	2	—	2	2
Frey Lajos	1	2	3	2	3	2	2	—	—	1
Gáspár Antal	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
15. Gobbi Károly	1	1	1	1	1	2	1	—	—	1
Gyulay Kálmán	1	1	1	1	2	1	1	—	1	1
Hacker Antal	2	2	3	3	2	1	1	—	2	2
Hauptmann Kálmán	1	2	2	2	3	2	2	—	2	1
Hecht Béla, héb.	1	2	2	1	2	1	1	—	—	1
20. Heuer Ede	1	1	2	1	2	2	2	—	2	1
Hets Béla	2	3	3	3	3	2	1	—	—	1
Horovitz Géza, héb.	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Jeszenszky Ferencz	1	2	2	2	3	2	2	—	—	1
Kaizer József	1	1	2	1	1	1	1	—	—	1
25. Komin János	1	1	2	1	2	2	1	—	—	1
Komlósi Béla	2	3	4	4	4	3	2	—	—	2
Kovács Gyula	1	1	2	2	2	1	1	—	2	1
Kövesi Géza, héb.	1	1	1	1	1	2	1	—	—	1
Kuhinka Ferencz	2	3	4	3	3	3	2	—	—	1
30. Kurczbacher Ödön	1	1	1	1	2	1	1	—	—	1
Ladányi Sándor	2	2	3	3	3	1	1	—	—	1
Lipinszky Lajos	2	3	4	3	3	1	1	—	—	1
Marton Gyula	1	1	2	1	2	1	1	—	—	1
Medek Rajmond	2	3	4	4	3	3	2	—	—	2
35. Nagy Tihamér	1	2	2	1	3	2	2	—	—	1
Németh Zoltán, ág. v.	1	1	2	3	3	3	3	—	—	1

II. A. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépíráás	Francia nyelv	Műténék	
Offenmüller Béla	2	3	3	3	3	3	2	—	—	2
Ohmán János	2	3	3	3	2	2	2	—	2	2
Országh Imre	1	2	3	2	2	2	1	—	—	1
40. Pauer Miksa	1	2	3	2	3	2	1	4	1	1
Pohl Gyula	1	2	2	2	2	2	1	—	—	1
Rein Sándor	2	3	3	4	3	2	2	—	—	2
Rosenthal Hugó, héb.	1	2	2	1	2	1	1	—	—	1
Sibrik György	2	3	4	3	3	2	2	—	—	1
45. Skoff Zoltán	1	1	2	1	1	2	1	—	—	1
Spett Ferencz	1	1	2	2	3	3	2	—	—	1
Schneider Béla	1	1	1	1	1	1	1	1	—	1
Szeleczky Andor, ág. v.	1	2	3	2	3	3	1	—	—	2
Szemenyei Andor	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
50. Sztankovich Szilárd, g. k. v.	1	1	2	1	1	1	1	—	—	1
Tallán Szilárd	3	3	3	3	4	3	2	—	—	2
Trux Hugó	1	1	2	1	2	2	1	—	—	1
Zubrinckzy Aladár	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Zsiga József	2	3	3	3	4	3	1	—	2	2

Beteg : Rott Nándor.

Kimaradtak : Kozlik Károly, Rosch György, Rehadischek Béla.

Összesen 58.

II. B. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műének	
								—	—	
Bakonyi István	1	2	3	1	1	1	1	—	2	1
Bárány Ernő	3	4	4	4	4	3	2	—	2	2
Berger Jenő, héb.	3	4	4	4	4	3	2	—	—	2
Debreczeny Árpád	3	3	3	4	4	3	3	—	—	2
5. Doktay Ándor	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Dubszky Alfréd, héb.	1	1	1	1	1	2	1	—	—	1
Dudics Oszkár	2	2	3	2	3	3	2	—	—	2
Engelhardt Dezső	2	3	3	2	3	2	2	—	—	1
Engelmayer Ödön	2	3	3	2	3	2	2	—	—	2
10. Farnady Elemér	1	3	2	3	2	2	2	—	—	2
Fodor Árpád	2	3	3	3	1	1	2	—	—	1
Friedmann Lipót	1	3	3	3	2	1	2	—	—	1
Geppel Imre	1	3	3	4	3	2	2	—	—	2
Goór László	2	2	3	2	2	1	1	—	—	1
15. Gross Aladár	2	3	3	1	3	3	1	—	—	2
Hajder Rezső	2	2	2	2	1	1	2	—	1	1
Haluska Lajos	1	3	3	3	3	2	2	—	—	1
Heidrich Antal	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Heuthaler József	2	3	3	4	4	2	2	—	—	2
20. Holzwarth Lajos	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Keszthelyi József	2	3	2	3	2	2	1	—	1	1
Kégl János	1	1	1	1	1	2	1	—	—	1
Knorr Zoltán	1	3	3	4	3	2	2	—	2	1
Krywald Ottó	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
25. Lang Árpád	3	4	4	3	4	3	2	—	2	1
Leitner Vilmos, héb.	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Majthényi János	1	1	1	2	3	1	1	—	—	1
Mieth István	1	2	2	2	2	1	2	—	2	1
Minich Jenő	1	2	2	1	2	1	2	—	1	1
30. Molnár Béla	3	3	3	3	3	2	3	—	3	2
Ocskay Dezső	1	3	3	2	3	2	2	—	—	1
Párducz János	1	3	4	3	4	2	2	—	—	1
Pechata József	1	1	2	2	3	2	2	—	—	1
Perina József	1	3	3	2	2	2	1	—	—	1
35. Piufsich Oszkár	2	3	3	3	2	2	2	—	—	2
Pórszász Nándor	3	3	3	4	4	2	2	—	—	1

II. B. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hitán	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műténk	
								—	—	
Prochászka Aladár	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Spiegel Frigyes	2	4	3	3	4	2	2	—	—	1
Steidl Adolf	1	2	3	1	3	2	2	—	—	2
40. Schäfler Károly	2	4	4	4	4	3	2	—	—	2
Szaszovszky József	1	2	3	2	2	2	2	2	—	1
Siegmund Vilmos	2	3	3	4	3	3	2	—	—	2
Sonntag Sándor	1	1	1	1	1	1	1	—	1	1
Schmiedhoffer Antal	1	2	3	1	2	1	1	—	2	1
45. Tóásó László	1	3	3	3	3	2	2	—	1	1
Ujházy György	1	3	3	3	3	2	2	—	—	2
Varga János	3	2	3	1	2	2	1	—	—	2
Veidlinger Géza	1	2	3	1	2	2	1	—	—	1
Viola Lajos	1	3	3	3	3	2	2	—	—	2
50. Walter Béla	1	2	2	1	2	2	1	—	—	1
Wertheimer Alfréd, héb.	1	1	1	1	2	1	1	—	—	1
Weisz Oszkár, héb.	4	1	4	3	3	1	1	—	—	2
Woratsek Antal	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Zitterbarth Vilmos	1	3	3	3	3	2	2	—	—	1

Kimaradtak : Czobor Kálmán, Formágyi Imre, Meinhart Berczi, Pürner Nándor, Szemerédy Lajos, Weixlgärtner Tódor.

Ö s s z e s e n 60.

I. A. osztály.

A tanuló neve	<i>Rendes tantárgyak</i>							<i>Rendkívüli tantárgyak</i>		Magaviselet
	Hitnan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számtan	Rajzoló mértan	Szépirás	Francia nyelv	Műének	
Agócs József, ism.	2	3	4	2	3	2	2	—	—	2
Appel Géza	3	3	4	4	4	2	1	—	—	1
Beck Emil, héb.	2	3	3	1	2	2	2	—	—	1
Cserjesi Károly	1	2	3	1	3	1	1	—	—	1
5. Csiszár István	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Danczer Béla	1	2	2	2	2	2	2	—	—	1
Dezseöffy Béla	1	3	3	3	3	2	2	—	2	1
Ehrlich Béla	1	2	3	1	2	1	1	—	—	1
Érkövy Kálmán	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
10. Fanda István, ism.	1	3	2	2	2	1	1	—	—	1
Fenyvesi Béla, héb.	1	1	2	1	2	1	1	—	—	1
Glatz Géza	3	3	3	4	3	2	2	—	2	2
Gobbi Gyula	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Göttmann Andor	2	2	3	3	3	2	1	—	—	2
15. Hállay Ferencz	1	2	2	2	2	2	2	—	—	2
Havas Miklós	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Herde Jenő	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Horváth Károly	1	3	3	1	2	1	1	—	—	1
Ivány Béla	3	3	4	3	4	3	2	—	—	2
20. Jakabfi Sándor, héb.	3	3	4	3	3	2	2	—	—	1
Jamnitzky Dénes	1	3	3	3	3	2	2	—	—	2
Jeszenszky Manó	1	3	3	3	3	2	2	—	—	2
Juhász Jenő, ism.	1	2	2	1	1	3	2	—	—	1
Gr. Keglevich Ödön	2	3	3	3	3	2	2	—	—	3
25. Kiss Károly	1	1	1	1	1	2	2	—	—	1
Komjáthy Zoltán, h. v.	1	2	2	1	1	2	2	—	—	1
Kovács Antal	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
König Géza	1	3	2	1	1	2	1	—	—	1
Laczkovits Antal	1	3	3	2	2	1	1	—	—	1
30. Losonczy Elemér	1	2	3	3	3	2	2	—	—	2
Majoros Endre	2	2	3	1	3	2	1	—	2	2
Miklóssy Ferencz	1	2	3	2	2	2	2	—	—	1
Molnár Gyula	3	3	4	2	3	2	2	—	1	2
Nagy Béla, ism.	1	3	3	1	3	2	2	—	—	2
35. Nicoletti Géza	1	2	2	1	2	2	2	—	—	1
Pántl Kálmán	2	4	4	3	4	4	3	—	—	1

I. A. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számítan	Rajzoló mértan	Szépíráás	Francia nyelv	Műének	
Pártos Gyula	1	3	3	2	3	2	1	—	—	1
Perina János	1	2	3	1	2	1	1	—	—	1
Pichler Elemér	1	1	1	1	1	2	3	—	—	1
40. Piller Ernő	1	1	2	1	2	1	1	—	2	1
Pórszász Gyula	1	3	3	3	3	2	2	—	—	1
Rapcsák Aurél	1	1	3	1	2	1	1	—	—	1
Reichl Károly	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Schäfer János	2	2	3	1	2	1	1	—	1	1
45. Schleiminger Imre	1	2	2	2	1	1	1	—	—	1
Sibelka Henrik	1	2	1	2	2	1	2	—	1	1
Sopronyi Dezső h. v.	2	2	3	1	2	3	3	—	—	2
Sterk Vilmos	3	4	4	4	4	3	1	—	—	2
Suján Ferencz	1	1	2	1	3	2	2	—	—	1
50. Szász János, ism.	3	3	3	3	4	3	2	—	—	1
Szidon Antal	3	4	4	4	4	3	1	—	—	2
Szombathelyi Antal	1	2	2	2	1	1	2	—	—	1
Thierry Frigyes	1	3	3	2	3	2	2	—	—	2
Waigand József	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
55. Woratsek Ferencz	1	3	3	1	3	1	1	—	—	1

Beteg: Néger Adolf.

Magántanulásra tért: Hikisch Ernő.

Tanodát változtattak: Novotny József, Kozma Imre.

Kimaradtak: Gussmann Géza, ism., Koller Ferencz, ism., Pesoldt Jenő, Schodl Ádám, Szkalla Árpád, Virág Béla, Záborszky István.

Ö s s z e s e n 66.

I. B osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak						Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet	
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számтан	Rajzoló mértan	Szépírás	Francia nyelv		Műének
Alter Béla	1	1	2	1	2	2	2	—	—	1
Apaticzky Gyula	2	3	4	3	3	3	2	—	—	2
Bakonyi Károly	2	2	2	2	3	2	2	—	—	1
Báthory István	1	1	2	1	2	2	2	—	2	1
5. Beöthy László, h. v.	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Buchmüller Ferencz	2	3	2	3	2	1	1	—	—	2
Clauser Mihály	2	2	2	2	2	2	2	—	2	1
Dietl Lajos	1	3	3	2	2	3	1	—	2	1
Elek Gusztáv	1	2	3	2	3	3	2	—	—	1
10. Erdéy Miksa	2	3	3	2	3	1	2	—	2	3
Erdélyi Sándor, h. v.	1	2	1	2	1	1	1	1	—	1
Éder József	1	3	2	1	3	3	2	—	3	1
Francisci Alfréd, ism.	1	3	4	3	3	3	2	—	—	2
B. Glaubitz Alfonz	2	3	4	3	4	2	2	—	—	2
15. Grádl József	2	3	4	3	3	3	2	—	—	1
Hállay Károly	1	2	3	1	2	2	2	—	—	1
Helle Oszkár	1	3	2	3	2	1	1	—	—	1
Hervai Pál	1	3	4	1	2	2	1	—	—	1
Heves Pál	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
20. Hirsch Miksa, héb.	1	3	3	2	2	3	2	—	—	1
Horváth Árpád	1	2	3	2	3	2	1	—	—	1
Horváth Gyula	2	3	4	4	4	3	2	—	—	1
Höberth Arzén	2	3	3	2	2	2	2	—	—	1
Jedlicska Károly	1	1	2	1	2	2	3	—	—	1
25. Karla József	1	1	1	1	2	1	1	—	—	1
Kauszer Béla	1	3	3	3	3	3	3	—	—	2
Kétly István	1	3	2	1	3	3	3	—	—	1
Kosztics Labud, g. k. v.	1	2	3	2	3	3	2	—	—	1
Köves György	1	1	1	1	2	2	1	—	—	1
30. Kurzenreiter Károly	1	3	3	2	3	2	1	—	—	1
Lovrich Gyula	1	2	3	1	2	3	2	—	2	1
Masirevics Samu, g. k. v.	1	1	1	1	1	1	1	—	—	1
Mesztér Ferencz	1	3	3	2	3	2	1	—	1	1
Mezey István	1	3	4	2	3	2	2	—	—	1
35. Molnár Lajos	1	3	3	3	3	2	2	—	—	1
Müller Henrik	1	2	2	1	1	2	2	—	—	1

I. B. osztály.

A tanuló neve	Rendes tantárgyak							Rendkívüli tantárgyak		Magaviselet
	Hittan	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Számтан	Rajzoló mértan	Szépírás	Francia nyelv	Műének	
Nagy Aladár	2	3	2	2	3	3	3	—	—	2
Pápay Gyula	1	2	2	3	2	3	2	—	—	1
Péché Aladár	1	3	2	2	3	2	2	—	2	2
40. Pflanzér Gyóző	1	2	3	3	3	3	2	—	—	1
Potenezsár József	2	3	4	3	3	2	1	—	—	2
Rajháti Gyóző	1	2	2	2	3	1	1	—	—	1
Redl Rezső	1	3	3	1	3	2	2	—	2	2
Sacher Gusztáv	1	3	3	2	3	1	2	—	—	1
45. Sánta Antal	2	4	4	4	4	3	2	—	—	1
Schaller János	3	4	4	4	4	1	1	—	—	2
Scherndorfer Gusztáv	1	3	3	3	3	1	2	—	—	2
Sebastiáni Vilmos	1	2	3	1	3	2	2	—	—	1
Siklósy József	1	2	2	2	2	1	2	—	1	1
50. Szelezcky Iván, ág. v.	1	3	4	3	3	3	2	—	—	2
Szentkirályi Albert, ág. v.	1	1	2	1	3	2	2	—	—	1
Szénásy György	1	1	2	1	3	1	2	2	—	1
Szilvásy István	1	4	4	1	3	2	2	—	1	2
Temple Rezső	1	2	3	2	3	2	3	—	—	2
55. Turcsányi Tihamér	1	2	2	1	2	2	1	—	—	1
Unger Alajos	1	2	2	1	2	3	2	—	—	1
Vásárhelyi Dezső, h. v.	1	1	2	1	2	2	1	2	—	1
Vidats István	1	2	2	1	3	2	2	2	—	1
Zilahi Dezső, héb.	1	3	3	1	3	2	1	—	—	2

Beteg: Gr. Waldeck György, h. v.

Magántanulásra tért: Wagner Ödön, ág. v.

Kimaradtak: Janda József, Weisz Arthur.

Összesen: 63.

A beírt rendes tanulók összes száma 64!

VII.

A sorozatban használt rövidítések magyarázata.

G. k. v. = görög keleti vallású; ág. v. = ágostai vallású; h. v. = helvét vallású; héb. = héber; ö. d = ösztöndíjas; ism. = ismétlő; * = a görög nyelv vagy a rajz tanulása alól fölmentetett.

A tanulmányi előmenetelre nézve

A magaviseletrre nézve

1 annyi mint jeles

1 annyi mint jó

2 „ „ jó

2 „ „ szabályszerű

3 „ „ elégséges

3 „ „ kevésbé szabályszerű

4 „ „ elégtelen

4 „ „ rossz.

VIII.

Statisztikai kimutatás a tanulókról.

1. A tanulók általános áttekintése.

O s z t á l y b a n	A tanév folyamata alatt									Az 1882-83. tanévhez képest		A tanév folyamata alatt volt a tanulók közül							Ö s s z e s e n
	A népiskolák + -ik, vagy felsőbb osztályaiból véte-tett fel		A gymnasium előbbi osztályaiból lépett föl		Az osztályt ismételte		Összesen volt		apadás ?	növekedés ?	szüleik polgári állása szerint								
	buda-pesti	más	buda-pesti	más	buda-pesti	más	buda-pesti	más			értelmiségiek (orvosok, ügyvédek, tanítók, mérnökök)	katonák	állami és magán tisztviselők	önálló őstermelők (földbirtokokosok, bér-lők)	önálló iparosok és kereskedők	személyes szolgál-latot tevők			
	tanintézetekből									és ezek özvegyei									
I. A.	66	51	8	—	—	5	2	56	10	—	—	17	—	26	4	15	4	66	
I. B.	63	61	1	—	—	1	—	62	1	—	—	27	3	14	5	13	1	63	
II. A.	58	—	—	49	8	—	1	49	9	—	—	19	2	14	—	20	3	58	
II. B.	60	—	—	54	7	—	—	53	7	—	23	17	1	15	4	23	—	60	
III.	92	—	—	82	7	3	—	85	7	3	—	36	—	11	18	21	6	92	
IV.	94	—	—	77	15	2	—	79	15	—	6	23	1	28	13	22	7	94	
V.	78	—	—	56	14	6	2	62	16	—	8	34	—	10	12	18	4	78	
VI.	51	—	—	44	6	1	—	45	6	2	—	11	3	17	3	9	2	51	
VII.	44	—	—	42	2	—	—	42	2	—	2	23	—	13	1	7	—	44	
VIII.	35	—	—	33	2	—	—	33	2	3	—	11	3	5	4	11	1	35	
Összesen	641	112	9	436	61	18	5	566	75	8	45	218	13	153	70	159	28	641	

3. A tanulók származási helyének áttekintése.

L a k h e l y	O s z t á l y										Összesen
	I. A.	I. B.	II. A.	II. B.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	
Helybeli	41	43	43	41	63	47	41	29	24	16	388
Abauj-Torna megyei	I	—	I	I	2	—	I	I	—	—	7
Arad	—	—	—	—	—	I	—	2	—	I	4
Árva	—	—	—	—	—	—	I	—	I	I	3
Bács-Bodrog	—	2	—	I	I	I	I	—	2	—	8
Baranya	2	—	2	—	—	I	3	—	—	—	8
Bars	—	—	—	—	—	I	—	—	—	I	2
Békés	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I
Beregh	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	I
Bihar	—	2	—	—	2	I	I	—	I	—	7
Csanád	—	—	—	—	—	I	2	—	I	—	4
Csongrád	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I
Esztergom	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	2
Fehér	I	—	—	I	2	—	3	—	I	2	10
Fiume	I	—	—	—	I	—	—	—	—	—	2
Gömör	—	—	—	—	—	2	I	I	I	—	5
Győr	2	—	—	—	—	—	—	—	—	I	3
Heves	I	I	I	2	I	5	—	—	I	—	12
Hont	—	—	—	—	—	—	—	—	I	—	I
J. N.-K.-Szolnok	—	4	—	—	—	—	3	—	I	—	8
Kolos	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	2
Komárom	I	—	—	—	—	—	3	2	I	—	7
Hajdú	—	I	—	—	—	—	I	—	I	—	3
Krassó-Szörény	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	I
Liptó	—	—	—	—	—	—	I	—	—	I	2
Mármaros	—	—	—	—	I	I	I	2	—	—	5
Maros-Torda	—	—	—	I	I	—	—	—	—	—	2
Mosony	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I
Nógrád	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	2
Nyitra	—	—	—	I	—	—	—	—	I	—	2
Pest	5	3	5	7	8	9	2	I	3	2	45
Pozsony	—	I	I	—	I	—	—	—	—	I	4
Sáros	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	I
Somogy	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
Sopron	—	—	—	—	2	2	—	I	—	—	4
Szabolcs	—	—	—	—	I	I	—	I	—	—	3
Szathmár	I	—	—	—	—	I	—	—	—	—	3
Szepes	I	I	—	2	—	2	—	I	—	—	6
Temes	—	I	I	—	—	—	—	—	—	—	3
Tolna	I	—	—	I	—	4	I	I	2	3	12
Torontál	—	—	—	—	—	—	—	I	2	—	3
Trencsén	—	—	—	—	—	I	—	—	—	—	2
Vas	I	—	—	—	—	—	I	I	—	—	2
Veszprém	—	—	—	I	—	—	2	I	I	I	6
Zala	—	I	I	—	3	5	I	I	I	2	15
Zemplén	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I
Zólyom	I	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I
Horvát-Szlavonországi	—	—	—	—	2	I	I	I	—	—	4
Ausztriai	—	3	2	I	—	2	—	I	—	—	9
Csehországi	—	—	—	—	—	I	—	I	—	I	3
Morvaországi	—	—	I	—	—	—	—	—	—	—	I
Lengyelországi	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	I
Stayerországi	—	—	—	—	—	—	—	I	—	I	2
Görzei	—	—	—	—	—	—	I	—	—	—	I
Istriai	—	—	—	—	—	I	—	—	—	—	I
Velencei	—	—	—	—	I	—	—	—	—	—	I
Hannoveri	—	—	—	—	—	—	—	—	—	I	I
Összesen	66	63	58	60	92	94	78	51	44	35	647

4. A tanulmányozás eredményének áttekintése tantárgyanként.

Tantárgyak	I. A. osztály				I. B. osztály				II. A. osztály				II. B. osztály				III. osztály			
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen
1. Hittan	39	8	8	—	46	12	1	—	36	16	2	—	33	13	7	1	51	26	8	—
2. Magyar nyelv	13	18	21	3	11	18	28	2	21	16	17	—	14	12	23	5	34	36	17	—
3. Német nyelv	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	31	23	33	1
4. Latin nyelv	10	13	24	8	6	21	6	12	11	17	19	7	12	7	29	6	14	33	35	5
5. Földrajz	28	12	11	4	24	19	24	3	24	12	15	3	19	11	15	9	26	21	33	7
6. Történelem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	37	17	30	3
7. Számtan	14	17	18	6	5	19	5	4	12	16	20	6	13	14	18	9	17	26	31	13
8. Rajzoló mértan	21	27	6	1	14	27	14	—	18	21	14	1	19	27	8	—	32	41	13	1
9. Szépirás	37	17	1	—	19	35	19	—	35	17	2	—	22	30	2	—	—	—	—	—

Tantárgyak	IV. osztály				V. osztály				VI. osztály				VII. osztály				VIII. osztály			
	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen	jeles	jó	elégséges	elégtelen
1. Hittan	67	14	5	—	32	22	9	—	28	16	2	—	39	4	—	—	29	4	1	—
2. Magyar nyelv	15	23	39	9	21	13	23	6	12	22	12	—	10	24	9	—	10	18	6	—
3. Német nyelv	13	34	33	6	12	23	25	3	1	16	29	—	4	20	19	—	7	17	9	1
4. Latin nyelv	10	23	42	11	10	17	31	5	10	19	17	—	12	26	5	—	9	14	9	2
5. Görög nyelv *)	—	—	—	—	9	17	27	10	5	11	29	1	8	24	9	—	8	11	12	2
6. Földrajz	52	21	11	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7. Történelem	45	18	18	5	51	7	5	—	27	14	5	—	35	6	2	—	23	9	2	—
8. Természetrájz	35	25	25	1	30	17	16	—	21	18	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9. Természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	25	15	—	13	10	11	—
10. Mennyiségtan	20	22	39	5	14	18	27	4	9	15	22	—	5	14	23	1	9	9	15	1
11. Bölcséleti előtan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	13	8	—
12. Rajzoló mértan	25	44	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

*) A görög nyelv tanulása alól mentes a VIII.-ban 1, a VII.-ben 2 tanuló.

5. A tanulmányozás áttekintése osztályonként.

Vizsgálatot tett a tanév végén		Minden tantárgyból jeles	Minden tantárgyból kielégítő	Egy tantárgyból elégtelen	Két tantárgyból elégtelen	Több tantárgyból elégtelen
osztályban	szám szerint	é r d e m j e g y e t n y e r t				
I. A.	55	7	38	5	1	4
I. B.	59	3	44	9	—	3
II. A.	54	6	36	8	3	1
II. B.	54	8	33	4	5	4
III.	87	7	64	11	2	3
IV.	86	6	59	11	5	5
V.	63	7	40	8	4	4
VI.	46	1	44	1	—	—
VII.	43	2	40	1	—	—
VIII.	34	6	26	—	—	2
Összesen :	581	52	425	57	21	26

IX.

Az érettségi vizsgálatok eredményének áttekintése az 1883–84-iki tanév végén.

Jelentkezett			Írásbeli vizsgálatot tett	Szóbeli vizsgálatot tett	Érettnak nyilváníttatott		Viszatasított		A választott életpálya								
rendes tanuló	magántanuló	javító vizsgálatra (vidéki)			jeljesen	jól	egyszerűen	2 óra	végleg	egyházi	jogi	orvosi	bölcsészeti	gazdászati	tecfnikai	katonai	hivatalnok
32	4	1	36	37	6	14	14	2	1	5	15	7	1	3	2	1	2

X.

Figyelmeztetés.

A jövő 1884–5-ki tanév szeptember hó 1-én veszi kezdetét. Erre a beiratások augusztus hó 29., 30. és 31-én a délelőtti órákban történnek.

A fölvételnél előnnyel bírnak az első két napon az idevalók és a katolikus növendékek, azután az idevaló más vallásuak, végre a vidékiek.

A felvétetni kívánó tanuló a felvételre szülei, gyámja vagy ezek megbízottja kíséretében személyesen tartozik az igazgatónál és az illető tanároknál jelentkezni.

A nem helyben lakó szülék vagy gyámok gyermekök vagy gyámoltjok felvételekor alkalmas helyettest tartoznak nevezni, kire a házi felügyeletre nézve jogaikat és kötelességeiket átruházzák, hogy az a gondvise-

lése alá helyezett tanulóra nézve a tanodának fegyelmi s tanulmányi közléseit nevében elfogadhassa. A szülék vagy gyámok az e részben netán időközben történt változtatást személyesen vagy írásban tartoznak a gymnasiumi igazgató vagy osztályfőnök tudomására juttatni, míg másrészt a tanári kar jogában áll, ott, hol alapos oknál fogva a házi felügyeletet elégtelennek vagy épen károsnak tapasztalja, tanártestületi határozat alapján követelni, hogy a felügyeletben czélszerű változás tétessék.

Az első osztályba szabályszerűen csak oly tanuló léphet, ki a 9. évet betöltötte és 12 évnél nem idősebb, mely körülmény keresztlevél, illetőleg hiteles születési bizonyítvány alapján igazolandó. Tizenkét évnél idősebb fiu felvétele fölött a tanártestület határoz. Ismereteinek mértékére nézve megköveteltetik, hogy a népiskola negyedik osztályának tananyagában kellő jártassággal birjon és ezt iskolai bizonyítvánnyal vagy külön fölvételi vizsgálattal igazolja.

A felsőbb osztályokba való felvétel a megelőző osztálynak sikeres végeztétől függ. És vagy arról tanuskodó nyilvános iskolai okiratok (Bizonyítvány és Tudósítvány), vagy ezek hiányában külön vizsgálat alapján történik. Ha ez okiratokból (Bizonyítvány és Tudósítvány, mely utóbbi a végzett tananyagról ad felvilágosítást) az következtethető, hogy a fölvételni kívánó tanulónak előmenetelét azon osztályban, melybe fölvételni kíván, alig remélhetni, az illető tanuló fölvételi vizsgálat alá vonatik, s annak eredményéhez képest alsóbb osztályba is soroztathatik.

Oly tanulóknak, kik egy tantárgyból nyertek elégtelen osztályzatot és kiket a tanári kar képeseknek tart arra, hogy a szünidő alatt önszorgalmukból pótolhadják mulasztásukat, megadja az engedélyt, hogy a szünidő három utolsó napjának valamelyikén javító vizsgálatra jelentkezzenek. Kik két tantárgyból nyertek elégtelen tanjegyet, azok a nm. vallás- és közoktatási magy. kir. ministeriumhoz folyamodhatnak, hogy a szünidő végén javító vizsgálathoz bocsáttassanak; folyamodványaikat azonban a gymnasiumi igazgatóságnál július hó 4-én tartoznak benyújtani, hogy ez véleményezésével ellátva a tankerületi kir. főigazgatósághoz és ez a magas miniszteriumhoz áttehesse. Ezen javító vizsgálatához más tanintézetnél nem bocsáttatnak.

Kik kettőnél több tantárgyból nyertek elégtelen osztályzatot, az osztály ismétlésére utaltatnak.

Kik a tanév kezdetén kívánnak érettségi vizsgálatához bocsáttatni, legkésőbb augusztus hó 31-én jelentkezzenek.
